

Tartalom

HICSIK Dóra: Petri György szabadkai gyökereiről (tanulmány)	3
NOVÁK Éva: Hova menj be? ■ Utcabeliek ■ Meglep ■ Szavak és... ■ Kisszívem ■ Egy helyben (versek)	24
BARLOG Károly: Aki kiosztaná magát ■ Gyér lámpafénynél (versek)	27
POLLÁGH Péter: Afrika trafik ■ Általános trafik ■ Gyufa szoba ■ A névelőm vagy ■ Síró zakó (versek)	28
FEHÉR Kálmán: A gyermekkorról (önéletrész)	33
JÓDAL Kálmán: Vészkijárat-variánsok Fertő Cityből (Tarkó János alkotói világának egy megközelítési módozata)	49
JUNG Károly: Néhány adalék Vitkovicshoz (Dilemmák egyik szerb népdalfordítása kapcsán) (tanulmány) . . .	52
FEHÉR Viktor: Arankaközi népballadák (Kálmány Lajos és Tóth Ferenc nyomában) (tanulmány)	79
CSORBA Béla: Koldusok a temetőkapuban (A háború utáni jugoszláviai magyar sajtó a titói légerek lakóiról) (tanulmány)	90
LETSCH Endre: Egy keletkező könyv nyitánya	106
A Híd 2015. évi tartalommutatója (SZÁNTAI Szeréna összeállítása)	

BETHLEN GÁBOR

Alapkezelő Zrt.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

A számban és a fedőlapon Tarkó János munkáit közöljük

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2016. január. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2015-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült a Futura Nyomdában, Péterváradon.
– YU ISSN 0350-9079

Petri György szabadkai gyökereiről

Petri György élete a költészete. A költészet mögött ott áll egy élet, ott állnak a családtagok. A költő nagyon keveset beszélt a családjáról, itt-ott jelenik csak meg édesanyja, tűnnek fel bácsikái, partizánok és áldozatok. Egy, a Petőfi Irodalmi Múzeumban készített interjúban¹ beszél bővebben a családról, adatokat is közöl, azonban ezek között az adatok között vannak téves közlések is.

Mit is lehet tudni Petri György szabadkai családjáról?

„Én úgy szereztem tudomást arról, hogy apám részéről zsidó vagyok, hogy elkezdtem mondogatni, hogy hülye zsidó, egyáltalán nem tudtam, hogy ez egy népnév – a grundon mondták, hát én is mondtam –, és akkor anyám mondta, hogy kisfiam, ezt azért ne, már csak azért se, mert halott apád is zsidó volt” (PETRI 2005: 174).

A költő édesapját Perl Attilának hívták. A 20. század elején a Perl család nagy tekintélyű családnak számított Szabadkán, a Magyar Királyság 3. legnagyobb városában, a bor és a búza vidékén. Perl Lipót és Dróza Eleonóra fia, Sándor Sikátor² településen született 1840-ben, 1860 óta élt Szabadkán. Erre az adatra hivatkozik Lehel unokája, amikor 1935-ben állampolgársági bizonylatot kér.³ Perl Sándor 1865. október 18-án⁴ vette feleségül Spitzer Bettit, Spitzer Antal és Deutsch Rozália lányát, akivel hat gyermeket neveltek fel: Lajost, Paulát, Bódogot, Idát, Oszkárt és Jenőt.

¹ http://videotorium.hu/hu/recordings/details/7339,Petri_Gyorgy_beszeli_csaladjarol

² Sikátor község Győr-Moson-Sopron megyében, a Pannonhalmi járásban van.

³ Szabadkai Történelmi Levéltár F-057_31_480-1935

⁴ A zsidó hitközség anyakönyve 1865 (Szabadkai Történelmi Levéltár).

Spitzer Betti és Perl Sándor

Amikor a *Bácskai Hírlap* 1900. január 28-án beszámol Perl Sándor nagykereskedő haláláról, a következőket írja: „Perl Sándor, városunkban jótékonyágáról ismert terménynagykereskedő és városi bizottsági tag örökre lehunyta szemeit tegnap reggel. Az elhunyt társadalmunknak előnyösen ismert tagja volt, hosszabb ideig volt képviselő a VI. körben. A családtagokon kívül nagyszámú ismerősei és barátai gyászolják. Temetése ma délután lesz.”⁵

— Perl Sándor temetése. Tegnap délután 3 órakor helyezték örök nyugalomra Perl Sándort, városunk tekintélyes polgárát. A halott fölött Kutna Mór főrabbi tartotta a bucsubeszédet. A temetésen nagy közönség volt jelen, az elhunyt barátai, rokonai és ismerősei. A városi hatóság képviselőjében *Mamu-sich Lázár* polgármesterünk jelent meg.

Bácskai Hírlap, 1900. január 29., 2.

A Magyar⁶ és a Kovács⁷ utca sarkán található tollnagykereskedést a legidősebb fiú, az 1868. január 8-án született⁸ Lajos örökölte. Ő 1905 áprilisában jegyezte el Milánkovics Katicát, Milánkovics Tamás és Zubik Anna egyetlen leányát. A hír szintén megjelent a korabeli sajtóban: „Érdekes eljegyzés: Perl Lajos tollnagykereskedő tegnap eljegyezte Milánkovics Katiczát, egy igen csinos 16 éves paraszt leánykát. A városban érthető feltűnést keltett az érdekes eljegyzés. A jegyes pár együtt ment az anyakönyvezetőhöz a mátkaság bejegyzése végett. A boldog menyasszonynak pazar kelengyéjét a gazdag vőlegény készítetti, és néhány nap múlva megtartják az esküvőt is az anyakönyvezető előtt, hogy azután az ifjú menyecskét pompás lakásába vigye a férj. A leányka barátnői tömegesen keresik fel Katiczát az V. körü kis házikóban szerencsekívánataikkal.”⁹

*Perl Lajos
és Milánkovics Katalin
esküvői képe*

⁶ Ma Zrínyi és Frangepán utca

⁷ Ma Mayer fivérek utca

⁸ A zsidó hitközség anyakönyve, 1868

⁹ Bácskai Hírlap 1905. április 18. 3. oldal

Az esküvőre 1905. április 30-án került sor, s a sajtó arról is beszámolt: „Vasárnap délután esküdött örök hűséget Perl Lajos helybeli nagykereskedő Milánkovich Katiczának. Az érdekes aktus óriási érdeklődés mellett folyt le. Tanuként a vőlegény részéről György Mór nagybirtokos, a menyasszony részéről pedig Kuthy György nagyiparos szerepeltek. Ezernyi tömeg nézte az ifjú párt az anyakönyvi hivatal előtt, s mikor mint házastársak jelentek meg, hatalmas éjenzéssel fogadták őket.”¹⁰

Elsőszülött fiúgyermekük a zsidó hagyományoknak megfelelően a közelmúltban meghalt nagypapa nevét kapta: Sándor¹¹, a többiek pedig az édesapa kívánságára ősi magyar neveket: Ipoly Cirjek Károly¹², Attila Ákos Jácint¹³, Lehel Álmos Gyárfás¹⁴, Kolozs Zsolt Szilver¹⁵, Előd Árpád Illés¹⁶, Gellért Nárcisz Lénárd¹⁷, Vértes Osvát Hajnal.¹⁸ A hetediknek született kislányt Zitának¹⁹ nevezték el. Az 1921-ben született Vértes kivételével mind megérték a felnőttkort.

Folyó száma	A bejegyzés ideje (év, hó, nap)	A születés ideje (év, hó, nap)	A gyermek utóneve, neme, vallása	A szülők			A születés helye, ha a születés nem az anya lakásán történt
				családi és utóneve, állása, (foglalkozása), lakhelye	val-lása	élet-kora	
1	2	3	4	5	6	7	8
	1899. márc. 25.	1909. márc. 24.	Attila Ákos Jácint fiú isz.	Perl Lajos Fő H. Kereskedő Milánkovich Katica u. 20. sz. 112	isz.	41	

Attila neve...

A gyermekek vegyes családban nőttek fel, s ezt többféleképpen is értelmezni lehet: magyar érzelmű apa – bunyevác anya, zsidó apa – katolikus anya, gazdag kereskedő apa – árva szegényebb sorsú anya. A Petri által sokszor emlegetett „szerb–zsidó” vonal nem létezett. A családba csak a nagynéni házasságával került be szerb rokon.

¹⁰ Bácsmegeyi Napló 1905. május 3. 2. oldal

¹¹ Perl Sándor 1906–1976

¹² Perl Ipoly Cirjek Károly 1908–1993

¹³ Perl Attila Ákos Jácint 1909–1944

¹⁴ Perl Lehel Álmos Gyárfás 1910–2009

¹⁵ Perl Kolozs Zsolt Szilver 1912–1945

¹⁶ Perl Előd Árpád Illés 1914–1944

¹⁷ Perl Gellért Nárcisz Lénárd 1919–1941

¹⁸ Perl Vértes Osvát Hajnal 1921–1921

6 ¹⁹ Perl Zita 1918–

Az akkori törvények szerint – hacsak házassági szerződés nem rendelkezett – a vegyes házasságban született fiúk az apjuktól örökölték vallásukat, a lányok az anyjuk után, de a Perl családban a gyermekek között nem volt vallási különbség, mindenki izraelita vallású lett.

A zsidó nagyünnepek mellett megemlékeztek a katolikus ünnepekről is. Zsinagógába jártak, de december 5-én kitették kis csizmáikat az ablakba. Mindemellett dávidcsillagos perselyben gyűjtötték az aprópénzt az izraeli földre.

A család szeretetteljes légkörben élt, Perl Lajos – miután az első világháború idején, míg az olasz fronton harcolt, vagyonát elveszítette – gyermekeire volt a legbüszkébb. Imakönyvébe jegyezte fel, mikor melyik osztályt fejezték be, miből vizsgáztak. 1940-ben ötüeknek egyetemi diplomája volt.

Aláírás előtti esetleges megjegyzések. Aláírások.	Utólagos bejegyzések. Kilgázítások.
<p style="text-align: center;">0</p> <p><i>Emilia van Pála</i> bejelentő A. K. ... 92</p> <p style="text-align: right;">anyakönyveszető h</p>	<p style="text-align: center;">10</p> <p><i>Prima dopisna Rim. kat. zupni ured Beograd u Odra ko imenovan je presao iz govoreje u rimu katolicke vora.</i></p> <p><i>Uvod: U ovom dopisu ...</i></p> <p><i>Na osnovu ...</i></p> <p><i>20. okt. 1952g. Rimsko m. ...</i></p>

...az állami anyakönyvben

Minden gyermeknek megvolt a maga beceneve, Attilát édesapja Cicinek hívta, testvéreinek Tropa volt. Utóbbit azért kapta, mert mindig aggodott valamiért. Amikor édesanyja csütörtökönként a kenyeret dagasztotta, akkor is ott volt mellette, s azon gondolkodott, vajon elég lesz-e az a családnak.

A trianoni békedöntéssel Szabadka az újonnan alakult Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került. Azok a gyerekek, akik ezután kezdtek iskoláikat, szerb tannyelvű osztályokba kerültek. A II. világháború idején a zsidó elemi iskola anyakönyvei megsemmisültek, visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a zsinagóga mellett álló egykori intézet erős, jó iskola volt.

A valamikori zsidó elemi iskola

A zsidó elemi iskolából mindannyian gimnáziumba iratkoztak. Az 1909. március 20-án született Attila volt az első, aki szerb osztályba került az 1919/20-as tanévben. Év végén a nyelvtudás hiánya miatt osztályzatlan maradt, s átkerült a magyar tagozatra. Itt már jeles tanuló volt, egyedül matematikából és kémiából volt jó (3) az osztályzata.²⁰

A család 1927-ben a Kiserdő mellől az V. körbe, a Sava Tekelija²¹ útra költözött, ahol albérlőkként éltek egészen a világháború végéig.

A gyerekek Ipoly és Attila kivételével gimnáziumot végeztek, ők a gimnázium negyedik osztálya után a szerb tannyelvű kereskedelmi akadémia tanulói lettek. Attila közepes tanuló volt, a bizonyítványok szerint többször késett a tanítási órákról. A vézna kisfiúból közben helyes fiatalember lett.

Középiskolás éveikben a szünetekben a Perl gyerekek különböző helyeken dolgoztak, volt, aki kereskedőnél segédkezett, volt, aki különórákat tartott, Attila a palotasor egyik italmérésében dolgozott. Összetartásukat az is jelzi, hogy keresetüket mindannyian hazaadták. Szabad idejükben gombfociztak, olvastak, éltek kortársaik életét.

²⁰ A szabadkai gimnázium anyakönyveiből 1919–1924 (Szabadkai Történelmi Levéltár)

8 ²¹ Valamikor Halasi út, ma Karađorđe út

Rečni br.	Učeničko ime i prezime, mesto, dan, mesec i godina rođenja, veroispovest	Ime roditelja, staratelja, njihovo zanimanje i mesto prebivanja	Upisan na osnovi koje svedodžbe? (Opći napredak, vladanje)	Uziva li stipendiju ili kakvu drugu pripomoć? (Naziv, datum i broj)	Plaća li školarinu, ili je oprosteno od plaćanja iste? (Datum, broj)
38.	Perl Attila Subotica 20. marta 1909. izmaelitske	otac: Ljudevit Angevac Subotica	iv razreda ocen. škole		I. Polug. oprosten od cele polovice platio 250. K 25. f. II. Polug. oprosten od cele polovice platio 250. K 25. f.
Nastavni predmeti	Izveštaj na kraju I. tečaja		Svedodžba na kraju godine		
	ocene (eltrafna)	primedbe	izdana dne: 30. juna 1920., br.: 299	ocene (slovima)	primedbe
Nauka vere				doobar	
Srpsko-hrvatski jezik		Zbog neznanja srpsko-hrvatskoga jezika nije ispitivan niti ocenjen		nedovoljan	
Nemački jezik				dovoljan	
jezik				—	
jezik				—	
Latinski jezik				—	
Grčki jezik				—	
Istorija				—	
Zemljopis				dovoljan	
Nauka o drž. ur.				—	
Zoologija i botanika				nedovoljan	
Hemija-mineralogija				—	
Fizika				—	
Matematika				nedovoljan	
Fil. proped				—	
Crtaenje				nedovoljan	
Krasnopis				dovoljan	
Gimnastika				dovoljan	
Pevanje				doobar	
Vanjski oblik pismenih radnja				uređan	
Izostao naučen sat	} oprav. } neoprav			30	
					6
Vladanje				po zakonima	
Odluka završne profesorske konferencije: <i>upućuje se, da ponavlja razred.</i>					

Perl Attila bizonyítványa a gimnázium szerb tagozatán

Redni br.	Učeničkovo ime i prezime, mesto, dan, mesec i godina rođenja, veroispovest	Ime roditelja, staratelja, njihovo zanimanje i mesto prebivanja	Upisan na osnovi koje svododžbe? (Opis sa predmet, vladanje)	Uziva li stipendiju ili kakvu drugu pomoć? (Naslov, datum i broj)	Plaća li školarinu, ili je oprostena odplaćanja iste? (Datum, broj)
31.	Perl Attila pomeničić Subotica 20. marta 1902. jevt.	Perl Lajos Strogonc Subotica	U ovom Kao kod nedovoljno Dobro		I. Polug. oprosten od platio 30 K II. Polug. oprosten od platio K
Nastavni predmeti		Izveštaj na kraju I. tečaja		Svododžba na kraju godine	
	ocene (ciframa)	primedbe		izdana dne: 13. jula 1921. br.:	
				ocene (slovima)	primedbe
Nauka vere	5 5			odličan	Uverenije je dobio 8. jula 1921. god.
Srpsko hrvatski jezik	5 4			vrlo dobar	
Nemački jezik	— —			— —	
ellatinski jezik	5 5			odličan	
— jezik	— —			— —	
Latinski jezik	— —			— —	
Grčki jezik	— —			— —	
Istorija	— —			— —	
Zemljopis	5 5			odličan	
Nauka o drž. ur.	— —			— —	
Zoologija i botanika	4 5			odličan	
Hemija mineralogija	— —			— —	
Fizika	— —			— —	
Matematika	4 3			dobar	
Fil. proped	— —			— —	
Crtnje	3 3			dobar	
Krasnopolis	4 4			vrlo dobar	
Gimnastika	— —			— —	
Perzijski Pisani rad	3 3			dobar	
—	— —			— —	
—	— —			— —	
Vrednjenje	5 5			pohvalno	
Vanjski oblik pismenih radova	— —			— —	
Izostao naučen sat	oprav. 42 8 neoprav. — —			— 50 —	
Vladanje	4 5			primerno	
Odluka završne profesorske konferencije:		Izostao je prvi čas nastave			

Perl Attila bizonyítványa a gimnázium magyar tagozatán

Образац бр. 2.

Број <i>18</i> УЧЕНИК	ИМАО БЛАГОДЕЈАЊЕ	УПИСАН НА ОСНОВУ
Име и презиме <i>Лилија Перл</i>	Тројесече I II III Д и к л а р а	Уверење разр.
Дан, месец, година рођења <i>20. марта 1909.</i>		у
Место рођења, округ <i>Суботица</i>	1. Из држ. благ.	Извод из уверења
Народност и поданство <i>Др. С. С. С.</i>	2. Из фонда сир. уч.	Општи успех
Вероисповест <i>мормона</i>	Стипендија	Владање

ИМЕ	ОЦА	МАТЕРЕ	СТАРАТЕЉА	ДОМАТИНА
	<i>Аудовић</i>	<i>Џајалина</i>	<i>Џајлић</i>	
Занимање	<i>комерцијал</i>			
Становање	<i>Сава Новаковић 44</i>			

УСПЕХ У ПОЈЕДИНИМ ПРЕДМЕТИМА:

ПРЕДМЕТИ	Тројесече			Годишња оцена	Оцена разр. испита	ОПШТА ОЦЕНА
	I	II	III			
Српски језик	<i>добар 3</i>	<i>добар 3</i>	—	<i>добар 3</i>	—	НАПОМЕНЕ:
Француски језик	<i>довољан 2</i>	<i>довољан 2</i>	—	<i>довољан 2</i>	—	
Немачки језик	<i>довољан 2</i>	<i>добар 3</i>	—	<i>добар 3</i>	—	
Економ. Географија	<i>довољан 2</i>	<i>добар 3</i>	—	<i>добар 3</i>	—	
Историја Општа и Тргов.	<i>добар 3</i>	<i>добар 3</i>	—	<i>добар 3</i>	—	
Математика	—	—	—	—	—	
Политичка рачуница	<i>довољан 2</i>	<i>довољан 2</i>	—	<i>довољан 2</i>	—	
Хемија с Технологијом	—	—	—	—	—	
Познавање робе	<i>добар 3</i>	<i>добар 3</i>	—	<i>добар 3</i>	—	
Физика	—	—	—	—	—	
Наука о трговини	—	—	—	—	—	
Књиговодство	<i>довољан 2</i>	<i>довољан 2</i>	—	<i>довољан 2</i>	—	
Трговачка рачуница	<i>довољан 1</i>	<i>добар 3</i>	—	<i>добар 3</i>	—	
Трговач. Кореспонденција	<i>довољан 1</i>	<i>довољан 2</i>	—	<i>довољан 2</i>	—	
Контоарски радови	—	—	—	—	—	
Економија и Финансије	<i>довољан 1</i>	<i>довољан 2</i>	—	<i>довољан 2</i>	—	
Цариништво	<i>довољан 1</i>	<i>довољан 2</i>	—	<i>довољан 2</i>	—	
Трговачко право	<i>довољан 2</i>	<i>довољан 2</i>	—	<i>довољан 2</i>	—	
Поморско право	—	—	—	—	—	
Менично право	—	—	—	—	—	
Краснопис	—	—	—	—	—	
Гимнастика	—	—	—	—	—	
Оцена из владања	<i>примерно 5</i>	<i>примерно 5</i>	—	<i>примерно 5</i>	Издано му: Уверење под Бр. <i>250</i>	
Оцена из вредноће	<i>напољан 1</i>	<i>напољан 1</i>	—	<i>напољан 1</i>	<i>28. маја 1928</i>	
Изостао сати	<i>27</i>	<i>50</i>	—	Свега: <i>128</i>	Неоправдано: <i>1</i>	

73011-24-1

Perl Attila érettségi bizonyítványa

*Perl Attila
érettségi képe*

1928 júniusában Attila elégséges eredménnyel tette le az érettségit²², majd a városi bérpalota²³ épületében található Weitzenfeld és Társa cégnél kezdett dolgozni, amely lőtakarókat, zsákokat, köteleket gyártott.

„...az a kép, ami anyám elbeszéléseiből kialakult bennem róla – kötelességtudó, szelíd és családszerető ember volt –, kamasz koromban egyre kevésbé elégített ki, s úgy gondoltam, apám egy derék, de unalmas hivatalnok volt” (PETRI 2005: 175).

Mint mindannyian, Attila is segítette szüleit és testvéreit: húgának ő fizette a hegedűóráit, s ő vette az érettségi ruhájához való anyagot is. Volt, hogy egy kocsis tűzifát vett, s a kirakodásnál majdnem megölte a leomló rakomány.

Emellett 1923 és 1933 között Sándor nevű bátyjával tagja volt a Szabadkai Ifjúsági Sportegyesületnek.²⁴ A sport fontos szerepet töltött be életükben ebben az időben, Ipoly bátyjának címzett leveleiben is visszatérő téma.

²² A Bosa Milićević Közgazdasági Középiskola anyakönyveiből 1924–1928

²³ Dušan cár utca 1.

²⁴ Subotički sportski omladinski odbor

A költő apja a felső sorban jobbról az első
(Szabadkai Ifjúsági Sportegyesület)

WEITZENFELD i DRUG WEITZENFELD ES TARSJA WEITZENFELD & Co.
 SUBOTIČKA INDUSTRIJA KUDELJA SUBOTICA SUBOTICAER HANFINDUSTRIE SUBOTICA
 POSTANSKI ČEKOVNI RACUN, BEOGRAD 52.610, POSTATAKAREKTARI CSEK-KSZA, BEOGRAD 52.610, POSTSPARKASSA SCHECK-KONTO, BEOGRAD 52.610
 TELEFON: 192, ZAGREB 40/99, BEOGRAD 40/99, ZAGREB 40/99, TELEFON: 192, Slogovnica: KUNDEBPAP, TELEFON: 492, Telefonska: KUNDEBPAP

Subotica, 1930. 07. 26.
 I. Care Palata ul. 1.

Udruga Ipoly!

Floren vára körös után ma megkaptuk levelet, melynek nagyon megörültemek. Itt hát a Telen mindamizigam jól vagyunk. Az apuka azt valamelyik nap az apját lebeszélte végett. Az apja utatot csak ad be, remégy van hogy befutatos a bankban.

Sportörökben az az ügy, hogy az "Malacok" Ferrum két héttel előtt bajnokim megvették a Landot 3:1-re a Zard a Millan felépet 10:0-ra vasárnap a Malacok a Sportot 2:1-re, a Landot a Telepet 4:0-ra. A Malacok nagyon jól indultak a Sport kedden a Bae két barátságosan meggyört. Sportemégy lesz vasárnap barátságos az alsónérség vendélete Bae ha - Land.

Thilönös újrag mint istan fut nincs a Miskolcy M.én indul kéte - félharm az "strany mundévt" lesz nekni belöle eköz M homag alatt. Te csak nézd hogy a vizgát elött belöle és mijs p. e haza jüj.

Attila levele Ipoly bátyjához

Attila 1932/33-ban töltötte katonai idejét. Képeslapjai – akárcsak testvérei levelei – határtalan szeretetről és gyengédségről tanúskodnak.

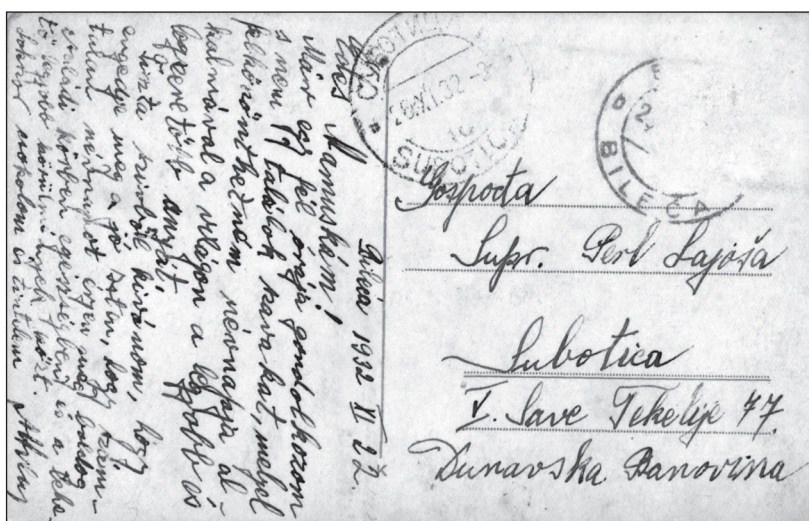
Bileća 1932. XI. 22.

Édes Mamuskám!

Már egy fél órája gondolkozom, s nem is találok szavakat, melyel felköszönhetném névnepja alkalmából a világon a legjobb és legszeretőbb anyát.

Tiszta szívből kívánom, hogy engedje meg a jó Isten, hogy számtalan névnapot érjen meg boldog családi körben egészségben és a lehető legjobb körülmények közt.

Sokszor csokolom és tiszteltem Attila

Attila lapja édesanyjához

Bileća 1932. XI. 23.

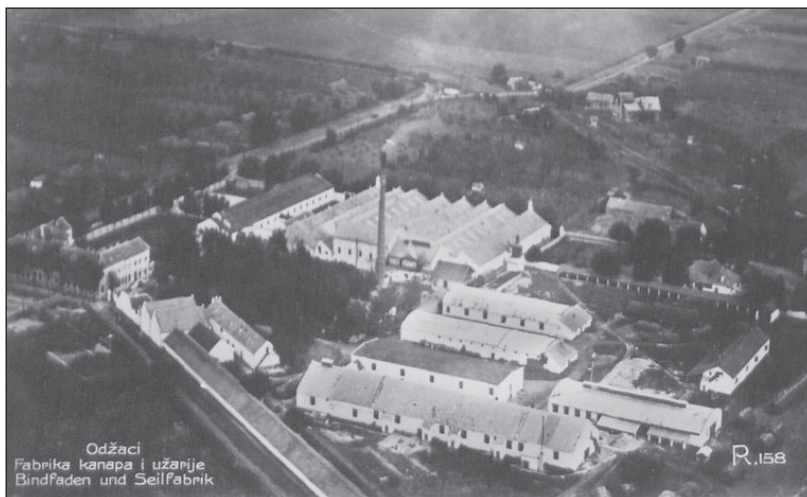
Kedves Zituka!

Ne panaszkodjál Neked is irok képes lapot, mely a Trebišnjica folyót ábrázolja a villanyteleppel. A képet őrizd meg, legalább később megemlékezünk milyen helyen katonáskodtam.

Sok szeretettel csokollak és tisztellek K. szüleinkkel együtt a karácsonyi viszontlátásig

Attila

Weitzenfeld Marcell²⁵ cége közben a tulajdonosok halála után részvénytársasággá alakult, majd 1934-ben a szabadkai részleg be is zárt. Az itt dolgozó Attila ekkor került a Tekstilna trgovina A. D. vállalat hódásági kirendeltségébe.

A hódásági kendergyár a II. világháború előtt

Hódáság a két világháború között főleg németek lakta nyugat-bácskai kisváros volt, 5900 lakossal. Híres volt a kendertermesztésről, a kendergyárat 1907-ben alapította Johann és Franz Eartl.²⁶ 1929-ben 880 embernek adtak munkát, akik a gyár telepén laktak.

Attila itt ismerte meg későbbi feleségét, Butter-Walter Kornélia Katalint. A Butter-Walter családnak négy leánygyermek volt, közülük az 1917. november 1-jén született Kató volt a legidősebb. 1935-ben már Kató is kapcsolatba került majdani férje családjával, képeslapjai is érkeznek Szabadkára:

²⁵ Weitzenfeld Marcell (1880–1926) cége, 1902-ben alapította. Halála után özvegye, Dohány Margit vette át az üzletet, aki felvette a kapcsolatot a hódásági zsinagóga és kötélgyárral. Margit halála után kiskorú, örökbe fogadott lánya lett az örökös. A Weitzenfeld és Társa cég 1930-ban belgrádi, hódásági, újvidéki és budapesti társakkal részvénytársasággá alakult. 1933-ban a belgrádi Tekstilna trgovina cég leányvállalata lett. Szabadkai kirendeltsége 1934. január 11-én szűnt meg (MAČKOVIĆ 2004: 173).

²⁶ <http://www.paunpress.com/user/tur.php?id=982>

Sombor 1935. VIII. 18.

Édes Zitám! kitűnően érzem magam, egész nap strandolunk, sétálunk, táncolunk. Tegnap voltunk bevásárolni, és az egyik kereskedőről, egy nagyon kedves öreg úrról kiderült, hogy neked nagybácsid. Te valószínűleg nem is tudsz róla. Spitzer Sándornak hívják. Megkaptad lapomat?

Ezerszer csókollak Kató

1935. XII. 24.

Édes Zitám!

Boldog, kellemes karácsonyt és újévet kívánok sok ajándékkal és szerencsével

ezer csókkal

Kató

Az 1937. október 17-én megtartott esküvőjükéről a helyi német nyelvű *Die Woche* című lap is beszámolt. A szertartásra a Szent Mihály arkangyal templomban került sor, a menyasszony húgai és a vőlegény húga voltak a koszorúslányok. Nászútjukat Olaszországban töltötték.

*„koptatták cipőm talpát
az Örök Város egyenetlen kövei
ott voltak nászutasok hajdan apám meg anyám”* – írta évekkkel később fiuk egy versében (PETRI 2006: 382).

Innen is folyamatosan tájékoztatták a családot:

Roma 1937. okt. 24.

Édes Szüleim és Testvéreim!

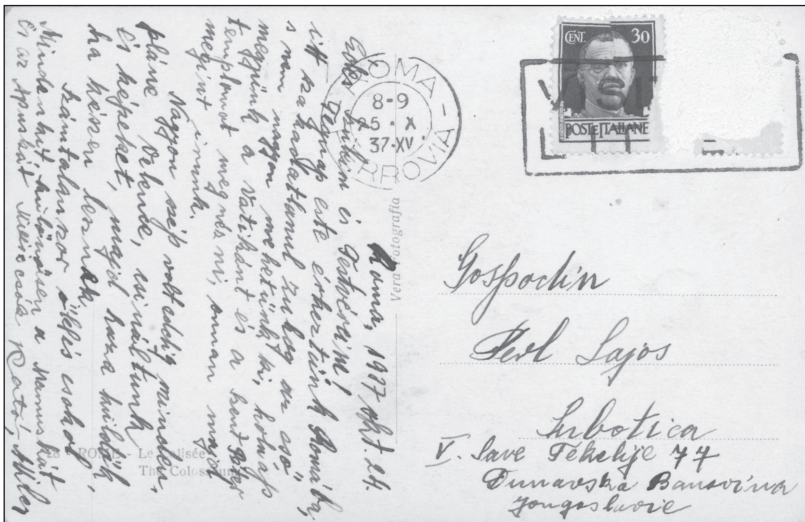
Tegnap este érkezünk Romába, itt szakadatlanul zuhog az eső, s nem nagyon mehetünk ki, holnap megyünk a Vatikánt és a Szent Péter templomot megnézni, onnan majd megint írunk.

Nagyon szép volt eddig minden, pláne Velence, csináltunk is képeket, majd haza küldök, ha készen lesznek.

Számtalanszor ölel és csokol Mindenkit, különösen a Mamuskát és az Apuskát

Millió csók

Kató, Attila

Képeslap Rómából

Firenze, 1937. XI. 1.

Édes Anyuka és Apuka!

Elérkeztünk a nászút utolsó stációjához és délután kettőkor indulunk haza. Bár nagyon szép volt minden, már olyan kíváncsi vagyok, mi újság otthon. Hosszú utunk lesz nagyon, de majd csak kibírjuk.

Szervusztok gyerekek!

Millió csók Kató és Attila

Amikor a hódsági vállalat kirendeltséget nyitott a fővárosban, az ifjú házaspár Belgrádba költöztek. Perl Attila továbbra is tájékoztatta szüleit a körülötte zajló eseményekről, így a katonai gyakorlatokról is:

Dragi Roditelji i Braćo

Tu sam na vežbi od pre tri dana a u nedelju već idem nazad u Beograd. Molim da Ipoly nabavi što pre moje državljanstvo, jer mi je za prvi decembar otkazano i treba za radnju radi obrtnice.

Milijon poljubaca od Atila

Zgb, 17. III. 1941. (?)

Édes Szüleim és Testvéreim!

Útban vagyok Kninbe gyakorlatra – neograniceno – tegnap jött a behívo így mennem kellett, majd írni fogok Kninből bővebben. Mindenkit számtalanszor csokol Attila

Az Ipoly volt nálam a héten

1941. április 6-án Németország megtámadta Jugoszláviát. Bácska, a szülőföld, újra Magyarország része lett. Attila és felesége Belgrádból Budapestre költöztek. A férj a részvénytársaság ottani részlegében kapott munkát.

A világháború elérte Szerbiát, elérte Szabadkát, elérte a Perl családot is. Az egyetemisták hazajöttek Zágrárból, többen megjárták a hírhedt Sárga házat.²⁷ Bátyjai, nővére kiszabadultak, de a legfiatalabb gyermeket, Gellértet kapcsolatba hozták a búzaégetés gyanúsítottjaival, s 1941. november 18-án 14 társával együtt kivégezték.

Petri Nagy Imréről szóló versében (*Hogy jövök ahhoz, hogy idejőjjenek*) emlékezett meg az esetről:

*Nem a halottak élén, csak a hátuk megett
álldogálok tanácstalan, úttalan úton lépdelek,
félve, óvatosan, mint nagybátyám, húszévesen a húsvéti sárban,
amikor a magyar csendőrök kísérték a halálba,
az akasztófához, és azt mondták kedélyesen nagyanyámnak:
Na, gyűjjük jóasszony, még búcsút mondhat a fiának.
Öreganyám elájult. Gellért gondosan kerülgette a pocsolyákat:
rángatózó lábára a korszak mocska nem száradt.
Szerbzsídómagyar kommunista bácsikám a lakkcipőt
fontosnak tartotta, fontosabbnak mindennél és mindenekelőtt.
Ha elindulok Szabadkán az Ulica Gellert Perlován,
megtántorodok: hogy jövök ahhoz, hogy idejőjjenek?
Hol van az én vanásom, ahhoz képest, ahogy ő volt?*

²⁷ Az egykori banképület Macskovics Titusz tervei alapján épült 1880 és 1883 között. A II. világháború idején politikai börtön volt. Ma a Magyar Nyelvű Tanítóképző Karnak ad otthont.

A világháború örületében a Perl fiúkat munkaszolgálatra vitték: Sándor és Ipoly a bori bányába került, Lehel a keleti frontra, Kolozs a günskircheni, Előd a mühlordfi táborba. Zita is Pestre került, egyetemi diplomájával egy gazdag családnál volt cseléd, hogy keresethez jusson. Az ebben az időben Szabadkára küldött levelek kedvessége, figyelmessége mögött ott vannak a munkaszolgálatosok szorongásai, félelmei is.

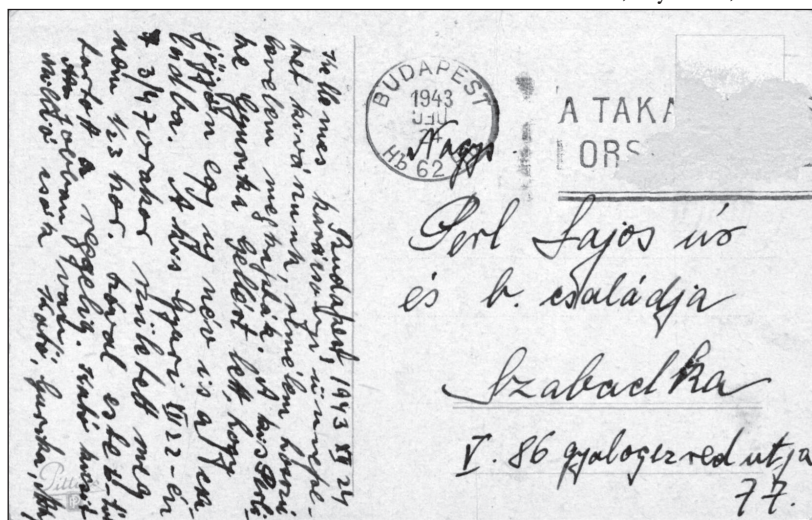
Ilyen helyzetben nagy örömmel jelentették az első unoka, Attila fiának megszületését:

Budapest 1943. XII. 24.

Kellemes karácsonyi ünnepeket kívánunk, remélem hosszú levelem megkapták. A kis Perl neve Gyurika Gellért lett, hogy jöjjön egy új név is a családba. A kis Gyuri XII. 22-én $\frac{3}{4}$ 7 órakor született meg nem $\frac{1}{2}$ 3 kor. Szóval este 10 től tartott reggelig. Kató kicsit jobban van.

Millió csók

Kató, Gyurika, Attila

Képeslap az unoka születéséről

Bátyjai és öccsei után azonban Attilát is behívták, csak párszor láthatta fiát.

1944. június 16-án felszámolták a szabadkai gettót, a vonatokat elindították Auschwitz felé. Perl Lajost sem a kora, sem az I. világháborúban szerzett elismerése nem mentette meg a haláltól, Pestről hazatérő lányának az volt a szerencséje, hogy Előd bátyja összekötetései révén papírokhoz tudott jutni, ez mentette meg az életét.

Milánkovics Katalin, a katolikusnak született édesanya pedig otthon várta a borzalom végét. A háború vége után naponta kijárt az állomásra, vajon hazajön-e valaki szerettei közül.

Sándornak és Ipolynak a bori bányából sikerült átszökni a partizánokhoz, Lehelnek is sikerült átjutnia a szovjet csapatokhoz. Ők hazataláltak.

Kolozs a günskircheni táborban halt meg a tábor felszabadulásának napján. Elődöt a mühldorfi táborban dolgoztatták halálra, feleségét állapotosan deportálták, ahonnan nem tért haza. Attilát egy robbanás ölte meg. Édesapjuk sem tért vissza. Nevüket felvésték a családi kriptára, hogy legalább így hazatérjenek.

Sírfelirat a családi kriptán

Perl Attila fia, György, Budapesten nőtt fel, édesanyja és nagynénje nevelték, leveleiben tartotta a kapcsolatot szabadkai nagyjával.

*Milánkovics
Katalin,
a sosem látott
nagyanya*

1958. I. 17.

Drága Nagymama!

Küldök egy szép képeslapot, hátha kedvet kap valóságban is megnézni Pestet.

Anyának nagyon sok a dolga, talán vasárnap fog írni.

Sokszor csókolom Nagymamát, Sanyi bácsit, Ipoly bácsit

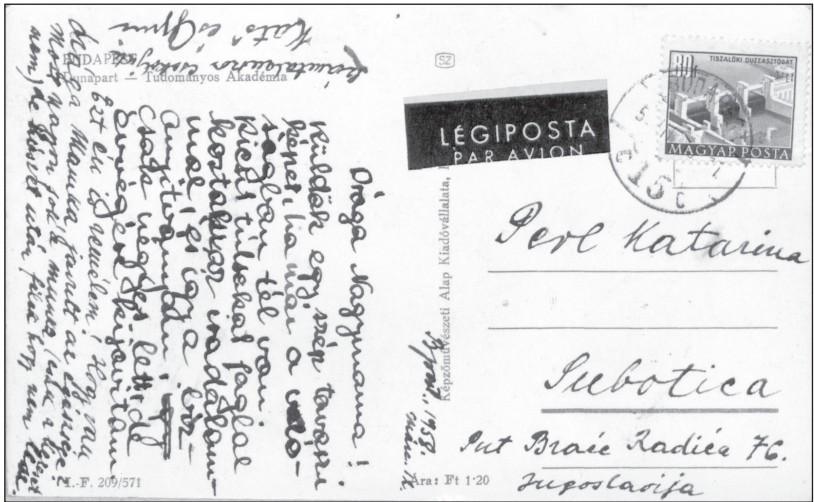
Gyuri

Bpest, 1958. I. 26.

Drága Mamka!

„...Gyurika felolvas nekem, vasárnap délután pihenés beszélgetés – néha eljön egy-egy ismerős – családi körben. Gyurihoz eljönnek a barátai, ő is eljár színházba, moziba, többnyire vasárnap délelőtt, múzeumba, szereti az irodalmi előadásokat, felolvasásokat, nagyon élénk és minden érdeklí...”

(Kató)

Petri György és édesanyja képeslapja Szabadkára

Bpest 1958. márc. 12

Drága Nagymama!

Küldök egy szép tavaszi képet, ha már a valóságban tél van. Kicsit túlsokat foglalkoztam az irodalommal, és így a bizonyítványom csak négyes lett, de évvégére kijavítom.

Ezt én is remélem! Hogy van drága Mamika, javult az egészsége? Most nagyon sok a munka (csak a kereset nem) de húsvét után félek hogy nem lesz.

Számtalanszor csókoljuk

Kató és Gyuri

Bpest 1958. III. 26.

Drága Mamka!

Megkaptuk kedves lapját, nagyon jól teszi, ha elmegy majd Vrnjackára. A Gyuri utazásából talán jövőre lesz valami így az útlevelet sem kértük. Nálam nagy a rumli, sok a munka és jövő héten nagytakarítás, ha megjavul az idő. Nagyon kellemes húsvéti ünnepeket kívánunk sok csókkal Kató és Gyuri

(Ugye édes kis kép?)

Perl György útlevelet nem kapott, nagyanyját sosem látta.

A 70-es, 80-as években többször járt Jugoszláviában, Újvidéken irodalmi körökben tett látogatásokat. Szabadkán, Belgrádban családját kereste fel.

Édesanyja ma is Budapesten él. Huszonhét éves kora óta özvegy. Többé nem ment férjhez, levelei ma is Perl Attiláné névre érkeznek.

Köszönet Perl Zitának türelméért és családjá történetéért.

Irodalom

PETRI György 2005. *Petri György munkái III.* Összegyűjtött interjúk. Magvető, Budapest

PETRI György 2006. *Petri György munkái I.* Összegyűjtött versek. Magvető, Budapest

MAČKOVIĆ, Stevan 2004. *Industrija i industrijalci Subotice (1918–1941).* Posebna izdanja, Subotica

Hova menj be?

Könyvesboltba menj be, ha egyedüllétre,
szabad térre vágnál, megeshet, hogy
rajtad kívül ott senki nem bolyong,
az a könyv, amit kimenekítesz a könyvtömegből,
vad örömmel veti karodba magát, amíg a többi
féltékenyen figyel a túlsúfolt polcokon.

Utcabeliek

Meghalt egy utcabeli öreg ember.
Elhízottan, totyakosan, görbe háttal
elhízott, totyakos, görbe hátú kutyát sétáltatott,
kutyátlanul folyton bevásárolni járt,
akció a figyelmét nem kerülte el.
Nem szerettem, a leértékelt kristálycukrot
mártírarccal szállította, liternyi ásványvíz
látványosan húzta a földig ősrégi
bevásárlószatyrát, mint mázsányi teher.
Eltűnt hirtelen. Hiányzik, hogy nem szerethetem.
Meghalt egy utcabeli öreg asszony.
Otthon kínai pizsamát viselt,
az utcára kisminkelve, elegánsan lépett.
Tavaly nyáron már csak ült a teraszán,
nem örült semminek, nem is várt semmire,
csak maga elé nézett. Csak nézett.
Hiányozni fog nagy hangerőn felejtett rádiója
hangja, éjszakánként nyitott ablaknál harsogott.
Nem tudom, szorgalmasan öntözi-e ott is
a művirágot, ahova végül eljutott?

Meglep

Meglepő fürgeséggel a múlt védelmére lendülök,
amikor támadják, pedig utáltam jelen korában.
Azután visszahőkölök a túl mély vizesárok előtt,
megpillantva a tegnapi tévedéseit a ma igazában.

Szavak és...

Nem hihetek a szavakban.
Túlbecsülik vagy alábecsülik őket.
Felfegyvereznek, de
fegyvereket nem állítanak meg,
halálra sebezhetnek, de
csontot nem törnek.
Zavaró, amikor egyszer arra intenek,
koncentrálj a szavakra, másszor meg arra,
az számít, mi a mögöttes tartalom,
ne a fegyverre figyelj, ha rád szegeznek,
nézd, milyen a fegyveres arca,
és mit lát ő az arcodon.
A hirtelen szóban különösen nem hiszek.
Áruló, elárult nem hirtelen terem.
Gyilkossá, áldozattá nem válik senki hirtelen.
Nincs hirtelen repülés, hirtelen zuhanás,
nincs hirtelen élet, hirtelen halál.
Aki megszólal, nem ejt ki hirtelen szavakat.
Aki elhallgat, nem hirtelen hallgat el.

Kisszívem

Hahogyha kiabálnál, kiabálnál, kiabálnál,
semmi nem dőlne össze, dőlne össze, dőlne össze,
semmi nem épülne fel, épülne fel, épülne fel,
csak csendesen kérdeznének, kérdeznének, kérdeznének,
hát tényleg nem veszed észre, kiabálsz vagy elnémulsz,
neked már olyan mindegy, mindegy, mindegy,
kisszívem?

Egy helyben

A világ vándorait egyperces főhajtásra kérném
azok előtt, akik nem indulnak vándorútra,
akik valami furcsa birodalom kijelölt őreiként
a sors zsoldosaiként egy helyben maradnak,
és a végén nem kapnak fizetséget senkitől.

Aki kiosztaná magát

Mintha örökre szeretne megjegyezni –
szemei húsomba tolt kések.
Átlát rajtam. Tudja,
méreg vagyok, lassan felszívódó.
Üvegcsébe zárt gyilkos magányomban
várom, hogy valaki felhörpöljön.
Néz. Nyilván nem látott még ilyen állatot,
aki éj-napon át szűköl
egy darabka szeretetért.
Aki kiosztaná magát, mint a krupié,
hogy így, osztottan válhasson *eggyé*,
valami tetsző kis semmiséggé.
Önmagává.

Gyér lámpafénynél

Először a szemében
láttam meg tört önmagam,
ahol bogarat kerestem
gyér lámpafénynél.
S hogy a szemhéj mögötti
csillogó zugban meg is lett
egy áttetsző szárny,
valami rezzenéstelen
selymes némaság –
kit érdekel, ha magamat
nem látom egésznek
többé ott sem?

Afrika trafik

A trafikos özvegy, de nincs egyedül.
A vevők egymásnak adják a kilincset,
és játékmunkatársakat is mindig keresnek.
Több emelet trafik. Színváltós polcelemek.
Itt visszaváltják a törött lábú katonákat,
a piros indiánokat, a kis amerikákat
meg a behurcolt, szurtos képű rabszolgákat;
és egyik emeleten sem sírnak,
mert a konyharonggyal takart, fehér részlegen,
a kis ispotályban jól pólyálnak,
rossz csontot is jóvátesznek.

Itt aztán ragyognak a márkák.
Tereferé keksz: Zamat kávé és kekszgyár.
Füles sapka: Vörös október vagy Május 1.
ruhagyár. Színszóró szélforgók, fejkarnevál:
barkácsolt és puha pófák.

Úgy nézel ki, mint egy bajusz,
ugratják egymást a polclakók.
Nincs csont, nincs gond,
ez van a cetlin, mi díszszebkendő gyanánt
a napsütötte medve mellzsebéből kiáll.
Odacsempészték, míg aludt, bóbiskolt
a barna test nagy, komoly gömbje.
Pimaszok a plüssök: trafiktapasztat.

Mocorognak a polcok, zúg az egész lelátó.
Ki lopta el a pénztárcát? A gyanú gyorsan körbejár,
és rá is hull az egyik szurkolóra,

ki szemtelenül tartja magát a legfelső páholyon.
Egy majom, egy banánszopó. Ő lesz az,
a cetlicsempész. Szőrös haramia,
tolvaj, fogják meg! – A felajzott linóleumon toporgok,
és esküszöm, felképelem,
ha nem hozza le azt a kókuszbombát,
mert ma nem a naplovt kérem, nem a gyaloghalat,
ma őserdős Afrikát akarom,
fekete-sötét, csapolt vérét,
a csokoládéültetvényeket, a ventilátoros szivarszobát,
az őserős babkávét, a csillapító kinint.
A foglyul ejtett feltalálót, Jacek Babkát,
akit csak úgy hívtam: Jajka.
Az ezüsttő kincsét, a winchesteres, elől töltős puskát,
légiósok pofatakaró burnuszát, a néger Afrikát,
a vidám, szertelen szerencsenmosdatást.

Általános trafik

Nyár van, a napraforgók jóra fordulnak.
Ülök egy trafik erkélyén, halál utáni élmény;
tárgyacskák leszünk mind, megfoghatóak.
Post mortem nipppek, gombok egy medve
kabátján, a mackófelsőn, ami túlél minket.
Színes szipkák. Mindegyiken egy évszám.
Beleszív és ott vagy: a 45 apa, a 48 anya,
a három gyerekév már hetessel kezdődik,
kettőt visznek a nővérek, copfos kétharmad,
70 a Szilvi és 74 az Andi. Családi trafikillat,
bele-beleszív, szippantasz, és beesik az arcod
egy évbe. Kicsit be is szorul, mint Ivánka
feje a szivardobozba: álomfejű, kulcsos gyerek
mindig szökőévet keres.

Több mint bódé. Tekintetes trafik: erkélyein
a hibáktól eltekint.
Minden újabb csendben jobban értem kicsit.

Ez a trafik nekem Ivánka. Szent Iván.
Ma az ő napja van, ma a fény a király,
érte nyúlnak el az árnyékok olyan messze
és a fények is érte, ilyen sokáig sötétbe.

A napraforgók jóra fordulnak,
a trafikos lassú és elégedett,
megnyalja tíz ujját, süt az ég,
a messzeségben fűnyíró szól,
valami bánat előregszik épp,
és hagyja, hogy hívják a forró
gombok már mind a két kezét,
bácsisan gépel egy könyvet,
címe is van: Mándy Ivánért.

Gyufa szoba

Képzeljének el egy ajtót.
Nem mondom meg a színét,
mindenki túl sokat mond.

Lépjének be, a riadt önfigyelést kerüljék.
Itt vannak mind a gyufák, miket kihúztam.

Különös, hogy mindig ilyen régi szobákat
mutogatok. Amúgy nincs itt senki, ki kéne
takarítani.

Viszont itt van apa eltűnt órája,
az a sárga karimás, amiről lemondtam,
s azóta is nagy fejével kísért.
Érzekelni mindent minden alatt.
Párhuzamos világok. Többes számok.
Dolgok, rétegek, szférák, hálók, hártványok.
Pakolom egymásra a sok világot,
fagyaltoskanállal, mintha vidám
triciklin ülnék medvejelmezben.

Nem szuperál semmi betanult.
A nyegleséget el kell bocsátani:
itt ilyenek jutnak eszembe meg az óra
rigolyája, a dolgok esti lélekvándorlása.
Nem múltó márkák világítanak
meg a költői én a karóra üvegén,
az sem múlik, csak piszokul követ.

A legtöbb holminak volt neve van:
mindegyik kiinteget, kinevet a maga ablakán.
Itt nem fog a rossz. Korlátot már én sem fogok.
Már nem ér el ez a kattogás, kettyegés:
az óra rigolyája nem zavar, hiába nagyzol
vagy vág fel, csak mutatós vándornak hívom,
s ha majd úgy tetszik, hát elbocsátom.

A névelőm vagy

*„A névelőm vagy: / ahhoz, hogy bármit fölfoghassak,
névelőként eléje kell gondolnom téged.”*

(Holló András)

Jaj, cigaretta-kifliket faltam álomban,
nem érttettem az ízüket, színüket.
Nem cserjével tömött kifli-kígyók,
csak darált dióval töltött
porcukros ujjak, roládok, rudak:
nem füstöltek, mint a puskacső,
nyugtatom magam, mikor már
kolompol a reggel lelke, és jössz te.
Hordóban érlelt, tölgyes, diós,
alt hangon, északi ízzel szólsz.

Voltam hordója, mondod a vén ékszerre
utalva, arra az egyre, susogod a fülembé
ómagyarul,
míg kint sír egy autó, és bent is a játék-
Mondd te: több a medve, mint a játék.

Egy vérbő kávét, egy orosz órát akarok veled,
akarom rongyaidat, sok forró, konyakos
mondatodat; harapom a holdad.
Rulett. Úgy válnak el egymástól
a szavaid, mint a ruszki szavak.
Én még tanultam oroszul, usankát
hordtam, mikor az nem volt divat.

A névelőm vagy: csak követni tudlak.
Lehúzom a libabőröd halkán.
Karistolj keresztet a hátamra,
keresztes leszek és szerelmes,
túlzó, mint az álom, egy gyermekded,
mikor megtalálnak s kiterítenek.
Nyugalom, nem akarok már lóhalált,
s nem is maradok veszteg,
csak viccesen veszékelek.

Síró zakó

Kockacukrot forgat a szájában, mert öreg.
Ma a síró zakót vette fel. Lassú lett az arca:
ilyeténképpen jó. Bocsánatos. Özvegy.
Mit csinál az Isten? Kivételezik éppen.

Elhalt a mindenem, rög volt benne,
műthetetlen, nem kilopható arany.
A tenger habját láttam ott a száján.
Hideg lett a föld, kettétört a szívlapát.

Éjfél van, nulla óra nulla, hajlanak a síkok,
de mindig azt mondtad: hajlani nincs hova.
A nappalt szeretted, nem az árnyaskodást,
egyszerűen legerinctelenezted az éjszakát.

A hűtőben lázrózsát hagytál,
hisz többször estem öles csapdákba,
nedves, szűk vermekbe: úzótt a vad.
Bocsáss meg a másik orcámnak is.

A gyermekkorról

Az az érzésem, hogy nekem nem is volt másom, csak gyermekkorom. Azt hiszem, hogy az emberrel a gyermekkorában minden megtörténik. A felnőttkor eseményei csak ezek különböző formájú változatai és ismétlődései: a szeretet, a munka, a bánat, a sírás, mind megtörtént már korábban.

Nagyon nehéz a gyermekkorról beszélni, mert ilyenkor mindazzal szembesülnünk kell, amit életünk folyamán megtettünk. Mert általában amit gyerekkorunkban kipróbáltunk, előbb-utóbb visszatér, és akkor szembe kell néznünk vele. Ilyenkor rájövünk, hogy valójában mit miért tettünk és teszünk.

Fehér Kálmán a becsületes nevem. Csókán születtem 1940. május 14-én. Azt mondják, hogy ez a Bika jegye. Anyámtól hallottam, hogy 5 kiló 20 deka voltam, majd nem fölött már. Vuka néni, a bábasszony, sokáig vert, míg fölsírtam. Úgy látszik, a sors már akkor tudta, hogy meg kell engem verni, hogy hangot adjak. Azt hiszem, ez végigkísérte az életemet.

Apám 1911-ben született. A Fehér Kálmán nevet viselte, a nagyapám szintén Fehér Kálmán volt, és annak az apja is Fehér Kálmán. Az én fiam is Fehér Kálmán. Ez családi hagyomány.

A világmindenség is anyaközpontú

Édesanyám mindig azt mondta, hogy 1910-ben született. Amikor meghalt, kiderült, hogy nem is akkor, hanem 1908-ban, Budapesten, a Dob utcában. Anna volt a neve, nagyon sok vezetéknevvel: Kocurek, Horvát, Cseszkó. De a leginkább Kocurek volt. Árva lányként Cseszkó Lukácsék, a nagyszüleim (akiket azoknak fogadtam el, mert igazán azok voltak) vették magukhoz. Talán mert árva lány volt, nagyon kötődött a gyermekeihez. Hozzám is és a testvéreimhez is. Két testvérem van, Gizella néném, aki négy évvel idősebb nálam és magyartanárnő, valamint Zoltán öcsém,

aki négy évvel fiatalabb, és állatorvos. Mindig úgy éreztem, hogy a vonzódás és a közelség talán jobban meg volt anyám és énközöttem. Lehet, hogy azért, mert én sokat voltam távol. Először a gimnáziumban, majd az egyetemen. A messziség a szívnek közelséget jelent, amit a hiány ébreszt. Azzal a hátsó érzéssel nevelt bennünket – mivel őt az ő édesanyja elhagyta –, hogy nem volt más fogódzója, csak mi, akik vérből és lélekből az övéi voltunk. Ez meghatározó volt, anyaközpontúakká lettünk, ami tulajdonképpen szép és üdvös, mert maga a föld, a világegyetem, a csillagok és a világmindenség is anyaközpontú.

Édesapám a malomban dolgozott, édesanyám pedig otthon volt, habár Zentán kitanulta a varrónői mesterséget. Nem úgy mint József Attilánál, akinek az édesanyja éjjel vasalt, az enyém éjjel varrt. Abban az időben ott volt a Réti major sörháza, jöttek a cselédek a majorságokból. Igaz, hogy akkor már nem voltak cselédek, de ugyanabban a sorsban éltek. Kaptak egy rőf vásznat, egy rőf klott anyagot, és abból csinált nekik anyám inget, gatyát, vagy amit éppen kértek. Pár dinárt fizettek, de jól jött. Földünk nem volt, hanem negyedéből vettük föl Zákó bácsitól, ami azt jelenti, hogy a földtulajdonos előkészíti a földet és beveti, a többi munkát pedig mi végeztük. A szerbeknek volt földjük. Kapáltunk, ekekapáltunk, betakarítottuk a termést, és minden negyedik kosár kukorica és csuma a miénk volt. A csumáról jut eszembe, hogy kimentünk és bottal kivertük, hogy kaszáláskor ne akadjon meg a kasza a búzában. És azt is negyedéből csináltuk. Szépen és gondosan összeraktuk a csumát, mert nagyon jó volt vele a katlanba, a sporhetba vagy épp a kemencébe befűteni. Később lett földünk is. Először fél hold, aztán kettő, majd három, és ezen meg is állapodott a gazdaságunk. Az egész család kijárt a földekre dolgozni, de mivel a néném idősebb volt és lány, neki tanulnia kellett, az öcsém pedig fiatalabb, és még túl kicsi, így a középső gyerek volt az, aki bírta és talán akarta is csinálni. Én már nagyon fiatalon, azt hiszem, hatodikos voltam, apám után kaszáltam, arattam és dolgoztam a lóval. Összefogtunk, mert akinek egy lova volt, az talált egy másikat, egy olyant, akinek szintén csak egy lova volt, és két lóval könnyebb volt hordani, szántani vagy akármi mást csinálni. Két ló az mégiscsak két ló.

Egyszerre két zsákkal

Tizenhat–tizenkilenc éves koromban csépelni is jártam. Az is szép volt. Sok évvel később, amikor nagykövet voltam vagy éppen igazgató, akkor is mondogattam, hogy gyermekkoromban megéltem azt az emberi szolidaritást és segítséget, amit utána legfeljebb csak szóban éreztem.

Fehér Kálmán a cséplőgépnél (jobbról az első)

Kosárlabdázni negyedikes elemista koromban kezdtem, Engi László felügyelete alatt. Az edzések következtében sokszor túlságosan fáradt voltam. A cséplés közbeni mérészünet idején többször is megtörtént, hogy lefeküdtem és nyomban elaludtam. Megértettek, és egy mérés idejére nem keltettek föl, inkább kisegítettek. Azt mondták: „Jól van, a Kálmán hadd aludjon, fáradt, majd megcsinálja a magáét.” És én meg is csináltam. Ha kellett, egyszerre két zsák búzát vittem a padlásra. Régen volt, igaz se volt. De ez számomra nemcsak emlék, hanem egy emberi

magatartás formája, hogy az összetartás valójában a minden haszon nélküli egymásnak való segítség. Tapasztaltam, hogy az emberekben létezik olyan segítőkészség, amit sosem lehet viszonzni, nem lehet megfizetni. Esetleg úgy, ha valahol más módon és formában helytállunk. De ne kérjünk számon semmit. Vonatkozik ez a politikára, az írásra, a költészetre, az életre...

Villanások

Az első emlékem két-három éves koromból származik, amikor majdnem eltaposott egy ló. Abban az időben faluhelyen voltak gulyások, kanászok, csikósok, és kiment a ménes, a gulya, a csürhe a mezőre legelni. Először engedték a csürhét. Érdekes módon minden malac tudta, hogy merre, melyik utcába forduljon be, melyik ház kapuját nyomja be az orrával. Utána eresztették a gulyát, jöttek a tehenek. Majd a csikósok engedték a lovakat. Mivel srégan, helyesen úgy mondanánk, hogy átellenben laktunk nagyapámékkal, hozzájuk akartam átmenni az úton. Én láttam ugyan valamilyen csikót, de nem álltam meg. Azt mondják, szerencsém volt, mert átugrott és nem taposott agyon.

Nagyon szerettem a zsíros kenyeret, de nem sóval, hanem cukorral, és mert szerettem a kutyákat, volt egy farkaskutyám, akit általában megkínáltam az étellel. De egyszer a kutya éhesebb volt, vagy én voltam éhesebb, és amikor a kenyér felét vissza akartam venni tőle, a nagyapám lovas kocsijának kerekei közül kiugrott, és bekapta az arcomat, még mindig meglátszik a heg. De mivel az ember nő és öregszik, és a feje is megkeményedik, fölhúzódik a bőr, most már kevésbé látszik.

Kint ültem a küszöb mellett. Mentek a kocsik, fönt párnák, síró gyerekek, és csak azt hallottam, hogy „los, los”. Hosszú sorokban mentek. Később tudtam meg, hogy a németek mentek Szentmiklósról.

Bent ültünk mindannyian a kertben, a kiásott gödörben. Légvédelmi állást kellett csinálni. Nagy robbanást hallottam, és azt mondták: fölrobantották a zentai hidat.

Hanzi a kutyájával megjelent szemben a borbély előtt és bement, a kutya kint maradt, és senkit nem engedett be. Hanzi német katona volt, hogy milyen rangban, azt nem tudom. Annyit kell még tudni róla, hogy egy körtét adott a nénémnek, és amikor lemérték, majdnem félkilós volt. Azóta is a félkilós körték a Hanzi körtéi. Majd elment, és a kutyája is. Őt más nevű emberek követték.

Ez egy kis partizán!

Arra is emlékszem, hogy a spalettát, mert úgy hívtuk, föl kellett tenni, hogy ne lássanak be a szobába, azért, mert a szomszéd Szűcsék szőlősgazdák voltak, és tele volt a borpincéjük. Amikor jöttek az oroszok, akkor a szomszédasszony átmászott a falon, és nálunk aludt. Az oroszok, mint minden ember, amikor ittak, vidámak voltak, és akkor az ember szereti a szépet, és a szomszédasszony szép volt.

Hozzánk is eljöttek. Olyankor elvitték a tojást, ami a sifonyér aljába volt bepakolva. Jó mély sapkájuk volt, elnyelte az összes tojást. Mindig azt néztem, hogy milyen sok fér bele. Néha megtörtént, hogy ott helyben megitták, ez nagyon érdekes volt, föltörték, megsózták vagy sem, és lehajtották. Addig hordták tőlünk a tojást, amíg egyszer csak meg nem jött apám. Amikor ott voltak az oroszok, én mindig kiszaladtam. Habár anyám tartott volna maga mellett, hogy legyen vele valaki, de én féltém. Az uniformistól. Különös szaguk volt, olyan bolhairtó szagúak. Ez mindig irritált. Tehát ahogy szaladtam, egyszer csak elkapott egy fekete-barna ember. Nem ismertem meg apámat, rezervista volt, ahogy mondani szokták. Megkérdezte, hogy kik vannak itt. Én pedig mondtam, hogy valakik vannak, és viszik a tojást. Kemény ember volt az apám. Rájuk szólt, hogy mit keresnek itt. Olyan ruhában lehetett, hogy szoba álltak vele, látták, hogy nem lehet vele kukoricázni. Megmondta nekik, hogy a tojást hagyják ott, mert ez is egy kis partizán. Azt sem tudtam, hogy az mit jelent. Hattott a szó, mert ezt követően nem jöttek többé. Édesapám, azt hiszem, a Petőfi brigádban volt, nem tudom, sosem ellenőriztem le. Amikor nyugdíjba akart menni, akkor tudódott ki, hogy neki is joga van tizenkét vagy hány hónapra, mert ezt akkor úgy jegyezték.

Majdány

A Fehér (született Gyémánt) nagyanyám Majdánon élt, amire mi úgy mondtuk, hogy Majdány. Ott töltöttem a nyaraim javát, amikor még nem jártam iskolába. Szerettem oda járni, mert ott volt az unokatestvérem, a nagybácsim, a nagynénim, a nagyanyám, akit nagyon szerettem, és ő is szeretett engem. A Gyémánt lány, aki a legidősebb volt a nyolc testvér közül, a Mária néni.

A háború után Majdán nagyon életerős falu volt. Minden házban több tehén, ló és kocsi is volt. Fiatalok voltak és dolgoztak. Abban az időben, közvetlenül a háború után, még Szegedre is át lehetett menni, nem volt lezárva a határ. El lehetett adni a portékát, lehetett az tej, túró, tejföl, búza,

kukorica vagy éppen istállótrágya. Mert amikor minden elfogyott, maradt az istállótrágya, és Szegeden azt is jó pénzért megvették a kertészek. Jó, stabil, reménykeltő élet folyt ott. Talán ezért fordult elő olyan sokszor, hogy fosztogattak. Romániából át-átjöttek a román cigányok karöltve az itteni bennfentesekkel (azért mondom, hogy bennfentesekkel, mert aztán sok minden kitudódott) hármás, négyes, ötös csoportokban, és tudták, hol milyen gazdaság van, és elkötötték a lovakat, a teheneket, elvitték a termést. Ha valaki ellenállt, akkor löccsel, ami a kocsi oldalán lévő szerkezet, vagy éppen lócs nélkül, agyonverték. Két ilyen haláleset is volt.

Oroszlámoson is voltak rokonaink (fél Majdán és fél Oroszlámos sógorság volt), az egyik rokonunkat úgy hívták, hogy Buzogány sógor. Az ő lovaikat és teheneiket is elkötötték. Jól tette, hogy nem ment ki, mert jobb élve maradni, mint a tehén vagy a ló miatt meghalni. A többivel elkötötték a Bíbor lovat is. A Bíbor egy csődör volt. Olyan szép lovat nem látott a világ, nem volt párja a környéken, gyönyörű, kékesfeketén csillogott a szőre. Egy vagy két napra rá hallottuk, hogy a Bíbor visszajött. Elszakította a kötőféket, és hazatalált.

Valami hasznát kellett, hogy vegye öreganyám, hogy náluk voltam, ezért arra az időre én lettem a libapásztor. A libapásztoroknak az volt a dolga, hogy kihajtsa a libákat, őrizze őket, és időközben szedje össze a bugákat. A buga az, ami a kaszálás után elmarad. Én egyszer annyi bugát szedtem, hogy amikor az én kis kazlamat is lecsépeltek, ötven kiló búzám lett, öreganyám ezt nekem adta, én pedig büszkén vittem haza.

Egyszer káromkodtam, ezért a mamám meg akart verni, én pedig föl-másztam az eperfára, és egész nap nem jöttem le, mert tudtam, hogy valami nincs rendben. Addig persze nem tudtam, amíg nem kezdett el zavarani. Fölmentem a fára, oda már nem jött utánam, sőt akkor már ő könnyögött, hogy jöjjen le, nem bánt és nem ver meg, de akkor már én is tudtam, hogy mit csináltam. Nem kell káromkodni. Azóta is a legnagyobb káromkodásom az, hogy „azt a román istállóját”! Mert mi bánátiak mindig a román istent emlegetjük, és így eljutunk az istállóig.

Andrej poloskái

Nagyanyám háza egy dombon van, és ha föláll az ember a vert falra, ahol a sóska terem, akkor tisztán látja Szeged fényeit. Én nem tudtam elképzelni, hogy néz ki Szeged, habár sokat meséltek róla. De még akkor is azt hittem, hogy ott nincsenek házak, csak világosság van, villanylámpák és fény.

Emlékszem, hogy erről a dombról lőtték Szegedet az oroszok, mert minden párnát, minden dunnát kihordtak, és ezekkel beágyazták az ár-

kokat. Amikor elmentek, ott hagytak egy orosz, aki elveszítette az egyik lábát. Azt hiszem, Andrej volt a neve, nagyanyám ápolta és főzött rá. A nagybácsim csinált neki két mankót, és egy idő után járni is tudott. De számomra azért volt érdekes, mert voltak poloskái, amik nagyban különböztek a tetűktől. Valahonnan szereztünk egy kemény üveget, amit letettünk az asztalra, az orosz rátett egy poloskát, és játszottunk. Ha ő előlről kopogtatta, akkor arra ment, ha én kopogtattam hátulról, akkor megfordult, és arra szaladt. Volt, amikor kettőt is hozott, az egyik az övé volt, a másik az enyém, és figyeltük, hogy melyik a gyorsabb. Jóval később olvastam egy regényben, ahol lógorban játszódik a történet, hogy tulajdonképpen a rabok játéka volt ez a poloskajáték. Cigarettaban vagy az ételük egy részében nyerészkedtek vele. Azóta csak egyszer találkoztam poloskával, a belgrádi állomáson. Leesett a mennyezetről. Azért vettem észre, mert egy tengerész fehér egyenruhájára esett. Ugyanis a poloska úgy keresi áldozatát, hogy fölmászik a falra, elengedi magát, és ráesik az emberre.

Rézkilincset egy keretért

Csoportokban jártunk: voltak nagyutcaiak, kisutcaiak, gyepsoriak, Szerb utcaiak. Sokat veszekedtünk, harcoltunk, örökké küzdöttünk valamiért. Igaz, később futballoztunk is egymással, de akkor is megvolt, hogy kinek melyik a területe. Amikor elmentünk a másik utcába, rögtön tudták, hogy nem odavalósiak vagyunk.

Voltak közös akcióink is, például a nagyudvariakkal és nagyutcaiakkal. A háború után rengeteg kilőtt, lerombolt és kiégett vagon volt, melyek a csókai állomás melléksínén álltak, ezeket fosztogattuk. Olyan sok hasznavehetetlen, de szép tárgy volt ott: rézkilincsek, rézrudak, ablakkeretek. Leszereltük és hazavittük. A szülők természetesen nem látták, mert külön raktárunk volt. A mostani templom környéke akkor nem így nézett ki, és volt ott a nagyudvariaknak egy lerakatuk, amit mi bunkernak hívtunk. Oda hordtuk a begyűjtött kacatot, aminek magunk között megvolt az értéke. Csereberéltünk, pontosan tudtuk, hogy mit miért adtunk. Volt ott a kardtól kezdve egészen a sándarabig minden.

Dobós, dólé, lukrafüsz, ironga

Dobósoztunk. A gombok föl voltak fűzve egy cérnára vagy madzagra, és megvolt az értékük. A gyöngyház gomb nem vetekedhetett a szarugombbal, ugyanis két szarugombot ért egy gyöngyházgomb. A nagyság is számított. A dobósozást gombokba játszottuk. Fúrtunk egy lyukat a földbe és messzebb álltunk tőle, mindenkinek volt egy vaskarikája, ami lehe-

tett a kocsiról vagy máshonnan levett vasgyűrű. Volt könnyebb és nehezebb, ki milyet talált, mert mindenkinek megvolt a saját dobósa, amit szépen kicsiszolt, hogy minél könnyebben becsússzon a lyukba. Annak volt sikeres a dobása, akié a legközelebb került a lyukhoz. Ha nem sikerült egyből bedobni, akkor a mutatóujjával lökött az, akié a legközelebb állt. A győztes elnyerte a többiek gombját.

Dólésoztunk is, de még kacskázásnak is neveztük ezt a játékot, mert Bánátban általában keverednek a szerb és a magyar elnevezések. A dólé egy fából kihegyezett tákolmány, amit egy ferdén (mi úgy mondtuk, hogy srégan) kiásott lyukba kellett beletenni, majd erre egy bottal úgy ráütöni, hogy kipördüljön a lyukból. Ezután az volt a cél, hogy minél többször megüssük a levegőben. Ha már nem bírta a játékos a levegőben ütogetni, akkor minél messzebbre kellett elütnie. Ott álltak az ellencsapat tagjai, ha ők meg tudták fogni, akkor nem volt érvényes az ütés. Ha pedig földet ért, vagyis nem ütötte meg a másik játékos, akkor lépésekkel kiszámolták a távolságot. Természetesen minden játékosnak megvoltak a saját elgondolásai, volt, aki csak egyszer ütötte föl és olyan messzire, hogy a lépésekkel számolt távolsággal bejöttek a pontok. Ezt is gombokban játszottuk. Nem is volt ez olyan ártatlan játék, mert néha a dólé jól eltalálta egyikünket-másikat. Az nagyon kellemetlen volt, különösen azoknak, akik elől akartak állni, hogy biztos megfogják. Megtörtént, hogy majdnem kiütöttük egymás szemét, mert élesre volt hegyezve.

A lukrafürsztöt általában az iskolában játszottunk. Egy labdára volt hozzá szükség, amit úgy készítettünk, hogy a harisnyát teletöltük, és mazzaggal körülfogtuk. Ezt a labdát tettük a lyukba. Mindenki, aki játszott, ott kellett, hogy tartsa a kezét a lyuknál, mindaddig, amíg a kiválasztott játékos, miközben sorolta a szavakat, a bizonyos szót kimondta, mondjuk Ibolya, faskamra, egér... akkor ő megfogta a labdát, és valakit megpróbált eltalálni. A többiek pedig elfutottak. Akit eltaláltak, az kiesett, aki pedig utoljára maradt, az lett a győztes.

A cicamaca bóna játékot is játszottuk. Egyvalaki volt a macska, és a többiek szaladgáltak, hogy meg ne érintse őket. Akit megérintett, az lett a macska.

Valamikor a gödrök nem ilyenek voltak, mint ma. A Nagyutcán az iskola előtt nagy gödör volt, mely szépen ívelt lefelé. Mindkét oldalán jól lehetett szaladni, télen pedig irongálni vagy csúszkálni. A temetőnél is volt egy nagy gödör, onnan építették fél Csókát. Onnan hordták a földet, mert vert falú házak voltak, és kellett a föld. Télen a gödör megtelt vízzel, befagyott, és ott lehetett csúszkálni, vagyis irongálni, ahogy mi mondtuk. Ha megszaladtál a gypsori házaktól, akkor egészen a temetőig el tudtál

csúszni; volt korcsolyánk is, ezt fából csináltuk. Megedzettük a vastag drótot, úgy, hogy hajlíthatóvá vált, addig izzítottuk, hogy alul rá tudtuk tenni a fára. Hátral és elöl két lyukat fúrtunk, abba madzagot fűztünk, és csináltunk egy apró fából szorítót, melyet szappannal bekentünk, hogy jobban csússzon. Ez volt az első korcsolyánk.

A cinke

Parittyázni is szerettem, lőttük vele a verebeket, a vadgalambokat. Ma már látom, hogy kemény sport lehetett. Akkor hagytam abba, amikor cinkéket lövöldöztünk. Hét-nyolc éves lehettem. Balázs Feriék előtt volt egy nagy eperfa, és az ott lévő cinkének először ellőttem a lábát, majd a szárnyát. Ez a szegény félholt madár leesett elé. Egészen kivérzett, egy lábom ugrált, akkor láttam, hogy mit is tettem. Azóta, habár van vadászpuskám, sohasem voltam vadászni, mert az a cinke a mai napig előttem van. Az, hogy egy kis állat, egy kis madár mennyit kibír, mennyit szenved, mire leesik, és mi a jussom. Akkor gondolkoztam el azon, hogy mi haszna az embernek, ha leöl egy madarat, elpusztít egy állatot, megöl egy embert vagy tízet vagy százat!

Pókokat is szedtünk. A földben lévő póklyukakból szurokkal lehetett őket kiszedni. Cérnára tettük a szurkot és leeresztettük, azt a pók megfogta, mi pedig versenyeztünk, hogy kié a legnagyobb. Mondhatom, elég nagy pókokat tudunk fogni.

Fénykép honvédsapkával

Ennek a gyermekkori fényképemnek külön története van.

Rajta egy jól megtermett, ahogy mondani szokták, hurkás lábú gyerek, nagyobb a feje a kellenél, és rajta egy honvédsapka. Azt a honvédsapkát nagyon szerettem. Mindig a sífonyérban volt, amikor csak tehettem, föl tettem a fejemre. De egyszer eltűnt és hiába kerestem, nem találtam. Persze, mert jöttek az oroszok, és otthon eldugták. Én az okot természetesen nem tudtam, ezért gyakran kérdezgettem anyámat, hogy hol az én sapkám. Egyszer elővette, és papucsot csinált belőle. Szerettem hordani a papucsot is, mert kék volt, puha és selymes. A honvédsapka a fejemről a lábamra került. Az ember néha azt, amit szeret, a fején hordja, de megtagaszthatja, hogy akkor is jó, ha a lábát melegíti.

Fénykép honvédsapkával

Fiumei csomagok

Cseszkó Lukács volt a nagyapám neve, műasztalos volt. Pesten tanulta ki a mesterséget. Barokk székeket, képrámákat és egyéb tárgyakat készített. Meg tudta csinálni minden kor és stílus bútorát. Közben festett is, különösen a csendéletet szerette. Sok szép képe maradt rám. A két háború között Lederer nagybirtokosnak dolgozott. Ő javította a berendezését és restaurálta a templomban a képeket. Olyan iparos volt, aki járatta a Tolnai Világlapját, és könyveket vásárolt. Nála talákoztam olyan könyvekkel és kiadványokkal, melyek fölkellették az érdeklődésem.

Volt neki egy nagyon jó barátja, Klubica János, aki tizennyolc éves koráig juhász volt, de ügyesen fűrt-faragott, és keze alól szép tárgyak kerültek ki. A tatám rábeszélte, hogy ő is tanulja ki Pesten a mesterséget. Kitanulta, és Fiuméba került mint hajóács, Rijekát akkor úgy hívták, hogy Fiume. Megbecsült és jó mester lett, de sohasem felejtette el, hogy Lukács barátja segítségével jutott el odáig. Amikor lecsöndesedett a világ, elkezdtek levelezni. Annak ellenére, hogy egy ország voltunk, mégis messze volt Fiume Csókától. Amikor megtudta, hogy barátjának unokái vannak, csomagokat is küldött. Emlékszem, hogy nagyon szépen, fából megszerkesztett ládákat küldött. Volt benne füge, narancs, citrom, babérlevél, és az alján ott voltak a könyvek. A Brehm könyvei, a Pallas lexikon, a Művészettörténet. Amikor föllapoztam, akkor láttam, hogy a fiumei leánygimnázium könyvei voltak, amiket a háború után szerencsére nem égettek el, de kidobták a szemébe. Klubica János és biztosan mások is összeszedték és hazavitték. Ezekben a könyvekben kezdtem megfigyelni a képeket és a betűket. Így kerültem testközelbe az írással-olvasással, ami bevezetett az irodalomba.

Az első próbálkozás

Akkor történt, amikor visszajöttünk az aratásból, meleg volt, és fáradt is voltam. Az aratás és a kaszálás után az ember megtelítődik nemcsak munkával és izzadsággal, hanem biztonsággal, búzával, kenyérrrel és néha még kaláccsal is. Petőfi élt bennem, és úgy gondoltam, hogy olyan verset én is tudok írni, mint ő. Írtam is egyet, persze olyan volt amilyen, ma már nem emlékszek rá, csak azt tudom, hogy Petőfi ihletett, és hogy miután megírtam, nagyon büszke voltam magamra.

Az első szerelem

Öt-hat éves koromban sokat játszottuk az egeret fogni és a cicamaca bóna játékokat. Nagy, olyan húszméteres átmérőjű kört tapostunk a tarlón, ez volt az egérfogó szaladgáló területe. Mindenkinek megvolt a he-

lye, és ha a játékos beugrott a házába, akkor nem lehetett megfogni. Velünk játszott egy B. Irma nevezetű kislány, akit én mindig meg szerettem volna fogni, de sosem sikerült. Kicsit pösze volt, és az es-t sz-nek mondta.

Vele baboztunk is, amit még úgy is hívtak, hogy siccezés. Majdánon akkor még nem volt áram, csak mécses. Mellette gyűltünk össze mi, gyerekek. A babot kiraktuk az asztalra. Egy gyerek találgatta, hogy melyik bab a sicc, amit pedig a többiek határoztak meg úgy, hogy ő ne lássa. A találgató húzgálta a szemeket, és amikor ahhoz a bizonyoshoz ért, akkor azt mondtuk, hogy sicc. Az volt a cél, hogy minél több babot gyűjtsenek a játékosok. Irma nem tudta kimondani azt, hogy sicc, azt mondta helyette, szicc. Ő volt az első szerelmem.

A szerelem kútbanézés

Az embert egy-egy elkapott pillanat, gesztus emlékezteti egykori szerelmére. Mit tudta akkor az a lány, amikor meghúztam a haját, vagy fölbuktattam, hogy én szeretem, pedig szerettem. De valahogy föl kellett hívnom magamra a figyelmét, ki kellett fejeznem az érzelmeim. Így voltam az Irmával, és így voltam azzal a lánnyal is, akit nem eresztettem el a Nagyutcán, csak azért, mert nadrágot hordott. Nem is mert arra jönni, mert mindig megvertem. De hogy miért, nem tudom.

Más lányoknál talán azt szerettem, hogy pisze orruk, szőke hajuk volt, vagy azért, mert megláttam benne az anyám? Nem tudom.

Sosem a szerelemben, hanem a szeretetben hittem. A szerelem az kútbanézés. Vagy beleesik az ember, vagy nem fogadja be a kút. Ha beleesik, rövid ideig tart, és amikor kidobja, az is fájdalmas. A szeretet meghatározza az ember életét. Így most öregen és a távolba nézve, borzadtaltan és gyökerekkel átszőve, az az érzésem, hogy a szeretetben sok megértés, türelem és tolerancia van.

Nem szerettem iskolába járni

Cseszko nagyanyám Gazdag Éva makói lány volt, akiből nagytörvényű iparosfeleség lett. Én mamámnak szólítottam. Egyszer, amikor apám dolgozott, anyám pedig kint volt a földön, elkapott és azt mondta, hogy „eridj, mosd meg a lábadat”. Én kint játszottam, és fogalmam sem volt, hogy miért. Hát kitűnt, hogy elkezdődött az iskola, és nekem is el kellett mennem. Addig nem is tudtam, hogy iskolába kell menni. Így kezdődött az iskolám, mezítláb, de megmosott lábbal, egy palatáblával és spongyával. Vigyázni is kellett, hogy mire az iskolába érek, ne törldődjön le az, amit meg kellett írni, mert a táblán könnyen elmosódott a feladat. Az volt

Osztálykép 1948-ból (Fehér Kálmán a felső sorban jobbról a negyedik)

a szerencse, hogy az iskola szemben volt a házunkkal, nekem csak egy percig tartott átmenni. Azelőtt egy felekezeti templom volt, majd levették a körörszót, és iskolát csináltak belőle. Nem szerettem iskolába járni, jobban szerettem játszani. Elmenni a nádasba, kimenni a nagy gyöpre, a Tisza mellékére, oda, ahol lehetett fára mászni, tojást gyűjteni.

Egyet kértem és hármat adott

Az elemi iskolát Csókán végeztem. Egyszer kaptam pofont is, az elsőt és az utolsót. Fölírt a Piroska, hogy nem ültem le időben a helyemre. Az egyik feléről akarta adni, de a másikról csattant, még mindig ég az arcom. Általában ha büntetlenül kapja, akkor ég az ember arcán.

1952-ben központilag rendelték hozzánk végzett tanárokat. Bori Imre, a Bálint házaspár, Letsch, Odri, Lakatos stb. nagy hozományai voltak a csókai iskolának. Magas szintre emelték az oktatást. Bori Imre olyan könyvtárral jött Csókára, ami párját ritkította, és nemcsak tanított, hanem oktatott, nevelt, irányított is. Ha egy könyvet kértem tőle, akkor hármat adott. Olyanokat, amelyekről úgy gondolta, hogy el kell olvasnom. Ez sok mindent meghatározott az életem során.

Kopasz fej és bevarrt zsebek

Mi, falusi gyerekek cukros vízzel igazítottuk a hajunkat, hogy úgy álljon, ahogy mi akarjuk, föl vagy oldalt. És ezt persze ápolgattuk, simogattuk. Úgy látszik, hogy én az órákon többet nyúltam a fejemhez, a hajam-

hoz mint kellett volna, és Bori tanár úr azt mondta, hogy márpedig holnap kopaszon akar látni. Abban az időben nem úgy volt mint ma, akkor a tanárok szava törvény volt, így én másnap kopaszon mentem. Édesapám nagyon zokon vette, mert egy héttel később mentünk családostul Zentára fényképezkedni. Nullás lisztet, tojást kellett vinni érte, mert pénzünk nem volt, és ezt kért a fényképész. A családi képen én úgy vagyok, kopaszon.

Az iskolában az volt a szokás, hogy csöngetéskor mindenkinek a saját bejáratához és osztályához kellett sorba állnia. Egyszer az osztályunkból többen zsebre tettük a kezünket. Bori tanár úr is ott állt fönt, szintén zsebre tett kézzel és azt mondta, hogy az, akinek a zsebében a keze, holnap bevartt zsebbel jelenjen meg, mi pedig azt válaszoltuk: „Hát, a maga keze is

a zsebében van.” Erre szigorúan felelt: „Amit lehet Jupiternek, nem szabad az ökörnek.” Természetesen másnapra bevarrtuk a zsebeket.

Amikor a zentai gimnáziumba kerültem, ott volt Bori Imre jó barátja, Szeli István, akinek én hordtam át a kéziratokat vagy éppen a könyveket, amit küldött neki. Föltettem a fejemre a csomagot, átkötöttem a derékszíjjal, és átúsztam vele a Tiszát. Akkor még nem volt meg a híd, és így volt a legolcsóbb a közlekedés. Igaz, elkaptam a komp árát, de így az nekem maradt meg, és lett pénzem fagylaltra vagy mozira.

A postás és a légy esete

A gimnáziumban előadó Dancsó Jenő szintén jó tanár volt, mert szabadjára engedett bennünket. Lehetőséget adott arra, hogy aki tud, képes és van igénye, úgy fejezze ki magát, ahogy akarja. Jómagam versben, forgatókönyvben vagy drámában írtam a házi feladatokat, dolgozatokat. És osztálytársaim is: Tolnai Ottó, akit Tőfének hívtunk, Körmendy Ferenc, Gyetvai, akik szintén megcsinálták a saját maguk irományát. Azt hiszem, hogy nem is tudjuk fölmérni, hogy mit köszönhetünk Dancsó Jenőnek, mert sokkal többet kap a diák, amikor nem tiltanak, mint amikor erővel akarják irányítani és befogni a megrögzött sémába. Ő volt az első, aki Kaszákot ismertette. Óráin pedig sokszor mi voltunk a tanár és ő a diák, mi tartottuk az órát. Később úgy hozta a sors, hogy én lettem az igazgatója, de bennem máig napig a tanáromként él.

Azt hiszem, osztálytársaim életét is meghatározta. Különösen Tőféét, aki azért nem bukott meg matematikából, kémiából és fizikából, mert szerette az irodalmat. Egy időben együtt laktunk. Akkoriban én kézilabdáztam is, nem csak kosárlabdáztam. Mielőtt elmentem edzésre, föladtam neki egy szöveges példát, mert jó voltam matematikából, és közeledett a dolgozatírás. Így hangzott: elindul a postás a levéllel, és utánaszáll egy légy. A postás bizonyos gyorsasággal közeledik, a légy pedig egy másikkal. Mikor és hol érik egymást utol? Amikor visszajöttem, az x is és az y is ott volt fölrajzolva a papírra, a postás is ahogy elindult, ott van a középvonalon, majd a végén. A légy is ott volt, néha a postás előtt, néha az orrán, de a példa nem volt megoldva. Ennek ellenére Tőfe mégiscsak leérettségizett, és ma Kossuth-díjas író!

Pedig csillagász szerettem volna lenni

A biológiát is nagyon szerettem, és tudtam is. Mindig ötösöm volt. Mikes Mihály volt a tanárom. Komolyan fontolgattam, hogy biológiára iratkozom.

És csillagász is szerettem volna lenni. Akkor Teleki volt a belgrádi csillagászközpont igazgatója. De oda csak két vagy három diákat vettek föl, és a szüleim is hümmögtek, amikor a biológiát és a csillagászatot emlegettem. Végül Csóka városi vezetősége azt mondta, hogy jogra ad ösztöndíjat, így erre iratkoztam.

Az első évben még aktív kosárlabdázó voltam, a belgrádi Radničkiban együtt játszottam Kurcz Ferivel. Az ellenfeleink meg olyan nagyságok voltak, mint Radivoj Korać, Minja Katić stb., mind első ligások. De amikor láttam, hogy ez az egyetem kárára megy, közben én 6100 dinár ösztöndíjat kaptam, édesapám fizetése pedig 5150 dinár volt, úgy gondoltam, hogy mégiscsak fontosabb az egyetem, és ott kellett hagynom a kosárlabdázást. Le is raktam sorra a vizsgákat. A gondok akkor kezdődtek, amikor átjöttem a Forumba, a csókaiak pedig azt akarták, hogy visszamenjek. El is ment Szeli István, Németh P. István és Pap József, hogy kikérjenek. Nem adtak, ekkor a Forum kifizette a teljes ösztöndíjamat, tulajdonképpen „megvásárolt”. 1964-ben kerültem a Forumba.

Vészkijárat-variánsok Fertő Cityből

Tarkó János alkotói világának egy megközelítési módozata

Tarkó János festményeiről egy ízben, nagyon rég, már írtam. Igaz, az az írás inkább irodalmi szövegre hajazott.

János, született újvidéki lévén, ritka földijeim egyike, aki valamiért itt ragadt.

Nemrégiben Szivácon, a Szenteleky Napok keretében kiállított munkái kapcsán azonnal beugrott: mindenképp írnom kell az itt kiállított festményeiről, esetleg egész „pillanatnyi” alkotói világáról.

Pedig mintha valami nagyon nem akarta volna, hogy egyáltalán sor kerüljön a műtermében megszülető beszélgetésünkre (amihez ragaszkodtam), hogy bepillantást nyerhessek az alkotó szobrászati, zenei, performance-művészeti irányú aktivitásába, vagy akár hogy vessek (még néhány) pillantást a Szivácon kiállított és ki nem állított, új és kevésbé új munkáira.

A taxisoőr körbe-körbefurikázott, folyton eltévesztve a kívánt utcát, a csevejünk előtt a frissen cserélt ceruzaelemmel működő diktafonom a beszélgetés kezdetén befuccsolt, a nehezen összehozott idő is nagyon szorított bennünket, most, miközben gépelem ezeket a sorokat, a számítógépem csak részben működőképes, hadd ne térjek ki egyéb zavaró tényezőkre.

Mindegy, megérte.

Az alkotó – aki, azt hiszem, nem túlzottan rokonszenvez azzal a gondolattal, hogy különféle szakterminusok mögé bújva dekódolják a festményeit, így meg sem próbálok élni ezzel a lehetőséggel – munkái első pillantásra valami nehezen megfogható, de egyértelmű üzenetet sugallnak:

Nem jó. Nagyon nem jó. Ha kell, üvöltve, tépve és harapva, de követelem vissza a ki tudja mikor, kik által, hogyan és miért, de réges-rég elvett-elcipelt-elhurcolt lelkem.

Ugyanakkor ebben az elhurcolt lelkű, netán személyiségű, vagy rész-személyiségű nem-jóban el lehet lébecölni, sőt, egy bizonyos fokig valamiféle különös gyönyörrel élvezni is az elviselhetlent.

A címben szereplő Fertő City helyett pedig írhattam volna akár Fertő Univerzumot is, de maradjunk abban: Tarkó a szülővárosában él, itt alkot, és az is sejthető, ezek a szülővárosa bugyrainak ingerei által kitermelt munkák mélységesen különböznek a hóttreál Újvidék pszichológiai-emocionális lenyomataitól, ugyanakkor azonosak is azal.

Kiállított munkái hagyományosabb módszerrel készülnek (akril plusz vászon), melyekre indulatosan, rendkívül élénk színvilágot alkalmazva viszi fel gyakran szögletes vonalvezetésű, vagy hegyes idomokat tartalmazó, a figurativitáson innen lévő, kőkemény hangulatú és első olvasatra nyugtalanító, gyakran nyomasztó festményeit, olykor tökéletesen sírfekete, olykor fekete-fehér (sakktábla... nem, ebben most nem mélyednék el), netán rikító színű háttérrel.

Folyton kísértésbe esem, hogy néhány stílusirányt mégis felsoroljak, ha másért nem, utalásként. Hát legyen.

Vásznain az art brut ismérvei nyomokban éppúgy kimutathatók, mint pl. a neoexpresszionizmus, vagy akár a graffiti, a street-art, az underground művészet, hadd ne soroljam tovább.

A bennünk lévő vgy rajtunk kívülálló bohóc, aki (leszámítva azt az apróságot, hogy a vegytiszta rosszat testesíti meg) a többi, hagyományosabb és ártalmatlanabb bohócra kényszerített akarata.

A manöken, aki immár szétfolyó-széthulló meztelenségében, teljesen védtelenül néz farkasszemet a minden, csak nem barátságos és jóhiszemű, őt, szó szerint és átvitt értelemben egyaránt fogyasztó világ-konglomerátummal.

A húsos, kárminpiros szájjal és hódfogakkal ellátott, rohanó albínó sünnre asszociáló spermatozoid, aki „első az utolsók közt”.

Az előemberre vagy stilizált orangutánra emlékeztető lény, amint (kölcönös) kétségbeeséssel kapaszkodik a gubancos szájú, csontvázszerű perszónába, hisz összetartoznak, valójában csak ketten képezhetnek egyetlen lényt (hasított/hasadt perszóna, annak minden pszichológiai, mitológiai mellékszöngéjével).

A kiüresedett tekintettel még visszanezõ, de már valahová (hová?) távozó pszichós.

A nem-emberi szőrzettel borított, esernyőt szorongató humanoida.
Az emberi utak címet viselő, komplex, borzalmas hangulatú és
üzenetű festmény.

Az összeférceletlen idomokból megalkotott, tüzet, ondót, beszéd-
folyamot okádó pubertáskorú, aki még nem is sejti, mi vár rá...

Még nem emberek és/vagy már nem emberek.

Hadd ne folytassam Tarkó képeinek jól látható, első rétegének
ecsetelgetését.

Ugyanakkor akad néhány másmilyen értelmezési réteget hordozó,
az összes fölsorolt és föl nem sorolt festmény üzenetét, hangulatát, ér-
telmét átszínező kép is.

A csend könyve című, mintegy ünnepi helyen trónoló, nyitott kö-
tet, mely szent könyv, minden kultúrkör vagy személyi affinitás szent
könyve. Igaz, az oldalai feketével csíkozva vannak átmázolva, ám
mégsem jóvátehetetlenül: ha jobban szemügyre vesszük a művet, rej-
tett, transzcendens lények veszik körbe, melyek közt stilizált, hierogli-
faszerű ábrák tömege vár fel- és megfejtésre (gondoljunk csak pl. a rég
feltárt, ám máig rejtélyes krétai szövegekre).

Netán a *Karma* című, távoli kultúrák etno-díszítésű virágcserepé-
ből kikelt, szintűgy értelmezésre vágó, felkínálkozó virágszerű masz-
szája.

Esetleg kitérnék még az *Élet és halál* címet hordozó, egyetlen, éjsö-
tét háttérből babarózsaszín és babakék színekkel festett, szintűgy stili-
zált feszületre, a mindenkori, tetszés szerint behelyettesíthető szakrál-
megfeszítettre asszociáló talán-alakra, benne apró, üzenetet hordozó
madarakkal, sűrű szürke festékekkel felvitt (ez az egyetlen alkotás, ahol
Tarkó megszegi az abszolút sima felület eszköztárát), levitáló sziklak-
ká kövült, rejtett idea- és szóinformációkat tartalmazó vagy tartal-
mazható felhőkkel.

S még egy apróság.

Beszélgetésünk folyamán ráböktem egy, a festő háta mögötti fa-
lon lógó, régebbi periódusából meghagyott alakra, azt tudakolván, mi-
ért nincs a szó hagyományos értelmében vett arca (szokatlanul nyíl-
tan és nyitottan beszélgettünk mindvégig, de állítom, csak így érde-
mes), mire a válasz:

Mert ő immár rég túl van az emberi léten, alakon, fázison.

Azt hiszem, sokunknak akadnak efféle, szórványos vágypillanatai.
Maradjunk ennyiben.

Néhány adalék Vitkovicshoz

Dilemmák egyik szerb népdalfordítása kapcsán

Vitkovics Mihály (1778–1829), a 19. század elejének írója, akiről egyik méltatója azt írja, hogy „életművének tetemesebb részével bizonyosan a magyar irodalomhoz kötődhet jobban, de a kor szerb irodalma se mondhat le róla”¹, Egerben született görögkeleti felekezetű szerb családban. Jogász végzettséget szerzett, s felnőttkorában a kor egyik leghíresebb pesti ügyvédjeként tevékenykedett. Közben íróként is ismertté vált a neve; elsősorban magyarul publikált, de szerb anyanyelvén is jelentek meg versei, magyarból készült átdolgozásai és más írásai. Életművének szerb nyelvű részével csak jóval később, születésének bicentenáriuma kiadott válogatott kötetében² ismerkedhetett meg a magyar olvasóközönség. Egyébként a születése óta eltelt csaknem harmadfélszáz esztendőben a hálátlan utókor általában megfélemezte róla, műveinek magyar nyelvű részéből csupán születésének eddigi két, évszázados jubileuma alkalmából adtak ki válogatott köteteket.³ Szerb nyelvű opusának sorsa ennél is sanyarúbb: egybegyűjtött szerb verses és prózai írásai legutóbb a 19. század nyolcvanas éveinek elején jelentek meg Pancsován. (Ez az időpont sem független nyilvánvalóan születésének centenáriumától.) Hogy mi lehetett az oka ennek a felemás viszonyulásnak Vitkovics Mihály–Mihailo Vitković életműve iránt, az minden bizonnyal abban az értékítéletben keresendő, ami egyik kései méltatója mondatában fogalmazódik meg: „Kortársaihoz viszonyítva Vitkovics Mihály sem a magyar, sem a szerb irodalomnak nem volt kimagasló alakja.”⁴ De idézni lehetne egy századfordulós zombori tanárt is, Trencsény Károlyt, aki, miközben kommentálja a dolgozatomban újravizsgálat tárgyává tett Vitkovics-átdolgozást, már magyarázni volt

¹ VUJICSICS 1978. 43.

² VITKOVICS 1978.

³ VITKOVICS 1879., VITKOVICS 1879a., VITKOVICS 1879b., VITKOVICS 1978. és VITKOVICS 1980.

⁴ SZIKLAY 1972. 257.

kénytelen, hogy kicsoda is az a Vitkovics Mihály, s néhány életrajzi adat felsorolása után érdemül mindössze az alábbiakat látta fontosnak megemlíteni: „Az irodalomban főleg szerb költeményeknek magyarra átültetésével szerzett érdemeket.”⁵

Mivel dolgozatom nem foglalkozik Vitkovics életműve egészének értékelésével, az alábbiakban mindössze egyik szerb népdalátdolgozása kapcsán mutatok be néhány adalékot és dilemmát, ami meglátásom szerint más oldalról is megvilágíthatja *Bácskai népdal* címmel közzétett verses szövegének értelmezését.

Még Vitkovics életében (1827) jelent meg az *Aurora* hasábjain a *Bácskai népdal*⁶, a kortárs olvasók tehát Vitkovics saját költeményének tekintették, mint ahogy tette azt egyik kései kommentátora, a bácskai tanító Holczmann Ignác is.⁷ (Holczmann kommentárjairól később.) Vitkovics két esztendő múlva elhunyt, a „hálás utókor” majd csak születésének századik évfordulója kapcsán vállalkozott magyar nyelvű műveinek kiadására Szvorényi József szerkesztésében.⁸ A Vitkovics verses műveit tartalmazó kötet hozza az előbb említett verset is, a mai olvasót azonban meglepi, hogy más címen és (új) alcímmel: *Bácskai regedal. Szerb eredetije 1705-ből*.⁹ Szvorényi a kötetben a szövegek egy részéhez jegyzeteket fűz, érdekes módon azonban arról nem szól, hogy ennek a versnek a címét honnan vette és honnan származik az alcím. Az e verssel foglalkozó irodalomban néhány helyen az olvasható, hogy ezt maga Vitkovics állítja, de ehhez forrásadatot nem adnak.¹⁰ Több forrás azt is állítja, hogy Vitkovicsnak ezt a versét több antológia is közli, de lelőhelyet egyik sem jelöl meg, s azt sem lehet tudni, hogy az eredeti (Vitkovicstól származó), vagy pedig a későbbi (Szvorényitől származó) címmel (és alcímmel). Vitkovics születésének bicentenáriumára Vujicsics Sztoján a szerző magyar és szerb írásainak magyar nyelvű válogatását tette közzé.¹¹ A kötetben a bennünket foglalkoztató vers ismét más címmel jelent meg: *Bácsi szekeresek útra indulának. Bácskai népdal, 1705. Podigle se kiridžije bačke*.¹² A szöveg után Vujicsics ezt teszi még hozzá: „E népdal eredeti szövegét Vitkovics Mihály régi szerb kéziratot daloskönyvből ismerhette.” A Magyarázatok című fejezetben Vujicsics még néhány alapvető adattal szolgál, ami egyben a Szvorényi-féle köz-

⁵ TRENCSENY 1908. 173. (A lábjegyzetben)

⁶ *Aurora* 1827. 262. (PÓTH 1964. 395. alapján)

⁷ HOLCZMANN 1899.

⁸ Lásd: VITKOVICS 1879., VITKOVICS 1879a. és VITKOVICS 1879b.

⁹ VITKOVICS 1879. 42–43.

¹⁰ Többször írja Sulc Magdolna, de előtte Milan Šević is. (Lásd a 47. jegyzet adatait!)

¹¹ VITKOVICS 1978.

¹² Ugyanott: 91–92.

lés kritikáját és a maga véleményét is magába foglalja: „Az egyetlen népdal, amelyet Vitkovics nem a Karadžić-gyűjtésből fordított, a *Bácskai népdal*, melynek eredeti szövegét foltehetőleg egy 1705-ben elkezdett kézirat szerb daloskönyvből ismerhette. Az év aligha utalhat megbízhatóan e betyárballada eredeti szövegének keletkezési idejére. Az ének egyébként közismert lehetett a magyarországi szerbek körében, Egerben is ismerhették, hiszen róluk is szól, s Vitkovics maga is tudhatta, aki közismerten kitűnően dalolt mind szerbül, mind magyarul. Az ének azonos szövegű változatát 1854-ben Milica Stojadinović Srbinja (1830–1878) költőnő jegyezte föl a Szerémségben.”¹³ (A szerb eredeti megtalálásáról dolgozatomban később lesz szó, Vujicsics azonban a maga Vitkovics-kötetének összeállításakor természetesen már tudott róla.)

A Vitkovics születésének bicentenáriuma megjelent másik válogatott kötet, Lőkös István válogatásában, bevezető tanulmányával és jegyzeteivel¹⁴ természetesen ugyancsak közli a bennünket foglalkoztató Vitkovics-átdolgozást, mégpedig harmadik címváltozatot kreálva, amely láthatólag az eredeti (első) közlés és a Szvorényi adta cím kombinációjából jött létre: *Bácskai népdal. Szerb eredetije 1705-ből.*¹⁵ Lőkös az alábbiakat írja a versről: „Ez a remekül átköltött szerb-horvát epikus ének arról a szerbek lakta tájról származik, ahonnan annak idején Vuk Karadžić a legkevesebb versanyagot kapta népköltési gyűjteménye számára. A Bácska és a Bánát volt az, ahol Vitkovics [...] gyakrabban megfordult. Talán személyesen hozta magával egyik útjáról, s tette magyar nyelven közkinccsé.”¹⁶ Lőkös jegyzetet is fűz a vershez, ahol szerb népdalfordításnak nevezi, s lényegében megismétli a tőle fentebb idézetteket. Tájékozatlanságát azonban elárulja, amikor a Vitkovics-átdolgozásban említett helynév kapcsán az alábbi masszív dezorientációt teszi hozzá: „Jankováca – szerbiai helység.”¹⁷ Hogy Jankováca nem szerbiai helység, hanem ma is létező magyarországi, azt az előbb idézett szerzőn kívül más sem tudja, de erről később.

Mint arról Veselinović Šulc Magdolna tájékoztat¹⁸, a századfordulón két bácskai tanárembert is foglalkoztatta a *Bácskai népdal*. Az első vonatkozó közlemény 1899-ben jelent meg egy megyei tudományos társulati évkönyvben Holczmann Ignác tanító tollából.¹⁹ A rövidke cikkből, amely-

¹³ Ugyanott: 311.

¹⁴ VITKOVICS 1980.

¹⁵ Ugyanott: 49–50.

¹⁶ Ugyanott: 21.

¹⁷ Ugyanott: 519.

¹⁸ VESELINOVIĆ ŠULC 1984. 139–140. (Trencsény cikkét téves adatokkal jelölve meg!)

¹⁹ HOLCZMANN 1899.

nek legnagyobb része magának a népdalnak szövegeköléséből áll, kitűnik, hogy az érdekes vidéki tanító (és ma már tudjuk: később Hajnal Ignác néven terepi néprajzi gyűjtő) Vitkovics népdalfeldolgozásának eredeti közlését ismerte, a későbbi, Szvorényi-féle kiadást nem, vagy nem vett róla tudomást, pedig cikkének közlésekor már az is két évtizede publikus volt. Holczmann tehát Vitkovics eredeti költeményének tekinti a verset, azt azonban észreveszi, hogy a benne szereplő leírás a szerb népszokásokat idézi fel, tehát a szövegben emlegetett „szekeresek” minden bizonnyal szerbek (esetleg bunyevácok) lehettek. Azon azonban ő sem töprengett el, hogy a versben megnyilatkozó népköltészeti valóság milyen mértékben fedí (vagy egyáltalán fedheti-e) a történelmi valóságot, s ezért azon gondolkodik, hogy a versben előforduló szekeresek mikor és mit kereshettek Eger tájékán? Csak fuvarosok voltak-e, netalán török zsoldosok? Cikkének mindenestre fontos hozadéka, hogy a vers szereplőit nem magyar, hanem szerb (esetleg bunyevác) szekeresekkel azonosítja. Ezt számára egyébként már sugallja a szövegben megfogalmazott konfliktus, de még jobban aláhúzzák a szerb népszokásokra utaló elemek. Fel is hívja a jankováci tagtársak figyelmét, hogy néznének utána, hogy helyben feljegyezhetőek-e azok a szerb szokások, melyeknek nyomait a versben megtalálta. (Talán meg sem kell említeni, hogy cikkének erre a vonatkozására egy árva lélek sem reagált.) Reagált viszont kilenc esztendő múlva Trencsény Károly zombori tanárember²⁰, az Évkönyv szerkesztője, aki ugyancsak történelmi valóságnak fogta fel a Vitkovics átdolgozásában népköltészeti eszközökkel megfogalmazott eseményeket. Fantáziája szinte szárnyakat kapott, amikor egy közismerten meglódult fantáziájú török utazó magyarországi útleírásának alapján azt következteti ki, hogy a bácsi szekeresek tulajdonképpen várépítésre, várjavításra és egyéb munkákra kirendelt hódoltsági jobbágyságok voltak, tehát ezért indultak Eger tájékának. „Útközben azonban magyar portyázók szétverték őket.”²¹ Trencsény ugyan nem utal rá, de szövege alapján biztosra vehető, hogy ismerte a Szvorényi által adott alcímet („Szerb eredetije 1705-ből”), ami „hitelesítette” számára a világutazó Evlia Cselebi adatait. Evlia ugyanis a 17. század derekán a hódoltsági Magyarországon is megfordult több ízben²², s Trencsény úgy vélte, hogy Evlia 17. századi adatai vonatkozhatnak a 18. század legelejére is, amikor Szvorényi a *Bácskai*

²⁰ TRENCSENY 1908.

²¹ Ugyanott: 176.

²² Evlia Cselebi számomra elérhető (részleges) fordításai: EVLIJA ČELEBI 1979. és EVLIA CSELEBI 1985. Fontos adatokkal mindkét kötet előszava Hazim Šabanović, illetve Fodor Pál tollából. Evlia kapcsán lásd még: MAMÚL II. (2004) róla szóló címszavát Fodor Pál tollából.

népdal (az ő közlésében: *Bácskai regedal*) szerb eredetijét datálta. Fölöttébb laza tehát az a konstrukció, amely ezt az elképzelést alátámasztja, alapvetően elsősorban azért, mert sem a 19. században, sem pedig a 20. század legelején, amikor Trencsény Károly cikke megjelent, senki nem találta még meg, tehát nem ismerte az „1705-ből való” mitikus eredetét. (Mint majd a későbbiekben látni fogjuk, az a szerb nyelvű közlemény, amely a Vitkovics-kutatás számára felfedezte és [újra] hozzáférhetővé tette azt az 1854-ben feljegyzett szerb változatot, amely a *Bácskai népdal* szerb eredetijének későbbi szerémségi változata, 1930-ban jelent meg Újvidéken.²³)

Fontosnak kell tekinteni, hogy az említett Holczmann Ignác és Trencsény Károly mellett néhány magyarországi születésű és magyarul tudó, valamint a magyar irodalmat ismerő szerb értelmiségit is érdekelt a Vitkovics Mihály életműve, nyilván szerb származása, életművének szerb része és a szerb népköltészetből készített magyar nyelvű fordításai és átdolgozásai miatt. Ezek közül a vonatkozó irodalom először Veljko Petrovićot (1884–1967) szokta idézni, aki a Stanoje Stanojević által fémjelzett szerb-horvát-szlovén népi enciklopédia számára szócikket írt Mihailo Vitkovićról.²⁴ Ebben kitér Vitkovics bennünket érdeklő szerb népdalfeldolgozására is, s megállapítja, hogy annak eredetije elveszett.

Alig pár esztendőre rá, 1930-ban jelent meg az újvidéki történelmi társulat értesítőjében Milan Šević (1866–1934) hosszabb dolgozata, melyben részletekbe menően ismerteti (szinte egészében átülteti szerbre) Bajza József magyar szlavista *Szerb költők magyarul* című nagy ívű áttekintését, amely egy évvel korábban jelent meg a *Budapesti Szemle* hasábjain.²⁵ Šević néhány esetben ki is egészíti Bajza adatait, s így jut el Vitkovics Mihályhoz, akinek szerb népdalfordításai és -átdolgozásai kapcsán számos kiegészítést közöl. Ezek közül bennünket elsősorban a *Bácskai népdal* kapcsán írottak érdekelhetnek. Őt is az érdeklő elsősorban, hogy „honnan tehetta a Bácskai népdal mellé, hogy szerb eredetije 1705-ből való?”²⁶ Majd így összegez: „Vitkovics forrásai a nép ajkáról is származtak, hisz közsímsert, hogy hosszabban tartózkodott Bácskában és a Bánságban, vagy pedig kéziratos daloskönyvek lehettek, később pedig Vuk [Karadžić] kiadványai.”²⁷ (Šević tehát maga sem tudja, hogy miképpen kerülhetett a

²³ ŠEVIĆ 1930.

²⁴ Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka Stanoja Stanojevića. Tom. IV. Zagreb, 1927. Először említi ŠEVIĆ 1930., majd utána szinte mindenki, aki a kérdéssel foglalkozik.

²⁵ ŠEVIĆ 1930.

²⁶ Ugyanott: 379.

²⁷ Ugyanott.

jelzett évszám a szöveg mellé – Szvorényi kiadásában.) Az igazi szenzáció csak ezután következik: miután jelzi, hogy Veljko Petrović szerint az ének eredetije elveszett, hozzáteszi: „E gyönyörű és nevezetes éneket, igaz, nem találja [Petrović] Vuknál [Karadžić gyűjteményeiben], de nem veszett el. Milica Stojadinović Srpkinja megőrizte és közzétette a *U Fruškoj Gori* című művében (II. kötet, Zemun, 1862. 49.). Az eredeti jócskán felülmúlja Vitkovics fordítását, amelynek valószínűleg egy másik változat lehetett az előzménye, s valószínűleg egyet-mást szándékosan enyhített is benne a magyar közönség számára. Mégis ez az ének tetszett a legjobban a magyaroknak, bekerült antológiáikba, sőt irodalomtörténetükbe is.”²⁸

Előkerült tehát Vitkovics nevezetes szerb népdalátdolgozása eredetijének egy későbbi változata, amely csaknem hetven esztendeig lappangott egy szerémségi (vrđnikai) szerb költő naplójegyzeteinek egyik kötetében anélkül, hogy bárki észrevette volna. Ehhez persze szlavistának kellett volna lenni, és ismerni kellett volna a magyar irodalomtörténet mellett Magyarország szerb nyelvű irodalmát is. Ilyen pedig – a jelek szerint – Šević felbukkanásáig nemigen akadt.

A Magyarországon született, s magyarul is beszélő (és olvasó) szerb értelmiségiek közé tartozó Mladen Leskovac (1904–1990) a 20. század harmincas éveinek derekán kezdett foglalkozni Vitkovics Mihály életével, életművével, s ezen belül természetesen szerb népdalfordításával és -átdolgozásaival is. A Vitkovicsal foglalkozó kismonográfia terjedelmű tanulmányosorozatát két akkori vajdasági szerb folyóiratban: 1934-ben a *Književni severben*, 1934–1936-ban pedig ugyanabban a folyóiratban, ahol Šević említett tanulmánya is napvilágot látott. Természetesnek vehető tehát, hogy Vitkovics szerb népdalfordításait taglalva jelezte a *Bácskai népdal* szerb eredetije későbbi változatának felfedezését.

Hogy a kor jugoszláviai magyar sajtója figyelemmel kísérte-e a *GID* (Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu) közleményeit, azt nem lehet tudni, tehát azt sem, hogy e lapok olvasóközönsége tudomást szerzett-e a jelentős irodalomtörténeti (és egyben magyar–délsláv kapcsolattörténeti) felfedezésről. Gondolom: ha így lett volna, akkor a hírt a magyarországi sajtó átvette volna; erről azonban nincs tudomásom. Ha nem is Šević felfedezéséről, de Leskovac Vitkovics-vizsgálatairól hírt adott a *Kalangya* 1935. évi 6. (betiltott) számában Kohlmann Dezső, a zombori tudós magyartanár és gimnáziumi igazgató a jugoszláv–magyar irodalmi kapcsolatok kérdését taglaló rövid cikkében.²⁹ (A betiltott folyóiratszám csak hatvan esztendő múlva vált megismerhetővé, amikor egy előkerült példány

²⁸ Ugyanott: 379–380.

²⁹ KOHLMANN 1935. 459.

alapján tartalmát a *Híd* közzétette.³⁰) Hogy Kohlmann olvastatta a *GID* számaikat, az nem zárható ki, de az sem, hogy a Vitkovics-cikkeket tartalmazó számokat maga a szerző, Leskovac adta a kezébe, aki Kohlmann Dezső egyik szerb tanítványa volt egykor a zombori gimnáziumban.

Úgy tűnik, a *GID* számai nem jutottak el a vajdasági szerb újságíró, Velislav Spasić (1898–1944) asztalára sem. Spasić szerb anyanyelve mellett magyarul és németül is írt és olvasott, s a kapcsolattörténeti kérdések is foglalkoztatták.³¹ A Délvidék és Újvidék 1941-es visszacsatolása-
kor Belgrádból visszatért Újvidékre, s egy esztendő múlva ott volt az akkor (1942) indított szerb nyelvű napilap, a *Nova pošta* munkatársai között. Spasić szerkesztésében 1942 és 1944 között *Kalendar Brankovo kolo* címen kalendáriumot adtak ki Újvidéken, amelyben a jelesebb magyarországi születésű szerb írók, költők és zeneszerzők is bemutatásra kerültek. Ennek a sorozatának keretében mutatta be Spasić többek között a szerémségi költőnő, Milica Stojadinović Srpkinja életét és életművének egy részét is. Az 1942-es kalendáriumban olvasható íróportré³² a költőnő naplójegyzeteinek három kötetéről nem szól, tehát az azokban olvasható szerb népköltési alkotásokról sem. Spasić tehát nem ismerte az itt vizsgált Vitkovics-fordítás (vagy inkább -átdolgozás) eredetijének későbbi változatát, mert ha ismerte volna, az időszak kényes magyar–szerb viszonyai közepette aranyat érő adat lett volna számára. S ebből következik, hogy Milan Šević érintett áttekintése sem fordult meg kezében.

Mint fentebb jeleztem, nincs róla tudomásom, hogy a kor magyar szlavistái és irodalomtörténészei mikor szereztek tudomást Šević szenzációs-nak tekinthető felfedezéséről. Lassan közeledve Vitkovics születésének bicentenáriuma felé, egy magyar szlavistától származó dolgozat úgy fogalmaz, hogy a *Bácskai népdal* szerb eredetije ismert. Ez az utalás Póth István egy szerbül közzétett tanulmányában található, melyben a „szerbhorvát népköltészet” jelenlétét taglalja a magyar irodalomban Vuk Karadžić korában.³³ Ez a dolgozat 1964-ben jelent meg, ezzel szemben egy 1972-ben megjelent magyar nyelvű magyar–délsláv kapcsolattörténeti kötetben³⁴ Sziklay László Vitkovics kapcsán még mindig így fogalmaz: „Vitkovics egyik legsikerültebb dala a *Bácskai regedal*, amelynek szerb eredetéhez már tartalmánál fogva sem fér kétség, de amely mind ez ideig csak az ő magyar fordításában ismeretes.”³⁵ Mint Milan Šević 1930-ban megjelent tanulmá-

³⁰ *Híd* 1994. 5–7. szám.

³¹ Életről, tevékenységéről lásd önéletrajzi könyvét: SPASIĆ 1943.

³² *Kalendar Brankovo kolo* 1942. 133–134. (Újvidék, 1941)

³³ PÓTH 1964. 395.

³⁴ VUJICSICS (szerk.) 1972.

³⁵ SZIKLAY 1972. 251.

nya alapján tudjuk, Sziklay tévedése 1972-ben már hosszú szakállat lenget, s azt is, hogy Vitkovics dalának címe *Bácskai népdal* volt, nem pedig *Bácskai regedal*, ahogy azt Szvórényi József elkeresztelte. Az pedig szinte a humor (és komikum) határait súrolja, ahogy Sziklay nyolc sort idéz a kérdéses dalból. A hallgatóság felvidítása céljából csak két sort idézek a szóban forgó idézetből:

*Magyarság szekere szóla ő hozzájuk:
Bácsi szekeresek hová utaznátok?*³⁶

A megszólaló szekér helyett Vitkovics dalában magyarság seregéről van szó, s egyébként is Sziklay idézete önkényesen kihagyott sorokban is bővelkedik. Szegény Vitkovics! Születésének kettőszázadik évfordulója felé közeledve bizonyára megfordult sírjában!

Meglepetésnek számít viszont, hogy egy belgrádi folklorista asszony, Radmila Pešić egy 1973-ban elhangzott előadásában tanújelét adja annak, hogy tud Vitkovics szóban forgó szerb népdalfordításáról. Milica Stojadinović népdalfeljegyzéseiről értekezve írja: „U drugoj knjizi dnevnika nalazimo još jednu pesmu o kiridžijama bačkim od kojih je posle boja jedini ostao živ Janko. Način, kako on, vrativši se, u kolu saopštava o pogibiji drugova, upućuje na povezanost ove pesme sa oproštajnim pesmama graničara. Prema podatku Mihaila Vitkovića, koji je jednu vrlo srodnu varijantu preveo na mađarski, ova pesma potiče iz 1705. godine, pretpostavlja se iz kakve rukopisne pesmarice.”³⁷ Mivel – tudomásom szerint – Radmila Pešić nem tud magyarul, nyilvánvaló, hogy az idézetben szereplő adatokat Milan Šević tanulmányából meríthette.

Pešić tanulmánya egy szlavista tanácskozáson hangzott el Szerbiában³⁸, ahol jelen volt Póth István is, aki néhány megjegyzést fűzött az előadáshoz. Ennek egy része idézésre érdemes: „Pešić professzorasszony említette azt az éneket, amelyet Mihailo Vitković magyarra fordított, s amely énekről még Veljko Petrović is azt gondolja, hogy eredetije elveszett. Stanojević Enciklopédiájában ugyanis az áll, hogy nincs meg annak a dalnak az eredetije. Az eredeti – látják –, vagy annak változata, elő-

³⁶ Ugyanott.

³⁷ PEŠIĆ 1973. 437. Magyarul: „A napló második könyvében találunk még egy éneket, a bácskai fuvarosokról, akik közül a csata után egyedül Janko maradt életben. Az a mód, ahogy ő, visszatérve, a körtáncban elmondja társai vesztét, a határőrök búcsúénekeire való utalást jelent ezzel az énekkel. Mihailo Vitković adata szerint, aki egy igen közeli rokon változatot magyarra fordított, ez az ének 1705-ből való, a feltételezések szerint valamely kéziratot daloskönyvből.” (Saját fordítás; Vitkovics neve az eredeti szerb szöveg szerint.)

³⁸ Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd-Tršić–Novi Sad, 13–16. szeptembra 1973.

került Milica Stojadinović feljegyzésében. Pešić professzorasszony említette, hogy Vitković szabad fordítást adott. [Pešić előadásában ilyesmiről nincsen szó. A megjegyzés tőlem, J. K.] Ez pontosan így van. Ha mai szemmel nézzük, úgy gondolom: valahányunk szerencsétlensége, ahogy Vitković a szerb énekeket fordította. Már nagyon korán volt egy emberünk, aki mindkét nyelvet tudta, mindkét nyelvnek a költője volt, én azt mondanám, hogy inkább magyar költő volt mint szerb, a szerb énekeket lefordítva elrontotta őket. De miért? Akkor természetesen nem gondoltak az adekvát fordításra, én pedig azt mondanám, hogy Vitković azért rontotta el azokat az énekeket, mert ő énekes volt. Vitković ugyanis nyílt házat vitt. Az volt a pesti irodalmi élet központja. Az irodalmi élet akkor éppen nem Pesten volt: a legfontosabb személyiség, Kazinczy ott élt Sárospatak környékén. De Vitković volt a magyar irodalmi élet szervezője, egy szerb. Vitković tudott élni. Nála ittak és daloltak. Nála a dalolás szerbül és magyarul is folyt. S valószínűleg ő azt gondolta: hogyha az éneket magyarra fordítja, akkor azt úgy kell módosítani, hogy azt magyar dalként lehessen énekelni.³⁹ Póth István itt előadott gondolatmenete láthatólag Šević dolgozatának egyes részeit követi. Hozzászólásában Mihailo Vitkovićról beszél, ezért hagytam meg Vitkovics szerb nevét kommentárjának magyarra fordított szövegében.

Közben elérkezett Vitkovics születésének bicentenáriuma, amikor a komparatisták és az irodalomtörténészek ismét rádöbbsentek arra, hogy ismét eltelt száz év, és ismét kezdeni kellene valamit ezzel a rendhagyó figurával. Ilyen alkalmakkor szoktak a nevezettek konferenciát (vagy konferenciákat) rendezni. Így történt az nálunk is; az akkor már tmaszosított Hungarológiai Intézet Vitkovics-tanácskozást tartott, amelyen nyolc előadás hangzott el. Az előadók többsége magyarországi szlavistákból állott. Az előadások írott változata még ugyanabban az esztendőben megjelent a *Hungarológiai Közlemények* hasábjain kettő kivételével: Vujicsics Sztoján és Lőkös István szövege nem készült el határidőre.⁴⁰

A közzétett előadásszövegekben tallózva látható, hogy a részvevők közül kizárólag Vitkovics szerb népdalfordításaival senki sem foglalkozott. A folyóiratban sokféle névváltozatban előforduló Sulc Magdolna más kérdésről szóló dolgozatában azonban ott szerepel egy zúrzaravos mondat, amely Vitkovics *Bácskai népdal* című verses művével és szerb forrásával kapcsolatos. Ez a mondat így hangzik: „Itt szeretnénk emlékeztetni például arra, hogy a *Podigle se kiridžije bačke* – Bácskai regedal – c. köl-

³⁹ PEŠIĆ 1973. 441. (Iz diskusije)

⁴⁰ A konferenciáról beszámol: HUK No 36–37. 10(1978) szept.–dec. 151–191. és SZELEI 1978. (A teljes programmal)

temény először az ő fordításában látott napvilágot, s ő hívta fel a figyelmet arra is, hogy az eredeti 1705-ből való, mégpedig Milica Stojadinović Srpkinja feljegyzései őrizték meg.⁴¹ Ez a mondat annyi félresiklást (pontosabban: tévedést) tartalmaz, hogy pontról pontra helyre kellene igazítani. Mivel azonban a továbbiakban S. Magdolna kérdéssel kapcsolatos különböző szintű (és nyelvű) megnyilatkozásairól lesz szó, lehetőség nyílik az észrevételek kifejtésére.

Mint arról a *Hungarológiai Közlemények* tájékoztató, 1978 decemberében még egy Vitkovics-konferenciára sor került, ezúttal Budapesten, az MTA Irodalomtudományi Intézetében. Az akkori jugoszláviai magyar tudományoságot Šulc Magdolna (íme, még egy névváltozat!) képviselte. Előadásának címe: Vitkovics Mihály *Bácskai regedala*.⁴² Hogy ennek az ülésznak előadásai később nyomtatásban is megjelentek-e, arról nincs tudomásom, S. Magdolna bibliográfiái a fenti címen megjelent közleményt nem említene.

S. Magdolna, ezúttal Magdalena Veselinović Šulc néven, ismertette a Hungarológiai Intézet Vitkovics-konferenciájának munkáját, s egyben Vitkovics életét és munkásságát az újvidéki szerb napilap, a *Dnevnik* hasábjain. Cikkének egyik megállapítása: „Ez a tanácskozás megmutatta, hogy Vitkovics a szerb irodalomban is sokkal nagyobb szerepet játszott, mint ezt eddig gondolták. Amellett, hogy maga is feljegyzett és magyarra is fordított szerb népköltési alkotásokat, ki kell emelni, hogy személye élő kapcsolatot jelentett a szerb és a magyar irodalom között.”⁴³ *A kultúráközvetítő költő* címet viselő újságcikk adott pillanatban hasznos olvasmány lehetett a szerb olvasó számára.

Hogy S. Magdolna nem fogyott ki a színes névváltozatok kreálásából, ezúttal Veselinović-Šulc Magdolna néven tett közzé egy rövid cikket a *Magyar Szó* Kilátó mellékletében *Vitkovics Mihály bácskai regedaláról* címen.⁴⁴ Hogy nem a pesti Vitkovics-ülésszakra elhangzott előadás szövegéről van szó, bár arra a cikk címe nagyon hasonlít, azt a Kilátó egyértelműen közli: „Elhangzott a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének vitatribünjén.” Magam nem találtam írott nyomát az intézet folyóiratában az említett vitatribünnek, a mai kései hallgatóság mindenestre megtudhatja belőle, hogy 1980-ban micsoda nehézkes és kacifántos neve volt az akkor már halódó, tmaszosított Hungarológiai Intézetnek. E rövid cikk minden bizonnyal a Pesten elhangzott előadás

⁴¹ HUK No 36–37. 10(1978) szept.–dec. 183.

⁴² Ugyanott: 196.

⁴³ VESELINOVIĆ ŠULC 1978.

⁴⁴ VESELINOVIĆ-ŠULC 1980.

alapvető sarkpontjait és szempontjait tartalmazza, amelyeket S. Magdolna bővebben kifejti majd két későbbi tanulmányában, amely az alábbiakban kerül ismertetésre.

Még ugyanabban az esztendőben, 1980-ban tette közzé Sulc Magdolna, ezúttal Magdalena Veselinović Šulc aláírással szerb nyelven írt dolgozatát *Vitkovics egyik népdalfordítása* címmel.⁴⁵ Ez a dolgozat voltaképpen a korábban magyarul megfogalmazott cikk, a Kilátóban megjelent s egyben intézeti vitaindító szöveg jóval bővebb, további adatokkal megtúzdelt változata, amelyet négy esztendővel később követ majd a kérdéskört tárgyaló legterjedelmesebb és legnagyobb ambícióval megfogalmazott, magyar nyelvű változat. Sulc Magdolna elképzeléseinek ismertetését tehát annak a szövegnek kapcsán lesz érdemes megfogalmazni.

1984-ben jelent meg a tmaszosított újvidéki Hungarológiai Intézet kiadásában a délszláv–magyar irodalmi kapcsolatokat áttekintő második tanulmánygyűjtemény, amelyet a válogató Veselinović Šulc Magdolna állított össze, szinte kizárólag az intézet kiadásában megjelent folyóiratok anyagából válogatva.⁴⁶ A válogató Vitkovicsról szóló, *Vitkovics Mihály Bácskai regedaláról, szerb eredetijéről és háttéréről* című dolgozata nem jelöl meg forrást, ebből arra lehet következtetni, hogy itt jelent meg először ebben a formában. Mindenesetre a szerzőnek ez a legterjedelmesebb írásban publikált megnyilatkozása, amely ebből a kérdéskörből akár szerbül, akár magyarul megjelent. Az alábbiakban ennek a szövegnek következtetéseit kísérelem meg kommentálni.

Az nem kétséges, hogy Sulc Magdolna volt az a kutató, aki a legnagyobb készséggel, a két nyelv megfelelő ismeretével tett kísérletet Vitkovics *Bácskai népdal*ának értelmezésére és egybevetésére a Milica Stojadinović által publikált későbbi szerb változattal. A kérdőjelek azonban sorban felrajzolhatóak dolgozatának következtetési mellé. Néhány helyen azt állítja, hogy „Vitkovics állítása szerint a bácsi szekeresekről szóló regedal eredetije 1705-ből való”.⁴⁷ Sehoh nem utal azonban arra, hogy Vitkovics ezt hol állítja, ami nála azért sem meglepő, mert dolgozatának filológiai szerelése, hivatkozásainak pontossága – az ellenőrzések során – megbízhatatlannak és pontatlannak bizonyult, nem egy esetben. Tehát nem tudható, hogy Vitkovics ezt a tényt bárhol is állította volna, az viszont tudható, hogy a „Szerb eredetije 1705-ből” minősítés először a Szvorényi-féle kiadásban bukkan fel. Egyébként ugyancsak Szvorényi volt az, aki Vitkovics verses alkotását (pontosabban fordítását-átldozását) az eredeti cím he-

⁴⁵ VESELINOVIĆ ŠULC 1980.

⁴⁶ VESELINOVIĆ ŠULC (vál.) 1984.

62 ⁴⁷ Például: VESELINOVIĆ-ŠULC 1980. és VESELINOVIĆ ŠULC 1984. 148.

lyett a *Bácskai regedal* címmel tette közzé. Fentebb már említettem, hogy ezeket a beavatkozásokat nem jelzi sehol, annál is inkább, mert e szöveghez nem is illesztett jegyzetet. Egyébként 1978-as Vitkovics-kiadásában Vujicsics Sztoján Szvorényi kiadását (1879-ből) sok tekintetben megbízhatatlannak nevezi, éppen a sok beavatkozás s a helyenkénti rövidítések miatt.⁴⁸ Az elmondottakból következik, hogy Sulc Magdolna már dolgozata indításakor legalább két igazolhatatlan tényből indult ki, ami a későbbiek során következtetéseinek egész rendszerét kétségbevonhatóvá teszi. Igaz, a dolgozatban egy helyütt – szemmel láthatóan, ám hivatkozás nélkül, Milan Šević nyomán – azon töpreng, hogy „hol ismerhette meg Vitkovics a bácsi szekeresekről szóló népballadát”, majd azt a következtetést visszhangozza, amit már Ševićnél is olvashattunk, hogy vagy ügyvédi kiszállásai során a magyarországi szerbek körében, vagy talán valamely kézíratos daloskönyvből, családja körében, esetleg barátai körében. (Mint fentebb idéztem: Vujicsics Sztoján ugyancsak szkepszisét fejezte ki a Vitkovics számára eredetiül feltételezhető szerb ének 1705-ös datálása kapcsán. Azt viszont elképzelhetőnek tartja, hogy egy 1705-ben elkezdett virtuális szerb kézíratos daloskönyvben valóban olvashatta Vitkovics a *Bácskai népdal* eredetijéül szolgáló szerb éneket.) Egyébként ez a feltételezett daloskönyv sohasem került elő, senki sem látta, s ha létezett is egyáltalán, nyilván megsemmisült a rácvárosi (budai) nagy tűzvész során⁴⁹, vagy pedig, ha Vitkovics Gábor magával vitte Szerbiába, akkor Vitkovics Mihály többi szerb nyelvű műve és egyéb vele kapcsolatos szerb dokumentummal együtt megsemmisült Belgrád 1941-es német bombázása során.⁵⁰ Arra sincs adat, hogy Mladen Leskovac 1936-ban, amikor a Mihailo Vitkovićról készülő kismonográfiáját írta, a Szerb Nemzeti Könyvtárban látott volna ilyen daloskönyvet. (Leskovacot a szerb kézíratos daloskönyvek egyébként Vitkovicstól függetlenül is érdekelték.)

Folytatva Sulc Magdolna dolgozatának kommentálását, meg kell állnunk annál a résznél is, ahol arról beszél, hogy „Vuk [Karadžić] a bácskai [szerb] népdalokat és énekeket nem tartotta nagy becsben”⁵¹, éppen ezért ha ilyenekhez jutott, azokat általában nem vette fel népköltészeti gyűjteményeibe. Arról is beszél, hogy Karadžić szerb népköltési gyűjteményei-

⁴⁸ VITKOVICS 1978. 305–306. (Vujicsics Sztoján utószavában)

⁴⁹ Lásd: CSEPREGI–BOR 2013. 13. és Vitkovics levele Kazinczyhoz: VITKOVICS 1879b. 127–128.

⁵⁰ CSEPREGI–BOR 2013. 17–18. Vitkovics Gábor ugyanis a Szerb Nemzeti Könyvtárban (Narodna biblioteka Srbije) helyezte el Vitkovics Mihály szerb nyelvű hagyatékát, amely a könyvtárral együtt megsemmisült.

⁵¹ VESELINOVIĆ ŠULC 1984. 142.

ben elég kevés olyan verses szöveg fordul elő, amely a fuvarosokról (szerbül: kiridžije) szól. Éppen ezért a Vitkovics magyar fordításához eredetiül szolgáló szerb ének későbbi változata, amelyet Milan Šević fedezett fel Milica Stojadinović naplójegyzeteinek második kötetében – M. Stojadinović Vuk Karadžić vrdniki helyi folklórgyűjtője volt, s a többivel együtt a bácskai fuvarosokról szóló szerb éneket is elküldte neki – érdekes lehetett volna a nagy gyűjtő számára, az azonban nem közölte. Éppen ezért a magyar irodalomtörténet és a magyar–szerb irodalmi kapcsolattörténet nagy szerencséje, hogy a „vrdniki tündér”, M. Stojadinović szerb költőnő naplójegyzeteinek második kötetébe felvette, s itt várta az ének mintegy hetven esztendeig (1930-ig), hogy újra reflektorfénybe kerüljön.

Úgy tűnik, Sulc Magdolna sem olvasta el az említett költőnő naplójegyzeteinek mindhárom kötetét, s talán a másodikikat sem, mindössze Milan Šević tanulmányában olvashatta a bácskai fuvarosok pusztulásáról szóló szerb éneket. Ez a feltevés arra a tényre alapozható, hogy nem tudott egy fontos tényről: M. Stojadinović naplójegyzeteinek első kötetében még két olyan ének (ballada) található, amely ugyancsak *fuvarosok* (az eredetiben: *kiridžije*) valamilyen áldozattá válásáról szól.⁵² Sajnos, nem a bácskai fuvarosokról szóló ének változatairól van szó; az egyik az úton száguldó szerémi fuvarosok egyikének, Ranko fuvarosnak a halálát énekli meg, akit valamilyen hegyi útonálló vett puskavégre. Első sora az eredetiben: „Drumom jezde sremske kiridžije”. A másik ének ennek a variánsa, amelyben az úton száguldó boszniai fuvarosokról van szó, ezek egyikének, Vojin fuvarosnak a lova megbokrosodik, s lovasát a Drinába veti, aki abba belefullad. Ennek első sora az eredetiben: „Drumom jezde Bosne kiridžije”.

Az itt kommentált dolgozat szerzője Vitkovics fordítását és a fordítás eredetijéül szolgáló szerb variánst 1705-ös lejegyzésének tekintve, annak ellenére, hogy Szvorerényi közlését leszámítva semmivel nem igazolható, cáfolhatatlan ténynek véve, az énekekben elmondottakat történelmileg igazolhatónak véli, és ehhez vonultat fel igen nagy képzelőerővel egy sereg történelmi adatot. Eszerint a Vitkovics fordítása szerint „bácsi szekerek” Egerbe tartva kuruc szabadcsapatokkal találkoztak, s azok szétverték őket, mivel szép szóra nem voltak hajlandók velük, a fordítás szerint, „egy útra indulni”. (Vitkovics fordítása-átdolgozása az ének első negyedében-harmadában sok tekintetben más hangsúlyokat kapott, mint a M. Stojadinović naplójában lelt későbbi szerb változat, de az eltérésekről a későbbiekben.) A Sulc Magdolna által ebben az irányban adott interpretáció a szerb népköltészet-értelmezésben hosszú ideig virulens (s részben ma

is élő) elképzelést visszhangozza, amely szerint a szerb verses epika alapjában véve a szerbség történelmi fordulatainak hű megfogalmazása és megörökítője, vagyis a verses epikában (elsősorban a hősénekekben) olvasható (és guzlica kíséretében énekelhető) események a valós eseményekhez időben nagyon közel nyertek népénekesi megfogalmazást, s ezáltal a verses epika tulajdonképpen a szerbség „történelmi olvasókönyve”. Ebből következően, Sulc Magdolna gondolatmenete szerint, a „Podigle se kiridžije bačke” kezdetű (egyébként az említett költő naplójában címtelenül közölt) ballada szövegében olvasható eseménysor a valóságban megtörténtnek veendő, s a felsorolt támogató adatok is azt igazolják. Az itt tárgyalt dolgozatnak ezek a következtetései egyáltalán nem meggyőzőek, hisz éppen úgy lehettek a népköltői fantázia szüleményei, miként a fentebb említett másik két ballada szerémi fuvarosával, vagy az ugyancsak említett boszniai fuvarosával történt esemény is kitalált, s népköltői megfogalmazása változatokban jelenik meg, ami egyébként a folklór egyik alapvető jellemzője. Nagy kár, hogy nem a bácskai fuvarosokról szóló ballada került elő két változatban, mert akkor vált volna igazán világossá, hogy a verses epikában egy történelminek értelmezett esemény milyen változatos módon variálódhat. S itt még nem is volt szó arról, hogy a szerb verses epika (és az epiko-lírai népköltészet) kései időszakában létrejött alkotások versformája az epikus tízes, a cezúrával kiénekelhető tíz szótagos verssor, ami a szerb verses epikában helyenként a nyelvtani szabályokon elkövetett erőszak példáit is prezentálja, s befolyásolhatja a kiénekelhető verssorok tartalmi jegyeit is. Ennek jó példája az említett vrdniki szerb költő naplójegyzeteinek első kötetében olvasható két ballada (két) kezdő sora:

1. *Drumom jezde sremske kiridžije*
2. *Drumom jezde Bosne kiridžije*⁵³

A másodikul olvasható kezdő sor azért nyerhetett ilyen megfogalmazást (Bosne kiridžije), mert ha *bosanske kiridžije* került volna bele (mint a másik változatban a *sremske kiridžije*), akkor a rövidsoros versképlet (az epikus tízes) nem lett volna kialakítható a szótagtöbblet miatt.

Ezen a helyen kell felvetni egy fontos kérdést, ami egyrészt Vitkovics magyar fordításának meghatározó szóhasználatával, a *szekeresekkel*, másrészt a szerb eredeti későbbi változatában olvasható *kiridžije* szerb turcizmussal kapcsolatos. S ehhez járul még a Sulc Magdolna által Evlia Cselebi magyarországi útleírásából előásott talika (*taliga*) kifejezés. S. Magdolna kategorikusan kijelenti: „A *Podigle se kiridžije bačke* című nép-

⁵³ Az előző jegyzetben megadott helyen kívül: KLEUT 1990. 64–65.

balladában a *kiridžija* szó félreérthetetlenül taligást, kocsiszt jelent.”⁵⁴ Ezúttal mellőzve azt, hogy az éneknek M. Stojadinović naplójában semmiféle címe nincs, amit S. Magdolna említ, az csupán az első sora, el kell gondolkozni azon is, hogy a *kiridžija* szó voltaképpen hogy is értelmezhető magyarul. Ehhez pedig Evlia Cselebi mellett meg kell vizsgálni olyan szakirodalmat is, amit S. Magdolna nem használt vagy későbbi megjelenése miatt nem is használhatott. A *kiridžija* szót az első szerb–magyar szótár⁵⁵ (1894) *fuvaros*nak fordítja, a *kirija* szót pedig *viteldj*nek. A Brančić–Derra szótáríró páros pedig ugyanúgy maga előtt tartotta Vuk Karadžić szerb szótárát, akárcsak Sulc Magdolna, igaz, a 19. század végén az akkor még fejletlen szerb lexikográfia mást még nem is igen produkált. Sulc Magdolna – sajnos – a szóban forgó szerb turcizmus kapcsán nem tekintett bele Sima Trojanović (1860–1935) 1909-ben megjelent *Naše kiridžije*⁵⁶ (A mi fuvarosaink) című kisonográfijába. Ennek elolvasása nélkül pedig a *kiridžija* szó értelmezéséről érdemben nem is lehet nyilatkozni. Trojanović könyvének elején az olvasható, hogy a szerbség körében a régi időktől ismert áruszállítás (fuvarozás, a *kiridžiluk*) az ország török lerochanása óta a *kiridžovanje* nevet kapta, a fuvarosokat pedig úgy nevezik, hogy *kiridžije*. A szerző részletesen leírja, hogy ezek a fuvarosok hogy tevékenykedtek, milyen szervezési elvek szerint hozták-vitték az árut a Balkán vidékein az oszmán hódoltsági területeken a Közel-Keletől egészen a Duna–Száva vonaláig, vagyis Magyarország határaiig. Ez a fuvarozás (a *kiridžiluk*), alapjelentése szerint, *málházó teherhordást* jelentett, vagyis a szállítandó árut vesszőkosarakban, zsákokban és tömlőkben rakták a teherhordó lovak hátára szerelt teherhordó nyergekre, s az apró termetű, de kitartó málhás lovak mellett gyalogolva haladtak hosszú sorban a menet célja felé. Tehát ez a málházó fuvarozási forma uralkodott a szerbség körében hosszú évszázadokon keresztül⁵⁷ mindaddig, míg a 19. század utolsó harmadában ki nem építették és üzembe nem helyezték az első vasútvonalakat. A szerbek a Kárpát-medencébe az oszmánok balkáni előrenyomulása következtében menekültek, először a Szerémségbe és a Dél-Bánságba, majd ezt követően az Alföldre, később pedig a magyarországi török hódoltság másfél évszázada idején az oszmán haderő tagjaiként és segéderői-

⁵⁴ VESELINOVIĆ ŠULC 1984. 146.

⁵⁵ BRANČIĆ–DERA 1894.

⁵⁶ TROJANOVIĆ 1909.

⁵⁷ Fernandon de la Broquière szentföldi álzarándok és francia kém 1433-as utazása során az Oszmán Birodalomban azt tapasztalta, hogy II. Murád szultán utazásai során kocsis egyáltalán nem használtak, csupán teherhordó tevéket és öszvéreket. Lásd: BROKIJER 1950. 96.

ként is. Így jutottak el Egerbe is; az ottani jelentős számú szerbség tagjai közé tartoztak Vitkovics ősei is. De nyilván Jankovára is (magyarul: Jánoshalma, nem pedig Jánosfalva, ahogy Sulc Magdolna nevezi,⁵⁸ az egykori Bács-Bodrog vármegye északi részén, nem pedig Szerbiában, ahogy Lőkös István elképzei⁵⁹) így jutott el a szerbség, s természetesen magával vitte szerb anyanyelvét is, amely addigra Balkán-szerte jócskán gazdagodott turcizmusokkal, például az előbbieken bemutatott *málházó fuvaros* jelentésű *kiridžija* szóval. Ez a szó nyilvánvalóan ebben az alapjelentésben őrződött meg később is a szerémségi és alföldi (jankováci), valamint az egri szerbek szókincsében is. Trojanović arról is beszél könyvében, hogy a fuvarozás fejlettebb szintjét jelentette a későbbiekben kialakult szekerezés, ami alapszinten ökör vontatta kétkerekű, a Balkánon jóval később négykerekű kerekes járművet jelentett. A lovasszekerezés jóval később terjedt el. Ennek a fuvarozási formának is megvolt a megfelelő terminológiája. A török eredetű *kocsi* szó, az *araba* után a szekerezést *rabadžiluk*nak, a fuvarosokat pedig *rabadžije* néven emlegették. Hogy a *szekerezés* jelentésű turcizmus, a *rabadžiluk* és *arabadžiluk*, ezzel párhuzamosan a *fuvarost* jelentő *arabadžija* és *rabadžija* kifejezés helyet kapott-e a magyarországi szerbség szókincsében is, erről nem ismerek adatokat. Mindenesetre láthattuk, hogy a Fruška gora-i Vrdniken a 19. század derekán feljegyzett szerb énekekben az énekes helyi szőlőmetsző és gyümölcszedő napszámos lányok és asszonyok *fuvarosokról* (*kiridžije*) énekeltek a helyi paplány és vénkisasszony szerb költőnőnek, Milica Stojadinovićnak. Hogy abban az időben számukra mit jelentett a *kiridžija* szó, *málházó fuvarost*, vagy jelenthetett *szekerező fuvarost* is, az nem tudható. Elképzelhető, hogy az akkori Magyarországon, amelynek a Szerémség is része volt, a *málházó fuvarozás* nem volt szokásban, hanem addigra már a tengelyen való áruszállítás módszere dívott, miként arra Bálint Sándor szegedi – igaz, jóval későbbi – adatai is utalhatnak. Különben a fentebb említett három vrdniki szerb ballada is csupán *kiridžijákat* említ, anélkül, hogy elárulná, az áruszállítás melyik fajtájáról is van szó. Abdulah Škaljić szerb turcizmusokat felsoroló szótára⁶⁰, amely egy 20. század végi szerb nyelvállapotot reprezentál, már az eredetileg *málházó fuvarost* jelentő *kiridžija* szót *szekeresként* is értelmezi; addigra tehát nyilván jelentésbővülésről van szó, s az eredetileg *rabadžije* (*szekerező fuvarosok*) jelentése került átvitelre a *kiridžija* szóra. Úgy vélem, hogy ez a jelentésátvitel a magyarországi szerbség körében is lejátszódhathott, s az a variáns, amely Vitkovics számára az edede-

⁵⁸ VESELINOVIĆ ŠULC 1984. 148.

⁵⁹ VITKOVICS 1980. 519. (Lőkös István jegyzetei)

⁶⁰ ŠKALJIĆ 1985.

tit jelentette *Bácskai népdal* címen közzétett fordítása-átdolgozása számára, ugyancsak a *kiridžija* szót tartalmazta, nem pedig a *taliga* szót, ahogy azt Sulc Magdolna elképzelte. Így lett aztán Vitkovics szövegében a

*Podigle se kiridžije bačke,
Podigle se Jegru na kiriju.*

a következő magyar szöveggé:

*Bácsi szekeresek útra indulának,
Útra indulának Eger tájékának.*

Itt is csak megemlítem, hogy a népköltészet mögött történelmi hűséget keresni az epikus és epiko-lírai énekek szövegében fölöttebb kockázatos, hisz a másik két vrdniki balladában az indítás a következő hangzatos sorokkal indul:

*Drumom jezde sremске kiridžije
Drumom jezde Bosne kiridžije*

Ennek a két sornak pedig az a jelentése, hogy az úton száguldanak a szerémi/boszniai fuvarosok. Ez az indítás pedig csupán népköltészeti fantázia, hisz a fuvarosok, akár málházó, akár szekerező fuvarosok voltak is, nem száguldhattak, mert az utak állapota a török hódoltság századaiban a Balkánon, de Magyarországon is (még később is, a 18. és 19. században) olyan katasztrofális volt, hogy az áruszállító málhás lovas karavánok, de az ökör vagy később ló vontatta szekerek is csak poroszkálva haladhattak. A málhás lovakat, ahogy Trojanović írja, a fuvarosok gyalog követték, a szekeresek pedig a szekéren ülve haladtak a sorban. Tehát a valóságban semmiféle száguldásról nem lehetett szó, legfeljebb a vrdniki sárgabarackszedő lányok fantáziájában, az epikus tízes szabályainak megfelelően.

Nem érdektelen azt is megvizsgálni, hogy azok a magyar és szerb irodalomtörténészek, akik Vitkovics *Bácskai népdala*, valamint annak évtizedek múlva meglelt kései eredetije, vagyis a virtuális eredeti későbbi változata (kezdet: *Podigle se kiridžije bačke*) kapcsán az éneket műfajilag hogy minősítették. Két magyar szlavista: Póth István és Lőkös István a szerb eredetit *epikus énekek* nevezi⁶¹, Milan Šević a magyar népballadához és a nyugati kultúrkör balladáihoz közelinek véli⁶², Vujicsics Sztoján *betyárballadának* nevezi⁶³, nyilván kettejük elképzeléseinek nyomán Sulc Magdolna vonatkozó dolgozataiban ugyancsak *népballadáról*⁶⁴ beszél (de nem betyárballadáról), végül valamennyi említett kutató után és tőlük függet-

⁶¹ PÓTH 1964. 395. és VITKOVICS 1980. 21.

⁶² ŠEVIĆ 1930. 380.

⁶³ VITKOVICS 1978. 311.

⁶⁴ Tárgyalt dolgozataiban több helyen is.

lenül Marija Kleut, Milica Stojadinović folklórgyűjteményét közzétéve, a bácskai fuvarosokról, valamint az ugyanott olvasható másik két, fuvarosokról szóló verses szöveget balladának nevezi, s könyvében a lírai-epikai népdalok közé sorolja.⁶⁵ Magam úgy találom, hogy nem epikus énekről van szó; sem az eredeti szerb változat nem az, sem pedig Vitkovics fordítása-átdolgozása. Ha ugyanis szem előtt tartjuk a közismert, minden népköltészet-ismerő által fűjt meghatározást, amely szerint a népballada tragédia dalban elbeszélve⁶⁶, ez a minősítés jól alkalmazható akár a szerb változatra, akár Vitkovics fordítására. Ennek megfelelően Marija Kleut besorolása a magyarban inkább járatos epiko-lírai ének módosítással ugyancsak elfogadható, azzal, hogy ő a drámai elemet nem említi, bár mindhárom, fuvarostragédiát elmondó szerb szöveg tartalmazza. Ami pedig Sulc Magdolna tartózkodását illeti a Vujicsics által megfogalmazott betyárballada minősítéstől, az azzal magyarázható, hogy maga a virtuális szerb eredetű – Szvorényi Józsefnek bedőlve – 1705-ből valónak fogadja el, s szerinte ekkor még betyárballadáról beszélni korai lenne. Akárhogy is nézzük, a kései (és nyilván a Vitkovics által ismert) változatban is útonálló okozzák a bácskai fuvarosok többségének halálát, nem pedig – ahogy Sulc Magdolna gondolja – a portyázó kuruc szabadcsapatok.

A Vitkovics által készített magyar fordítást az ismeretlen eredeti szerb ének 1930-ban felfedezett és közzétett későbbi változata alapján a felfedező Milan Šević vetette egybe azon frissiben és adta – sajnos – igen rövid következtetését, amelyet főntebb már idéztem. Ennek lényege, hogy a szerb változat felülmúlja a magyar fordítást, ami Šević szerint abból következhet, hogy Vitkovics előtt nyilván egy másik változat lehetett, azonkívül a fordítás nyilván szem előtt tartotta a magyar közönség elvárásait is, ezért enyhített a szerb szöveg egyes kitételein. Konstatálja ezenkívül, hogy Vitkovics a szerb szöveg Janko főhőse helyett a magyar Palkó főhőst szerepelteti, továbbá azt, hogy a magyar fordításban a főhős Jankovára menekül vissza, ami a szerb eredetiben nem szerepel. Érdekes módon Šević nem konkretizálja azt a lényeges eltérést, ami nyilván alapot szolgáltatott Vujicsics Sztojannak ahhoz, hogy a szerb eredetűt és a magyar „fordítást” is betyárballadaként határozza meg. A szerb változatban az olvasható, hogy

*„Oj boga vam, kiridžije bačke,
Il' volete s nama putovati,
Da čekamo po drumovi plena,
Il' volete ovde poginuti,
Jer nam vaši konji potrebuju?”*

⁶⁵ KLEUT 1990. 25. és 65–66.

⁶⁶ Greguss Ágost közismert meghatározásáról van szó.

Ezeknek a soroknak alapján magyarította Vitkovics, lényeges eltérésekkel, az alábbi sorokat:

*Bácsi szekeresek! Hová utaznátok?
Akartok-e velünk egy útra indulni,
Avagy mint ifiak akartok elhullni?*

Az eltérés szépen mutatja, hogy az eredetiben olvasható „silna Madžarija” Vitkovicsnál „a magyarság erős serege”, a szerb szövegben tulajdonképpen útonállókból áll, akiknek új lovakra van szükségük, s vállalkozásaikhoz társakat is keresnek. Ez a hangsúly túl sértőnek számíthatott Vitkovics számára, ezt a vonatkozást ezért kihagyta. Vitkovics magyarításában viszont ott szerepel egy sor, ami a szerb eredetiben – ó, minő véletlen! – nem található:

*Bácsiak ezt mondván, mind harcra kelének,
A magyarok még egy legényt sem vesztenék.*

Ezzel szemben a szerb szöveg ezt mondja:

*To rekoše, na boj nastadoše,
Bojak biše, pa svi izginuše;*

Meglepő továbbá az is, hogy Šević nem konstatálja azt a tényt, hogy Vitkovics a szerb epikus tízesekben megnyilatkozó jellemző versformát (ez a „szerbus manier”) elhagyja, s helyette a magyar szöveg felező tizenkettesekben szólal meg. (Lásd fentebb ennek kapcsán Póth István hozzászólását Radmila Pešić előadásához M. Stojadinović népdallejegyzései kapcsán!)

Lőkös István is megfogalmazott egy véleményt Vitkovics e fordítása kapcsán, aminek alapján nem lehet tudni, hogy ismerte-e a Šević által megtalált eredetit (illetve: későbbi változatát). Ez így hangzik: „Nem érdektelen tudni: ez a remekül átköltött szerb-horvát epikus ének arról a szerbek lakta tájról származik, ahonnet annak idején Vuk Karadžić a legkevesebb versanyagot kapta népköltési gyűjteménye számára.”

A szerb és magyar énekszöveg legalaposabb és legterjedelmesebb összevetése és az eltérések részletes ismertetése Sulc Magdolna itt kommentált hosszú, magyar nyelven kiadott dolgozatában olvasható. Nagy kár, hogy ez a dolgozat nem az 1978-as újvidéki Vitkovics-tanácskozáson hangzott el, hisz azon mindenki részt vett, aki abban a pillanatban Vitkovics Mihály opusának legjobb ismerői közé tartozott. (Mivel annak szövegét nem ismerem, nem tudom, hogy a budapesti Vitkovics-ülésszakon – legalábbis a fentebb idézett folyóirat-információ szerint – 1978 decemberében mit adott elő Sulc Magdolna, és annak volt-e valamilyen visszhangja.)

E kommentárok végén mindenképpen megemlítendő, hogy Sulc Magdolna 1966 januárjában Belgrádban megvédte doktori értekezését, amelynek címe: *Srpskohrvatska narodna poezija u mađarskoj književnosti XIX i XX veka*⁶⁷ volt. Fontos tudni, hogy az értekezés védésére kijelölt bizottság tagja volt többek között a kitűnő szerb folklorista, Vladan Nedić (a jelölt mentora), valamint az újvidéki professzor, Mladen Leskovac, aki magyarul anyanyelvi szinten tudott, s mint fentebb utaltam rá, a harmincas évek derekán kismonográfiát írt Vitkovics Mihály teljes (magyar és szerb) életművéről és életéről. Az értekezés részben rövidített és kibővített változata két esztendővel később, az akkori időszak mimeografált sokszorosítási technikájával, könyv alakban is megjelent Újvidéken.⁶⁸ Nos, ebben a könyvben (1968-ban) a szerző, akit abban az időben Magdalena Veselinović-Andelićnek neveztek, már tud Šević felfedezéséről, és a könyvben, igaz, nagyon röviden, egybeveti Vitkovics fordítását a szerb eredeti M. Stojadinović által feljegyzett változatával. Ebben a könyvben azonban még szó sincs arról a nagy ívű elképzelésről, amelyet Sulc Magdolna 1984-ben kiadott tanulmányában fog kifejteni a *Bácskai regedal*, a kuruc kori magyar–szerb elmentétek és a *Podigle se kiridžije bačke* kezdetű kései feljegyzésű szerb ének kapcsán. Ez a hipotézis, úgy tűnik, a disszertáció után fogalmazódott meg a szerzőben. (Azt nem tudni, hogy a védés során, Mladen Leskovac jelenlétében, egyáltalán felmerült-e?) Azt se lehet tudni, hogy Šević felfedezéséről az akkori Magdalena Veselinović-Andelić Leskovac Vitkovics-kismonográfiájából szerzett-e tudomást, vagy pedig önálló kutatások során bukkant rá. Mindenesetre szerb nyelven megfogalmazva, szinte Póth Istvánnal egy időben, tehát jóval Sziklay László előtt már tudott erről az irodalomtörténeti szenzációról.

Időközben és később folytatott kutatásai és vizsgálatai alapján, de lényegében a szerb nyelvű disszertáció szövegét és gondolatmenetét követve, 1982-ben adta ki *A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében* című könyvét⁶⁹, amelyben ugyancsak foglalkozik Vitkovics magyar fordításaival, s szövegében magyarul ismétli meg mindazt, amit 1968-as könyvében már elmondott. Talán nem is kell hangsúlyozni, hogy ebben a könyvben sincs még szó azokról az elképzeléseiről, amelyeket majd két év múlva közzétett dolgozatában fog kifejteni.

Közvetve kapcsolódik csak Vitkovics *Bácskai népdal* című fordításához, de megkerülhetetlen lehet a későbbi Vitkovics-filológia számára (ha születésének 2078-ban következő háromezredik évfordulóján egyálta-

⁶⁷ Magyarul: Szerbhorvát népköltészet a 19. és 20. századi magyar irodalomban.

⁶⁸ VESELINOVIĆ-ANDELIĆ 1968.

⁶⁹ VESELINOVIĆ ŠULC 1982.

lán majd eszébe jut valakinek ez a szerb–magyar csodabogár), hogy 1985-ben modern kiadásban, mai szerb helyesírásba áttéve megjelent Milica Stojadinović Srpkinja *U Fruškoj gori 1854* című naplójegyzeteinek három kötete egyesített kiadásban az írónt méltató értő utószó kíséretében.⁷⁰ A könyv a kor egyik kitűnő, régi műveket újra kiadó reprezentatív sorozat, a *Biblioteka Baština* (Örökség Könyvek) egyik kötete. A mai olvasó tehát ebből a könyvből megismerheti a vrdniki költőnő életét, a naplóban leírt mindennapjait és azokat a saját és népköltészeti szövegeket, amelyeket megőrkíteni érdemesnek tartott. Ezek között olvasható az a három szerb ballada is, amely a szerémi, boszniai és bácsi fuvarosokról szól.⁷¹ A szerkesztő nem tud Vitkovics fordításáról, tehát arról a tanulmányról sem, amelyben Milan Šević e fordítás eredetijének kései változataként fedezte fel és mutatta be a *Podigle se kiridžije bačke* első sorú (egyébként a naplóban címtelenül közölt) balladát. A közlést olvasgatni azért is tanulságos ma, hogy láthatóvá váljon: a kései vizsgálok (Šević, Sulc M.) mekkora figyelemmel másolták át a szöveget, és közléseikben hány figyelmetlenségből származó hibát vétettek, amit ma korrigálni kell.

A legutóbbi mű, amely ugyancsak közvetve kapcsolódhat Vitkovics *Bácskai népdal* című fordításához-átdolgozásához, illetőleg annak eredetijéhez, 1990-ben jelent meg Újvidéken a belgrádi Irodalmi és Művészeti Kutatóintézet (*Institut za književnost i umetnost*) és a Szerb Matica közös kiadásában.⁷² A kötet *A kunyhóból az úri palotákba* címen magyarra fordíthatóan Milica Stojadinović teljes folklórgyűjteményét tartalmazza, mindazt, ami a költőnő naplójában (eredetileg három kötet), Vuk Karadžić népdalgyűjteményeiben és egyéb folklórköteteiben, valamint kéziratos hagyatékában megtalálható és azonosítható volt. A kötetet Marija Kleut professzor asszony, az újvidéki Bölcsészkar népköltészet tanára állította össze és látta el szakszerű bevezetéssel és a megfelelő mutatókkal. Számmunkra csupán az a sajnálatos, hogy benne nem esik szó a kötet egyik balladájának kapcsolódásáról Vitkovics Mihály fordítói tevékenységéhez, s arról sem, hogy Milan Šević miképpen kapcsolta azt be a magyar–szerb népköltészeti kapcsolattörténet filológiájába. Ez nyilván abból következik, hogy a kötet szerzője magyarul nem tud, tehát számára ez a kérdéskör nem állhat közel. A könyv bevezetőjében M. Kleut megállapítja, hogy M. Stojadinović gyűjteményében viszonylag kevés epikus ének és epikai-lírai költemény található. Ennek okát abban látja, hogy a (szerb) népköltészetnek ezek a területei, különösen a hősénekek, eltűnőben voltak az olyan

⁷⁰ STOJADINOVIĆ 1985.

⁷¹ Ugyanott: 90–92. és 150–151.

⁷² KLEUT 1990.

helyszínek szájhagyományából, amilyen Vrdnik volt, de részben a költőnő adatközlőinek (énekeseinek) választásával is magyarázható. Kleut egy mondatát érdemes idézni, mivel az a kötetben olvasható fuvarosballadákat minősíti: „A feljegyzettek közül szépségük és témájuk miatt kiemelkedik a fuvarosokról szóló ballada két változata.”⁷³ Mivel csupán egy balladának olvasható két változata a könyvben (ezek pedig a szerémi és boszniai fuvarosokról szólnak), a minősítés a bácskai fuvarosokra valószínűleg nem vonatkoztatható. Marija Kleut a kötet Jegyzetek és magyarázatok című részében a három fuvarosballada változatkénti összefügghetőségeit nálam szabadabban értelmezi, ezért nem elképzelhetetlen, hogy e szövegek szépségéről idézett véleménye a bácskai fuvarosokról szóló balladára is vonatkoztatható.⁷⁴

Nincs róla tudomásom, hogy az ebben a dolgozatomban kommentált és további adalékokkal gazdagított Vitkovics-fordítás magyar nyelven és szerbül felsorolt legutóbbi irodalma eljutott-e a magyar(országi) irodalomtörténészek és szlavisták elé, és azt hogyan fogadták.

Irodalom

BRANČIĆ, Blagoje–DERA, Đorđe

1894 *Srpsko–mađarski rečnik*. Sastavili Blagoje Brančić i Dr. Đorđe Dera. Novi Sad (Párhuzamos magyar nyelvű belső címlappal.)

BROKIČER, Fernandon de la

1950 *Putovanje preko mora*. Preveo i komentarisao Miodrag Rajčić. Beograd (Reprint kiadása: Beograd, 2002.)

CSEPREGI Klára–BOR Kálmán

2013 „*Könyvim az én fiaim*”. *Vitkovics Mihály könyvtára*. Budapest (Nemzeti Téka)

EVLIA CSELEBI

1985 *E. Cs. török világutazó magyarországi utazásai 1660–1661*. Fordította Karácson Imre. Az előszót és a szómagyarázatot írta, a jegyzeteket átdolgozta Fodor Pál. Második kiadás. Budapest

EVLIJA ČELEBI

1979 *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović. Sarajevo (Biblioteka kulturno nasljeđe)

HOLCZMANN Ignác

1899 Bácsi szekeresek. *Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve* 15(1899) No III. 127–129.

⁷³ Ugyanott: 23.

⁷⁴ Ugyanott: 184.

KLEUT, Marija

- 1990 *Iz kolebe u dvorove gospodske*. Folklorna zbirka Milice Stojadinović Srpkinja. Novi Sad–Beograd

KOHLMANN Dezső

- 1935 Jugoszláv–magyar irodalmi kapcsolatok. *Kalangya, 1935. 6. szám* (Híd, 1994. 6–7. szám) 458–460.

PEŠIĆ, Radmila

- 1973 Zapisi narodnih pesama Milice Stojadinović Srpkinja. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 1973*. Tom 3. 433–438. (Iz diskusije: 439–441.)

PÓTH István

- 1964 Srpskohrvatska narodna poezija u Mađarskoj književnosti u Vukovo doba. *Anali Filološkog fakulteta (Beograd)* Tom IV. 393–401.

SPASIĆ, Velislav

- 1943 *Četvrt veka u službi sedme sile*. Jubilarno izdanje. (Újvidék)

STOJADINOVIĆ, Milica Srpkinja

- 1985 *U Fruškoj gori 1854*. Redakcija teksta i pogovor Radmila Gikić. Beograd (Biblioteka Baština, 16)

ŠEVIĆ, Milan

- 1930 Srpski pesnici na mađarskom jeziku. *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu*. III(1930) Sveska 3. 359–389.

ŠKALJIĆ, Abdulah

- 1985 *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Peto izdanje. Sarajevo (Biblioteka kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine)

SZELI István

- 1978 Vitkovics-ülésszak. *HUK*, 10(1978) No 35. (június) 177–178.

SZIKLAY László

- 1972 Vitkovics Mihály, a kétnyelvű költő. In: *Vujicsics (szerk.) Szomszéd-ság és közösség. Budapest*, 203–258.

TRENCSENY Károly

- 1908 Bácsi szekeresek. *Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve* 24(1908) No IV. 173–176.

TROJANOVIĆ, Sima

- 1909 *Naše kiridžije*. (Sep. Ex SEZb XIII.) Beograd

VESELINOVIĆ-ANĐELIĆ, Magdalena

- 1968 *Srpskohrvatska narodna poezija u mađarskoj književnosti XIX i XX veka*. Novi Sad

VESELINOVIĆ-ŠULC Magdolna

- 1980 Vitkovics Mihály bácskai regedaláról. *Magyar Szó (Kilátó)*, 1980. december 27. 4.

VESELINOVIĆ ŠULC, Magdalena

- 1978 Pesnik, posrednik kultura. Povodom naučnog sastanka o Mihajlu Vitkoviću. *Dnevnik (Novi Sad)* 1978. június 11.
1980 Vitkovićev prevod jedne narodne pesme. *Zbornik za slavistiku MS (Novi Sad)* 19(1980) 129–144.

VESELINOVIĆ ŠULC Magdolna

- 1982 *A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében. Újvidék (Értekezések, monográfiák 5.)*
1984 Vitkovics Mihály bácskai regedaláról, szerb eredetijéről és hátteréről. In: *Ugyanő (vál.):* 1984. 138–153.

VESELINOVIĆ ŠULC Magdolna (válogatta)

- 1984 *Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok II.* Válogatta Veselinović Šulc Magdolna. *Újvidék (Értekezések, monográfiák 8.)*

VITKOVICS Mihály

- 1879 *Vitkovics Mihály költeményei.* Kiadja Szvorényi József. Budapest
1879a *Vitkovics Mihály prózai művei.* Kiadja Szvorényi József. Budapest
1879b *Vitkovics Mihály válogatott levelei.* Kiadja Szvorényi József. Budapest
1978 *Vitkovics Mihály magyar és szerb írásai.* Vujicsics Sztoján gondozásában. Budapest
1980 *Vitkovics Mihály válogatott művei.* Válogatta és sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Lőkös István. Budapest

VUJICSICS Sztoján

- 1978 Két irodalom vonzásában. In: *V. Sz.: Magyarok és szerbek. Tanulmányok.* Újvidék, 1997. 43–44.

VUJICSICS Sztoján (szerk.)

- 1972 *Szomszédság és közösség. Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok.* Szerkesztette Vujicsics Sztoján. Budapest

Függelék

1.

Vitkovics Mihály

Bácskai népdal

*Bácsi szekeresek útra indulának,
Útra indulának Eger tájékának.
Közöttük volt Palkó maga szekérével,
S im jó a magyarság erős seregével.
Magyarság serege szóla ő hozzájok:
– Bácsi szekeresek! Howá utaznátok?
Akartok-e velünk egy útra indulni,
Avagy mint ifiak akartok elhullni?
– Mint ifjak akarunk – mondának – elhullni,
Mintsem tiveletek egy útra indulni.
Bácsiak ezt mondván, mind harcra kelének,
A magyarok még egy legényt sem vesztének.
A bácsiak közül elhulltak mindnyáján,
Csak Palkó ugrott el tüzes paripáján.
Ebédig vágatva ért el Jankovára,
Hol ifjak táncolni mentek a piacra.
Kerék-táncba beáll ő is táncolgatni,
De kezdi a táncot fonákra forgatni.
Megereszti hangját siralmas nótára,
S így kezd énekelni szívek fájdalmára:
– Amely anya fiját Egerbe ereszté,
Haza őt ne várja, nem jó vissza többé.
Elhulltak ma, el, az ifju szekeresek,
Élőt már ököztük hijában keresek.
Amely hóg a bátyját útra készítette,
Ingújjra a rózsat hijában tűzgette.
Nem fogja az inget már bátyja hordhatni,
Nem fogja ifjú testén elkoptatni.*

*Amely mátká útra készíté kedvesét,
Pávatoll-szedésben ne fárassza kezét,
Mert azzal kedvesét, bármiként hajhászza,
Ebben az életben már fel nem cifrázza.
Tápláljátok hát ősz anyák! magatokat,
Bennünk ne vessétek bizodalmatokat.
Kitől az ő sólyom madara elröpült
Vissza nem röpül az, szárnyat vesztett s eldült.*

Megjelent az Aurorában, Pest, 1827

2.

Cím nélkül megjelent szerb népballada Milica Stojadinović Srpkinja naplójából:

*Podigle se kiridžije bačke,
Podigle se Jegru na kiriju.
Međ' njima je kiridžija Janko,
Nji' susreta silna Madžarija,
Oružana oružijem bojnim;
Kiridžije ništ' od tog nemaju,
Do prutiće i tanke kamdžije.
Besedi im silna Madžarija:
„Oj, boga vam, kiridžije bačke,
Il' volete s nama putovati,
Da čekamo po drumovi plena,
Il' volete ovde poginuti,
Jer nam vaši konji potrebuju?”
Al' besede kiridžije bačke:
„Mi volemo ovde poginuti,
Nego s vama sramno putovati.”
To rekoše, na boj nastadoše,
Bojak biše, pa svi izginuše;
Samo osta kiridžija Janko.
Ne bi ni on izn'o živu glavu,
Da ne bija logova žerava.
Kad on, jadan, stiže selu svome,
Al' u selu divno kolo igra.
On se hvata u kolo divno,
Pa okreće kolo naopako,*

*I zapeva pesmu na zapevku:
„Koja ljuba opravila vojna,
Opravila Jegru na kiriju,
Nek' ne čupa paunova perja,
Jer ga s njime nakititi neće;
Koja seja braca opravila,
Nek' ne veze tanane rukave,
Brat se s njima ponositi neće;
Stare majke, 'ranite se same,
Od koje je soko odletio,
Više joj se povratiti neće,
Sinoć su mu opanula krila!”*

Arankaközi népballadák

Kálmány Lajos és Tóth Ferenc nyomában

Egy évvel ezelőtt jeles palicsi néprajzkutatónk, Beszédes Valéria javaslatára és útmutatásai alapján balladagyűjtésbe kezdtem. Célom a múlt század eleji Kálmány Lajos-féle gyűjtés és az 1972-ben Tóth Ferenc és Katona Imre által végzett balladakutatás megismerése, eredményeik számbavétele és népballadáink mai állapotának feltérképezése és változásvizsgálata a korábbi adatok tükrében. A kutatás kezdeti szakaszában a balladahagyomány felderítését elsősorban szülőfalumban kísérlem meg véghezvinni, majd a gyűjtést Kálmány Lajos és Tóth Ferenc nyomán kiszélesítem a környező észak-bánáti településekre, a teljesség igényével, az arankaközi¹ népballadák „koszorúba fogásának” évszázados szándékával.

A huszadik században és az elmúlt évtizedben igen nagyszámú néprajzkutató gyűjtött anyagot szülőfalumban, Egyházaskéren (Verbicán). Teljes listát az etnográfusainkról és gyűjtési eredményeikről nem célok közölni, hiszen a közelmúltban Kónya Sándor e munkát elvégezte és publikálta is Verbica monográfiájában², de a jelen munkára való tekintettel mégis szükségesnek látom közölni a balladagyűjtést végző folkloristák névsorát és kutatásaik évét. Elsőként 1882 és 1885 között Kálmány Lajos járt a településen dalok, gyermekrímusok, mesék és balladák után kutatva. Őt követte több mint félszáz évvel később, 1968-ban Paksa Katalin, 1970-ben Bodor Géza, majd 1972-ben Katona Imre és Tóth Ferenc³ balladagyűjtése, 1978-ban pedig Burány Béla járt környékünkön.

¹ Arankaköz vagy más néven Bánság-sarok, Torontál-sarok a Szegedi Nagytáj keleti részén fekvő kistáj, amelyet többnyire a szögedi nemzet kirajzott leszármazottai lakják. A Szegedi Nagytáj Kultúrföldrajzi térképén Arankaköz kistáját északon a Maros folyó, keleten a Maros-sík, délen az Aranka, nyugaton, északnyugaton pedig a Tisza és a Tisza–Maros-szög határolja. E kultúrföldrajzi-néprajzi tájegység számbavételére Silling István hívta föl a figyelmem, jóindulatát ezúton is köszönöm.

² Kónya Sándor: *Verbica és népköltészetünk*. Böngyik et al. 1999. 116–123.

³ Uő uo.

Kálmány Lajos és a nagy előd nyomában járó Tóth Ferenc néprajzi tevékenysége nagyrészt az arankaközi kistrégióban elterülő települések gazdag hagyományainak dokumentálására, kisebb hányaduk pedig éppen a verbicai gyűjtésekre épül. Míg Kálmány Lajos a XIX. század végén és a múlt század elején kutatott és a *Koszorúk az Alföld vad virágaiból* és a *Szeged népe III.* című kiadványával, majd a posztumusz *Alföldi népballadák*-kal aratott sikert, addig Tóth Ferenc *Kálmány Lajos nyomában* című kötetével kívánta bemutatni a néppártoló pap és néprajzkutató gyűjtött balladáinak állapotát kutatásai idején, 1972-ben. S ugyanezen célkitűzést viszi tovább a *Szó és szíve*, Tóth Ferenc folyóiratokban megjelent munkáit összefoglaló kiadvány.

Negyven év telt el azóta, hogy megjelent Tóth Ferenc doktori dissertációja az észak-bánáti népballadák életéről⁴, adatközlői a XX. század végére elhunytak: Mihók Mária (73 éves⁵ – elhunyt 1996-ban), Mihók Antal (75 éves – elhunyt 1981-ben), Pópity Mária (68 éves – elhunyt 1982-ben), Benák Margit (71 éves – elhunyt 1991-ben), Papp György (57 éves – elhunyt 2004-ben), Árok Erzsébet (62 éves – elhunyt 1991-ben), Benyócki Katalin (68 éves – elhunyt 1992-ben), Igrizsán Pál (70 éves – elhunyt 1986-ban). E tanulmányban három új stílusú ballada bemutatására és vizsgálatára teszek kísérletet. A báró lány és a juhász, a cséplőgépbe esett lány és az egymástól elszakított szerelmesek tragédiáját egyetlen egyházaskéri adatközlőnk, Papp Györgyné Csorba Mária énekelte hangszalagra a halála évében két helyi népdalkedvelő, egyházi kórustag, Nagy Lajosné Bata Ilona és Bicók Dezsőné Komlói Rozália unszolására, 2010 tavaszán. Azt, hogy megmentették a pusztulástól helyi értékeink el-elhaló darabjait, és hogy a tulajdonukban lévő hangszalag anyagát rendelkezésemre bocsátották, ezúton köszönöm.

A vizsgálat módszerei

A vizsgálat módszerét Katona Imrétől és Lábadi Károlytól kölcsönöztem, akik 1979-ben szociológiai módszereket alkalmaztak a drávaszögi magyar népballadák vizsgálatához. Szentül hitték, hogy a szociológia segítségével „kirajzolódik a ballada újkori (és végső szakaszba lépő) életmenete, továbbá a táji, nemek és korcsoportok szerinti különbségek társadalmi háttere; a balladán belül pedig konzerválódva megtalálhatók a közelmúlt társadalmi képletei és a balladaforgalom útvonalai” (KATONA–LÁBADI 1979: 1363–1372). A kutatók külön foglalkoztak a nép-

⁴ Tóth Ferenc: *Kálmány Lajos nyomában*. Tóth 1975.

⁵ Az adatközlő életkora az 1972-es gyűjtés idején.

balladákban szereplő, a hitelesség látszatát keltő személynevekkel, hiszen korábban a folkloristák is egy-egy balladatípust a bennük szereplő személynevekről neveztek el, s a tapasztalatok szerint az adatközlők is a balladákban lévő személynevek alapján tudják a legkönnyebben felidézni emlékezetükből a kívánt anyagot. Vizsgálták az egyelemű és a teljes név használata közötti különbségeket és azok kiegészítését a foglalkozások és a társadalmi típusok adataival is. A balladákban szereplő helynevek segítségével arra is következtethetünk, hogy melyik balladai tér felől áramlott be egy-egy típus az egyházaskéri balladakincsbe, ugyanakkor arra is, hogy a ma gyűjtött balladák a korábban leírt vagy hangszalagra vett anyagok továbböröklődése-e vagy pedig egy újabb áramlat effektusának eredménye.

A bemutatott balladák

A XVIII. és a XIX. század fordulóján a balladák között olyan új stílusok is születtek (másutt a XIX–XX. században keletkezettek képezik az új réteget), amelyek elemzésében, minősítésében eltér a kutatók véleménye. A könyvnyomtatás, a ponyvakiadványok terjedésének és a városi énekesek gyilkosságokról és szerelmi nézeteltérésekről szóló énekei hatására új témák kezdtek foglalkoztatni a már változásra készülő parasztságot. Az új stílusú balladák egyik legpopulárisabb típusa az alföldi betyárvilág idején született betyárballada, emiatt állítják is a kutatók egybehangzóan, hogy az új stílusú balladák kialakulási területe az Alföld.

A betyárballadákkal egy időben keletkeztek a kisebb népszerűségnek örvendő, helyi eseményekhez, szerencsétlenségekhez fűződő balladák, s az irodalom számára különösen jelentős a bárólány és a juhász története, hiszen „majdnem eléri a régi balladák színvonalát” (VARGYAS 1988: 368). A nép körében ugyancsak népszerű, hiszen olyan történetet közöl, amelyekben egy közös problémát, a társadalmi rétegek közötti nagy különbséget látjuk.

Jelen dolgozat aktuális balladaénekes, Papp Györgyné Csorba Mária Tóth Ferenc egyik adatközlőjének, Papp Györgynek a felesége. 1914-ben született és 2010-ben hunyt el. Arról, hogy 1972-ben a néprajzkutató miért nem gyűjtött az asszonytól, semmit sem tudunk. Papp György és Árok Ferencné Gera Erzsébet a *Szabó Gyula* című új stílusú balladát énekelte el Tóth Ferencnek 1972-ben. Ugyanezt, ennek hosszabb variánsát Papp Mária is elénekelte a közelmúltban, s a már említett hangszalag tartalmazza. Számottevő az eltérés a férj és a feleség balladavariánsa között. Munkánkban a későbbiekben erre is kitérünk.

Szendrő báró – A bárólány és a juhász története

Keletkezése a XIX. század 20-as, 30-as éveire tehető (VARGYAS 1976: 755). Vargyas úgy véli, hogy a régi népköltészet tragikus hangjából és a régi balladából származó örökség a bárólány és a juhász balladája, hiszen a XIX. században már nem beszélhetünk arról, hogy az úr felakasztja a lányával szerelmeskedő juhászt. Ennek ellenére azonban, ahogyan a hitettség látszatát keltő személynév megjelenik a balladában, úgy válik valószínűvé a történet az elbeszélői számára. Például Penavin Olga írja, hogy az általa gyűjtött szentlászlói változat adatközlői szerint igaz volt a történet, hiszen a környékükön élt Endréd báró, földesúr.

Kálmány Lajos egyházaskéri gyűjtésében az említett ballada adatközlőjéről keveset tudunk, csupán annyit, hogy egy Beodráról Egyházaskérre került asszonyról van szó. Variánsa hatstrófás, a báró személyneve Szendrő, míg a helységnévnél a „kisszendrőcsi határ” jelenik meg. A társadalmi típusok tekintetében a népmesei fent és lent motívumot láthatjuk a báró és a juhász, juhászbujtár megnevezésekben.

Tóth Ferencnek 1972-ben három adatközlő, Pópity Mária, Mihók Antal és Benák Margit énekelte hangfelvételre a balladát, s közülük ketten hat, míg egyikük hét versszakos variánszt ismert. Kétszer jelentkezett a Szendrő báró, egyszer a Szendre báró személynévvariáns, a helynévvariánsok tekintetében szintén kétszer a szendrei és egyszer a szendrői határ. Jól látható a személynév és a helységnév közötti megfelelés. A társadalmi típusmegnevezések tekintetében nem regisztráltunk változást, csupán a régiesebb beszédmód cserélődött le. Mindhárom esetben bárót, juhászt és bojtárt említenek az adatközlők.

A mai változat Papp Mária éneklésében is megmaradt hatstrófásnak, mely többnyire megegyezik elődeivel a személynév, a helységnév és a foglalkozás tekintetében. A Szendre báró féle variánszt követi a báró, bojtár és a juhászlegény foglalkozásmegnevezésekkel.

Farkas Julcsa – A cséplőgépbe esett lány

Burány Béla külön tanulmányban foglalkozik a népballadával (BURÁNY 1985: 1034–1040), zentai keletkezésének és az onnan való elterjedésének bizonyítása céljából. 1976-ig Jugoszlávia területéről 36 variánsát gyűjtötték össze a néprajzkutatók, a magyar nyelvterületről pedig összesen 132 változata ismert. Burány külön említi Kálmány Lajos három régi változatát, amelyeket ráadásként kell hozzáadnunk az egészhez. Vargyas Lajos a hetvenes években nem tartja balladának, amikor *A magyar népballada és Európa* című első és második kötetét rendezi sajtó alá. Burány, aki lokálpatriotizmusa révén szívügyének érezte a ballada zentai eredet-

magyarázatát, egyik tanulmányában reményét fejezi ki, hogy Vargyas véleménye megváltozik.⁶ „A színhelyhez, Zentához mentül közelebb hallja az ember e szerencsétlenséget, annál terjengősebben van előadva az esemény. Míg a távolban élő csak a feltűnőbb mozzanatokot méltatja figyelmére, addig a közelben a legkisebb részletekre is kiterjeszkednek, mivel nagyon az esemény hatása alatt élnek” (KÁLMÁNY 1891: 218). Burány is Kálmány megállapításából indul ki tanulmányában, habár nem sikerül neki bebizonyítania a népballada zentai/adai eredetét. Feltevésük szerint vásári terjedése miatt lett ennyire közismert.

A fentiek bizonyításával összefüggésben Kálmány Lajos ismeretlen egyházaskéri adatközlőjétől gyűjtött variánsa tíz strófából áll. A személynevek tekintetében igen gazdag e változat, hiszen Farkas Julcsa mellett annak becézett változata, Julcsikám és a további szereplő, Ferencz, Dombi Imre, Farkas Pista is név szerint szerepelnek. A helységnévváriánsoknál a Szöllösi nagyvidék és az ivánkai tábla búza szerepel, míg foglalkozásként egyedül a zsidó doktor kerül említésre.

Tóth Ferenc már említett három adatközlőjénél egy hét- és két ötstrófás verzió olvasható, s a nevek tekintetében is szegényesebb elődjénél. Mindháromban a Farkas Julcsa, Farkas Pista és Farkas Pali személynevek ismétlődnek. Egybehangzó helységnévváltozás is keletkezett az 1972-es gyűjtés alkalmával. Ezekben a verziókban a rókusi szérűskertben történt meg a szerencsétlenség. A társadalmi típusoknál a ballada témájából kifolyólag a modernebb foglalkozások megnevezése, például a gépész is megjelenik.

Mai megjelenésében egy hatstrófás változatot kell számba vennünk, s új személynév is jelentkezett a balladában a gépész megszólításában, Illés bátyám. A helyszín azonban ugyanaz, mint 1972-ben.

Szabó Gyula – Szerelmi gyilkosság, öngyilkosság

Kallós Zoltán balladaskönyvében *Az egymástól tiltott és egymásért haló szerelmesek* kategóriájába sorolja, míg Vargyas Lajos a XVIII. és XIX. századi ponyvaballadák közé, és kötetében *Az öngyilkos szeretőgyilkos* cím alatt olvasható. Vargyas Lajos megállapította, hogy a *Szabó Gyula* című ballada vásári énekesek útján elterjedt félnépi ballada, mert szövege még nem

⁶ „A cséplőgéphe esett lány balladája mégsem számbeli megoszlása tükrében, hanem két egészen más szempontból hagy maga után elgondolkoznivalót, tartósan, hogy az új meg új megismerések fényében változzanak az álláspontok, a vélemények, ha tán nem is mindig perdöntően és véglegesen megnyugtatóan, de egy hümmögésnyi megkérdőjelezés erejéig, valahogy egy 1976-ban elhangzott, más tárgyú beszélgetés két mondata szerint:

– Ezt te magad állítottad tíz évvel ezelőtt!

– (Vargyas:) Igen, de most tíz évvel okosabb vagyok.” (Burány 1985. 1034.)

ment át a népi átköltésen, s hasonló fogalmazásban jelenik meg egymástól távoli területeken is (VARGYAS 1976: 625). Az újabb keletkezését a benne feltűnő új stílusú dallamok igazolják. A balladaénekesek megható szövege miatt közelinek érzik, ahogyan a többi ballada esetében, itt is hiszik, hogy a gyilkosság környezetükben valóban megtörtént, például mai egyházaskéri adatközlőnk, Papp Mária is az adott ballada eléneklése után kijelentette: „ez igaz vót”.

Kálmány Lajos talán jellemző vásári, félnépi volta miatt nem talált rá Egyházaskéren e balladatípusra, Tóth Ferenc is csupán egyetlen adatközlőtől, Papp Györgytől hallotta négystrófás változatban. A mainak tekinthető gyűjtés eredménye szintén egyetlen adatközlő, Papp Mária variánsa, amely öt versszakos változatban került hangfelvételekre. A két változatban (az 1972-esben és a maiban) a személynevek tekintetében nincs eltérés, egyszerű-szerű hangzik el Szabó Gyula és Horváth Jolán neve, s mivel a ballada helységneveket és foglalkozásneveket nem tartalmaz, a korábbiakhoz hasonló összehasonlítást ennek kapcsán nem végezhetünk.

Irodalom

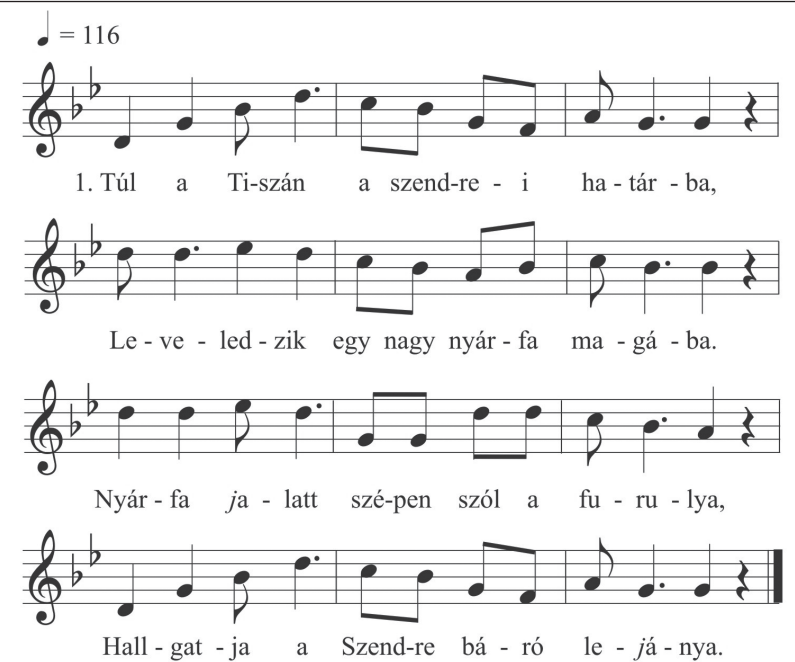
- BÓNA Júlia 1953. Szlavóniai magyar népballadák és románcok. In *Híd*, 6. 463–468.
- BORI I.–BURÁNY B.–JUHÁSZ G. 1977. *Hallották-e hírét?* Pásztoralok, rabénekek, balladák. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- BÖNGYIK Á.–BOGDÁN J.–FEHÉR M.–KÓNYA S.–MIHÓK B.–SÁRI T.–TŰRI L.–HUSZÁR G. 1999. *Verbica–Egyházaskér*. Monográfia. Kiadja a Verbicai Helyi Közösség Tanácsa, Egyházaskér
- BURÁNY Béla 1964. *Zentavidéki népballadák*. Zentai Népkönyvtár, Zenta
- BURÁNY Béla 1985. Mégiscsak zentai! Adalékok a Farkas Julcsa, azaz a cséplőgépbe esett lány népballada néhány kérdéséhez. In *Híd*, 7. 1034–1040.
- CZIMMER Anna 1988. Adatok Kupuszina néprajzához III. In *Híd*, 10. 2073–2089.
- CSORBA Béla 2005. *Szilaj csikó nem eladó*. Temerini népballadák és rabénekek. TAKT, Temerin
- FARAGÓ József 1977. *Balladák földjén*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KALLÓS Zoltán 1970. *Balladák könyve*. Élő hazai magyar népballadák. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KÁLMÁNY Lajos 1877. *Koszorúk az Alföld vad virágaiból*. Arad
- KÁLMÁNY Lajos 1891. *Szeged népe III*. Szeged vidéke népköltése. Szeged
- KÁLMÁNY Lajos 1954. *Alföldi népballadák*. Kálmány Lajos népköltési hagyatéka (szerk. Ortutay Gyula). Akadémiai Kiadó, Budapest
- KÁLMÁNY Lajos 2015. *Alföldi gyűjtés*. Magyar Népköltészet Tára XVI. A Néprajzi Múzeum Forráskiadványai 11. Közreadja Forrai Ibolya és Raffai Judit. Balassi Kiadó, Budapest

- KATONA Imre 1979. 4. fejezet: Ballada. In *A magyar folklór* (szerk. Ortutay Gyula). Tankönyvkiadó, Budapest
- KATONA I.–LÁBADI K. 1979. A drávaszögi magyar népballadák szociológiai-ájához. Kísérlet a szociológiai módszer balladakutatásban való alkalmazására. In *Híd*, 11. 1363–1372.
- ORTUTAY GY.–KRÍZA I. 1976. *Magyar népballadák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- PASTYIK László 1980. Tóth Ferenc. In *Híd*, 1. 87–89.
- PENAVIN Olga 1951. Szlavóniai magyar népballadák. In *Híd*, 10. 714–724.
- PENAVIN Olga 1976. *Kórógyi (szlavóniai) népballadák, balladás történetek, balladás dalok*. Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- SILLING István 1989. *Ismeretlen anyám*. Kupuszinai népballadák és balladás dalok. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- TÓTH Ferenc 1975. *Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánáti népballadák élete*. Hungarológiai Intézet, Újvidék
- TÓTH Ferenc 2012. *Szó és szív*. Népköltészeti írások balladákról, népdalokról és szerelmi szokásokról. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- VARGYAS Lajos 1976. *A magyar népballada és Európa I–II*. Zeneműkiadó, Budapest
- VARGYAS Lajos 1988. A népballada. In *Magyar néprajz V*. Magyar népköltészet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 278–371.

Függelék

Szendrő báró

♩ = 116

1. Túl a Ti-szán a szend-re - i ha - tár - ba,
Le - ve - led - zik egy nagy nyár - fa ma - gá - ba.
Nyár - fa ja - latt szé-pen szól a fu - ru - lya,
Hall - gat - ja a Szend-re bá - ró le - já - nya.

Szendre báró főnyergeli a lovát,
megkeresi a juhászok szállását,
megkérdezi legkedvesebb bojtárját,
nem-e látta az ő kedves leányát?

Nem láttam én, báró uram, ha mondom,
bojtárom is három napja odavan,
a nagyságos kisasszony is vele van.

Jajj, de szépen kifaragták azt a fát,
ahová a juhászlegént akasztják.
Fújja a szél fehér ingét, gatyáját,
mér szerette a Szendre báró leányát.

Ki-kinyílt a nagy kastély ablaka,
kőkényszemű barna lán néz ki rajta.
„Én istenem”, így sóhajt fel magába,
„mért is lettem a Szendre báró leányát?”

A nagyutcán végigmenni nem merek,
mert azt mondják, hogy gyászruhát viselek.
Gyász a ruhám, hófehér a jegykendőm,
juhászlegény volt az első szeretőm.
Gyász a ruhám, hófehér a jegykendőm,
juhászlegény volt az első szeretőm.”

Farkas Julcsa

♩ = 90

1. E - zer-nyolc-száz-nyolc-van - ha - to - dik év - be

Mi tör - tént a ró - ku - si sző - lős - ker - be?

Far - kas Jul - csa föl - ál - lott az asz - tag - ra,

E - gye - nes - sen be - le - je - sett a dob - ba.

„Illés bátyám, állíjja meg a gépet!”
„Várjál Julcsa, míg szólok a gépésznek!”
De mire a nagy masina megállott,
Farkas Julcsa ízzé-porrá zuzódott.

„Gyertek, lányok, tögyük föl a szekérre,
vigyük el az édesapja élébe.”
„Farkas Pali nyis ki gyászos kapudat,
most hozzuk a szerencsétlen lányodat!”

Farkas Pali mikor ezt meghallotta,
a két kezét a fejéhez kulcsolta.
„Jaj, istenem, hogy kell ennek meglenni,
egyetlenegy lányomat sírba tenni.”

Farkaséknál kigyuladt a mécsvilág,
talán bizony Farkas Julcsát sirassák.
Virassza azt három fehér vadgalamb,
negyediknek árva szíve meghasadt.

Farkas Julcsát viszik a temetőbe,
gépész uram, most viszik a börtönbe.
Börtönyajtó legyen az megvasalva,
gépész uram nem szabadul meg soha.
Börtönyajtó legyen az megvasalva,
gépész uram nem szabadul meg soha.

Szabó Gyula

$\text{♩} = 116$

1. Sza - bó Gyu - la Hor-vát Jo - lánt sze - re - ti,
De a Jo-lány szü - le - i nem en - ge - di.
Meg-állj, Jo - lány, mit fo - gok cse - le - ked - ni,
Még az éj - jel pi - ros vé - red on - tom ki!

Szabó Gyula egy vasárnap délután
találkozott Jolánkával az utcán,
hívta őtet az erdőbe sétálni,
hogy majd ottan virágot fognak leszedni.

„No de Jolány, kiértünk az erdőbe,
gyere szívem ülünk le a hűvösre.
Megmutatom, hogy nem leszel a másé,
még az éjjel meghalunk mi egymásér.
Megmutatom, hogy nem leszel a másé,
még az éjjel meghalunk mi egymásér.”

Szabó Gyula revolverje de fényes,
három golyó abba, jaj, de rémséges.
Kettőt lőtt, de nem a maga szívébe,
ráborult a Jolánka holtestére.
Kettőt lőtt, de nem a maga szívébe,
ráborult a Jolánka holtestére.

„Gyertek, lányok, öltözzetek fehérbe,
vigyetek ki a temető sírkertbe.
Szabó Gyula kiontotta véretem,
mert nem hagyták, hogy szeressen engemet.
Szabó Gyula ontotta ki véretem,
mert nem hagyták, hogy szeressen engemet.”

Adatközlő Papp Mária, 96 éves, Egyházaskér, 2010.
Hangszalagra vette Bata Ilona és Bicók Rozália.
A dallamokat lejegyezte Kónya Sándor.

A tanulmány anyaga a Fiatal néprajzkutatók és kulturális antropológusok IX. konferenciáján hangzott el Topolyán, amely a *Generációk találkozása – Tóth Ferencre emlékezünk* címet viselte.

Koldusok a temetőkapuban

A háború utáni jugoszláviai magyar sajtó a titói lágerek lakóiról

Vajdaságban az 1944. októberi vérengzéseket a jugoszláv kommunista hatalmi szervek berendezkedésével párhuzamosan a mindennapi élet lassú konszolidációja követte. A magyarok iránti enyhülő bánásmódot – mely alól kivételt képeztek a Sajkás-vidék lakói – jelzi, hogy 1944 karácsonyára felosztatják a felnőtt magyar férfilekosság számára létesített *munkatáborok* túlnyomó többségét. Ezzel egy időben hazaengedik a topolyai politikai *büntetőtáborból* az ősz óta fogva tartott háromszáz szabadkai, zentai, csantavéri, moravicai és bajsai (az újság Baját ír, vélhetően tévesen) és helybeli magyar politikai internáltat is, „akik csak egyszerű tagjai voltak valamely fasiszta egyesületnek, de pusztá jelenlétükön kívül semmiel sem járultak hozzá ezen szervezetek munkájához. [...] A munkásszázadok és a politikai büntetőtáborok megszüntetése és más intézkedések megdönthetetlenül igazolják, hogy a jugoszláv népközösségben helye van a magyar kisebbségnek is.” [*Hazatért 300 magyar a topolyai táborból. Szabadon élhet és dolgozhat minden becsületes magyar. Szabad Vajdaság, 1944. december 24., 4.*] A tényleges okok egyik legfontosabbikáról nem írnak ugyan, viszont a munkásszázadok fiatalabb évfjára tartozók azt a saját bőrükön tapasztalják, hiszen kényszersorozottakként néhány hét múlva már a szlavóniai, majd a nyugat-horvátországi és szlovéniai harctereken találják magukat. A háború még tart, és golyófogónak, ágyútölteléknek a kisebbségi magyar olcsó, de kiváló anyagnak ígérkezik.

A változások politikai hátterét és a hatalmi szándékokat az újság alapos ideológiai elemzésnek tekinthető vezércikkben „magyarázza meg”. A magyarokkal szembeni jugoszláv kommunista alapállás, hogy „nem lehet minden magyart felelőssé tenni Horthy és Szálasi bűneiért”, ugyanakkor a magyarokat, akárcsak a nemzetiségeket, be kell vonni a fasiszmus elleni küzdelembe, és életüket Jugoszláviához kell kötni minden tekintetben, eh-

hez viszont nélkülözhetetlen, hogy cserébe tiszteletben tartassanak „nemzeti és kulturális jogaik”.

A cikk részletesen indokolja az ekkor már jelentős számban internáló és megsemmisítő táborokba hurcolt német lakossággal szembeni, a magyarokétól eltérő magatartást. A bekezdést érdemes teljes terjedelmében közölni, hiszen a totalitárius történelemszemléletnek és a „kollektív igazságtétel” dialektikájának mesteri példája.

„Egészen más a helyzet a németekkel. A németek nálunk részesei voltak a hódító hadjáratoknak. A megszállás előtt az ötödik hadoszlop különös szerepét játszották, nevezetesen valamennyien [kiemelés tőlem – Cs. B.] a hitleri Németország nevében dolgoztak. A németeket érzelmi szálak nem kötötték a mi országunkhoz, a háború folyamán pedig ugyanezt a szerepet játszották, mint a birodalomból ránk vezényelt megszállók. A gyakorlatban is bebizonyították, hogy országunkkal nincs semmi közösségük és csak azért jöttek ide, hogy megkönnyítsék a német előrenyomulást a szláv országokba és ennek a földnek a leigázásában. Természetes, hogy a német kisebbség ellen nem élhetünk ugyanazokkal a fegyverekkel, mint amilyenekkel ők éltek mi ellenünk (túszrendszer, kínzókamrák stb.). Ebből a küzdelemből azonban le kell vonnunk a tanulságokat, és pedig azt, hogy egyetlen rög föld sem maradhat a tulajdonukban, miután azt sohasem tekintették a saját földjüknek, hanem a nagynémet birodalom földjének. Ilyen eljárást követve pontosan a mi politikánk szellemében cselekszünk. A németek komoly akadályai államunk belső konszolidálásának és nincs jele annak, hogy ez a helyzet megváltozzék.” [*Politikánk lényege a népek testvérisége. Szabad Vajdaság, 1944. december 24., 1–2.*]

A katonai közigazgatás február 15-ei megszüntetésével a vérengzések és a helyi bosszúcselekmények mérséklődtek vagy teljesen megszűntek, a megtorlás terén felerősödött az új szakasz, amelyben a katonai, majd idővel az ún. becsületbíróóságok játszották a főszerepet. Ezek a perek nem mindig nélkülözték az előre gyártott koncepciót, nemegyszer alapultak hamis vádakon és tanúvallomásokon, az októberi–novemberi tömeges kivégzések áldozatainak többségét is az ekkori bírósági eljárások során nyilvánították háborús bűnössé, utólag s többnyire közönséges, vagy éppen tömegével előre gyártott és megbízható kommunistákkal aláíratott feljelentések alapján.

1945. április 8-án összeült a Szerbiai Népfelszabadító Antifasiszta Szkupstina (ASNOS), melybe a vajdasági Főbizottság 21 tagot delegált, köztük két magyart: Keck (vagy Kek) Zsigmondot és Sóti Pált. A testület Vajdaság autonóm státusának elismerésekor leszögezi: „teljes mértékben a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság álláspontján van a szerbek, horvátok, szlovákok és ruszinok egyenjogúságát, akárcsak a nemzeti kisebb-

ségek jogai elismerését illetően”. Ugyanakkor szembeűnő, hogy a dokumentum a viszonylag kis számú szlovákokat és ruszinokat (vagyis a szláv nyelvcsaládhoz tartozó közösségeket) kiemeli a nemzeti kisebbségek sorából. „A magyar lakosság mint őshonos lakosság élvezni fogja az összes polgári jogokat. Csak a bűnösök és Horthy megszálló rezsimjének szolgálai lesznek megbűntetve.” [Kek Zsigmond–Sóti Pál: *Az autonóm Vajdaság Szerbia keretében. A tartomány népeinek állásfoglalása a csatlakozással kapcsolatban. A magyarság állásfoglalásáról. Szabad Vajdaság, 1945. április 12., 1., valamint Vékás János: Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011. 41.]*

Viszont továbbra sem változott a hivatalos viszonyulás a németekkel szemben. A Vajdaság Népfelszabadító Főbizottságának velük kapcsolatos április 6-ai határozatát megerősítette a szerb rezolúció is, erről a *Szabad Vajdaság* így írt: „A németeket kizártuk nemzetiségeink sorából, nincsenek polgári jogaik a Vajdaságban. Számukra nincsen hely a jugoszláv hazában.” [Kek Zsigmond–Sóti Pál: *I. h.*]

Valójában mindezzel csupán megerősítik a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács (AVNOJ) 1944. november 21-e határozatát, mely a német közösséget kollektív bűnösként népellenességnek és hazaárulónak minősítette, és tagjait megfosztotta minden polgári joguktól.

Az őszi vérengzéseket követően azonnal hozzáálltak a munkatáborok létesítéséhez, majd megalakították az öregek, betegek és kisgyermekek számára létrehozott első különleges lágereket is, amelyek ténylegesen megsemmisítő, vagyis haláltáborokként funkcionáltak. Elsőként a járeki táborot nyitották meg még 1944. december 2-án, majd ezt követte a gádori (Gakovo) és a körtési (Kruševlje) láger 1945. március 12-én. A horvátországi (Valpovo, Krndija) és szlovéniai (Strnišče, Teharje) haláltáborok 1945 májusában, a szerémségi németek mitrovicai megsemmisítő tábora augusztusban, a bánási Mollyfalva (Molin) hasonló rendeltetésű intézménye szeptemberben, a rezsoházié (Knićanin) 1945 októberében kezdett működni. A kollektív büntetéssel sújtott csurogi és zsablyai magyarokat 1945. január 23-án, a mozsoriakat március 25-én űzték ki otthonaikból és hajtották gyalogmenetben a járeki „lógerbe”. A dátum nem véletlen: ezzel is jelezni kívánták, hogy a bosszúmű tudatos visszavágás kíván lenni a három évvel korábban lezajlott magyar razzia embertelen túlkapásaira. A *Szabad Vajdaság* aláíratlan vezércikkben emlékeztetett az 1942-es eseményekre, de nemcsak a karhatalom bűncselekményeit ostorozta, hanem a razzában részt vett vajdasági magyarok felelősségét is kiemelte, talán túlságosan is. „Nem ezekről akarunk ma beszélni, hanem a vajdaságiakról, a bennszülöttekről, honi gyilkosokról, Bácska gyilkossá nevelkedett fiairól. Azokról, akik ennek a földnek, szülőföldjüknek, hazájuknak, itt élő né-

peinknek váltak gyilkosává. Akik harács [értsd: harácsoló – Cs. B. megjegyzése] voltukban fosztogatókká, szolgalelkűségükben árulókká, gyilkos ösztönükben hóhérokká fajultak. Bácskaiakról, magyarokról, akiket, ha nem tudnánk megtagadni, szégyenlenénk, hogy itt születünk, hogy itt élünk. Elfajult mérges dudvái ezek ennek a földnek, az aljas nácik megvásárolt bérencei, a faszizmus fizetett pribékjei. Nem vajdaságiak voltak ezek, nem magyarok, de gyilkosok!” [Sötét emlékezés, Szabad Vajdaság, 1945. január 23., 1.] A szerző mindezt ugyan a razziában részt vevő magyarokra érti, de szövegét stílusa és fordulatai alkalmassá teszik az általánosításra, arra, hogy akár a magyarok kollektív bűnösségének stigmájaként értelmezzék. S tekintve, hogy ugyanaznap jelent meg, amikor a csurogi és zsablyai magyarokra kimondatott a kollektív bűnösség vétke, és még aznap valamennyiüket táborkba internálták, mindezt a kortársak nem is igen érthették másként. Négy nap múlva megjelent a katonai parancsnokság hivatalos közleménye is, de az csak a csurogi magyarok kitelepítését említi.

„Ez év január 23-án a zsabalyi járásban lévő Csurug község lakosságának egy részét kitelepítették. Erre az intézkedésre a megszállók és azok csatlósainak háborús bűnösségét kivizsgáló Bizottság előterjesztése alapján került sor, amely hosszadalmas és alapos nyomozás után és a fölmerült tárgyi bizonyítékok alapján megállapította, hogy Csurug község valamennyi felnőtt magyar lakossága közvetlenül vagy közvetve részt vett az 1942. januári véres razzián. A Bizottság a lakoságnak ezt a részét háborús bűnösnek nyilvánította a munkaszervezési szabályzat 19. szakasza alapján.

Ezt az intézkedést azért kellett megtenni, hogy az említett községben biztosítsák a normális életmenetet és hogy igazságosan megbűnhődjenek azok, akik a megszállás idején részt vettek népünk meghurcolásában, terrorizálásában és gyilkolásában.

Csurug község kiköltöztetett lakosai magyarok, de az intézkedés nem irányul ellenük, mint *magyarok* ellen – akik egyenjogú állampolgárai Jugoszláviának –, hanem mint megérdemelt büntetés az általuk elkövetett bűnökért.

A kiköltözést a legnagyobb rendben végrehajtották.”

[A Bánát, Bácska, Baranya Katonai Parancsnokságának közleménye a csurogi lakosság egy részének kitelepítéséről. Szabad Vajdaság, 1945. január 27., valamint Csorba Béla szerk.: *S nem törödtök vele, a holnap mit öröl... Források a Délvidék történetéhez 3., Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999. 201.]*

A napilap – háromszor akkora terjedelmű kommentárjában – újra átmeséli a hivatalos közleményt, magyarázni próbálja a megmagyarázhatatlant és mentegeti a menthetetlent, „szigorú de egyben igazságos” büntetésnek nevezve a Csurug magyar lakossága elleni genocídiumot. Két fontos tény viszont továbbra is rejte marad: az egyik, hogy a szomszédos Zsablya

magyarjait is örökre száműzték szülőföldjükről, a másik pedig, hogy kisebb részben munkatáborokba, többségükben pedig a járeki haláltáborba deportálták őket. Erről sem a *Szabad Vajdaság*, sem utódja, a *Magyar Szó* soha egy sort sem írt egészen 1990-ig, a szerbiai többpártrendszer bevezetéséig. Akárcsak a hasonló sorsú németekről sem, de egy-egy információ olykor azért átszüremlett a némaság falán. Hogy magyarokat is küldenek táborokba, arról az olvasók egyetlenegyszer olvashattak, akkor is csupán mintegy melleleg érintve a témát, a katonai bíróság egyik halálos ítéletének indoklásában. Az eset szoros összefüggésben áll a Sajkás-vidék magyarságának tragédiájával.

„Kalocsai József zsblyai volt magyar csendőr bűnös, mert a »Petőfi brigád« soraiban valótlán és nyugtalanító híreket közölt a jugoszláv hadsereg-ről, hangoztatva, hogy azokat, akik harcra jelentkeztek, munkatáborokba viszik, a legénység nem kap ruhát, és mindenkit, aki mint önkéntes jelentkezik, kivégeznek majd, ha a megszálló ismét visszatér. Ugyanakkor arra biztatta az embereket, hogy a fegyvert a jugoszláv hadsereg ellen fordítsák. Bűnös, mert rábeszélte a nevezett brigád katonáit, hogy hagyják ott csapattesteiket, és szökjenek haza.” [*A katonai bíróság ítéletei. Szabad Vajdaság, 1945. április 8., 4.*] A hír ellensúlyozására a napilap ugyanazon számában topolyai „önkéntesek” kincstári optimista stílusban írt – vagy helyettük íratott – az otthon maradtak megnyugtatóására küldött üzenetét közli. [*Levél a Petőfi-brigádtól. Szabad Vajdaság, 1945. április 8., 3.*]

A vajdasági németek sorsáról nem ír ugyan a lap, de – nyilván egy kis sé a vajdasági helyzet igazolásaképpen is – megváltoztatott címmel átveszi a Magyar Kommunista Párt napilapjának, a *Szabad Népek Sváb hazáruólók című kommentárját. [A magyarországi svábság osztozzon a németek sorsában. Szabad Vajdaság, 1945. április 28., 2.]* Egyre-másra jelennek meg Ehrenburgnak, a szovjet propagandagépezet nemzetközi „nagyságának” náciellenességet németgyűlölettel vegyítő tárcái, köztük ilyen gyöngyszemekkel: „Hol vannak hát a németek, akiknek »szűk« volt Németország? Harcolnak. Sok közülük már orosz földben rohad. Arról álmodoztak, hogy urak lesznek. Trágya lett belőlük.” [*Ilja Ehrenburg: A német. Szabad Vajdaság, 1945. május 6., 5.*]

Több szempontból is figyelemre méltó viszont a lapnak küldött tudósítás a Népfrontnak az apatini Schiller vendéglőben június 3-án tartott helyi vezetőségi üléséről. A népgyűlésen magyarul felszólaló Herceg János kifogásolta, hogy kevés magyar jelent meg a rendezvényen. Beszédéből a lap zsisros betűkkel emelte ki a következőket: „Az a magyar, aki ma érdektelenségből, gyávaságból vagy bizalmatlanságból visszavonul, bünt követ el a magyarság, a népi egység és önmaga ellen is. Ma, amikor felülről biztosították jogainkat, mindenütt ott kell lennünk, ahol ezek a jogok megvalósul-

hatnak.” A jó politikai éleslátású író felismerte, hogy mind bel-, mind pedig külpolitikai okok miatt a minél gyorsabb konszolidációban érdekelt új jugoszláv államhatalom kínálta engedményeket ki kell használni a letargiába süllyedt magyar közösség újjászervezésére. Beszédében már csak a helyi tradíciók miatt sem kerülhette el, hogy szóljon a németekről. „Szomorú elégtétellel jöttem ide. Ide, ebbe a nemrég német jellegű községbe, melyet most a változott viszonyok következtében magyar községnek tekinthetünk. A németek a Bácskában szemben álltak velünk, baráti közeledésünket már évekkal ezelőtt visszautasították, bennünket jövevényeknek tekintettek és avval fenyegettek, hogy kitelepítenek innen. Hogy fordítva történt, a[f]felett nem érzünk kárörömet, csak megállapíthatjuk ismét, amit különben régen tudunk, hogy minden nép, amely más népek elnyomorítására törekszik, önmagát dönti pusztulásba, mert erőfeszítése nincsen arányban a jog, az erkölcs és az igazság örökké élő törvényeivel.” [*Magyar többségű vezetőséget választott az apatini egységfront. Szabad Vajdaság, 1945. június 7., 2.*] Az áldozat helyzetébe került németiséggel szemben megnyilvánuló részvét ellenére Herceg általánosítva fogalmaz, holott, ha valakinek, hát neki ismernie kellett a délvidéki német közösségen belüli korábbi vitákat Hitler politikájának támogatói és ellenzői között, s az általánosítás módszere, különösen, ha a politikai vagy történelmi felelősség kérdésében érvényre kerül, rendszerint hamis felhangokat vegyít a mégoly jó szándékú következtetésekbe is. Ez történt Herceggel is, noha aligha kétséges, hogy egy pillanatig sem kívánta igazolni a német lakossággal szembeni atrocitásokat.

Hogy Vajdaság-szerzte több tízezren nyomorognak a különféle táborokban, vagy koldulni járnak a táborok közeli magyar falvakba, mezővárosokba, erről a jugoszláviai magyar sajtó tulajdonképpen nem ad semmi hírt, ami persze nem jelenti azt, hogy a vajdaságiak, nemzetiségre való hovatartozástól függetlenül, ne ismerték volna a tényeket, hiszen az atrocitások, ha nem velük vagy valamelyik hozzátartozójukkal, ismerősükkal történtek, akkor is lényegében a szemük láttára zajlottak. Nemegyszer a szerb települések lakossága, vagy annak egy része – mindenekelőtt a gaztettekre és fosztogatásra bármikor kész csöcselék – rendszerint demagóg hangadók irányítása mellett, részt vett a magyarok és a németek elleni hajszában, még jóval a polgári közigazgatás bevezetését követően is. Az ilyen akciókról, falugyűlésekről, nyilvános vagy névtelen feljelentéseket követő hatósági eljárásokról a magyar napilap nem számolt be, mégis akad olyan tudósítása, amelynek alapján képet alkothatunk az akkori légkörről.

„Elemir [Elemér] bánati község népfrentja a napokban konferenciát tartott, amelyen közel 900 férfi, nő és ifjú vett részt. A megtartott beszámoló után általánosságokra tértek át, amikor a jelenlevők közül valaki arra kér-

te a népgyűlést, hogy vonják meg a szavazati jogot Szabó Bélától és német származású feleségétől, akik a község villanytelepének tulajdonosai.” Ezután, mintegy beintésre, megkezdődött a házaspár elleni vádaskodás. A tudósításból kiviláglik, Szabó legfőbb bűne voltaképpen nem más, mint az, hogy „a megszállás alatt [...] készségesen szolgáltatta az áramot, a megszállók gazdasági helyzetét erősítve ezzel”. Ha nem adott volna áramot, akkor Szabót nyilván azért vonták volna felelősségre – a háború alatt a megszálló német vagy a kollaboráns szerb hatóság, utólag meg az aktuális, kommunista ihletésű szerb falugyűlés. De persze terítékre kerültek itt egyéb „bűnök” is, mindenekelőtt származási alapon: „Felesége a felszabadulás után sehogyan sem akarta tudomásul venni a megváltozott helyzetet, és azon véleményének adott kifejezést, hogy nem maradhat így sokáig: hogy ő még ma is hű németnek érzi magát. Mélységesen fáj neki, hogy a németek így jártak, noha nem érdemelték meg ezt a sorsot. Szabóné ezenkívül az Elemiren levő fasiszta tábor foglyait élelemmel látta el. Betetőzésül mindketten aktív tagjai voltak a Kulturbundnak.” [*Egy bánáti falu népe a megszállók segítőitársai ellen. Szabad Vajdaság, 1945. szeptember 24., 3.*] Tegyük hozzá, az újság által nemes egyszerűséggel lefasisztázott tábor a helyi német polgári lakosság fogva tartására hozták létre: 21 áldozata volt. [*Genocid... 205.*]

Jugoszláviában ebben az időben egyetlen magyar lap mer szembezállni az államkommunista kurzussal, ez pedig a *Zágrábi Magyar Újság*. Főszerkesztője, Walter Emil az, aki először merészel bíráló megjegyzést tenni a kommunista lágerekről: „Egy fiatal, sápadtképu asszony fásultan és vontatottan meséli egy körülálló csoportnak, hol járt. A férjénél járt a »logor«-ban. Jó dolga van. Jó bánásmód, rendszeres munka, kielégítő táplálkozás. – Nem tudja, miért került oda, én sem tudom. Biztosan hamisvád az oka – mondja vontatottan. [...] Pedig magyar ő is, férje is. Fasiszta nem volt soha. Nem lopott és nem politizált.” [*Pillanatfelvételek a bárkán. Zágrábi Magyar Újság, 1945. november 1., 4. Idézi Rogíner Oszkár: A jugoszláviai magyar irodalom és a geokulturális identitás a második világháború utáni években. In Fedinec Csilla és Szoták Szilvia szerk.: Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. Balassi Intézet, Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2013., 283.*]

A polgári irányultságú lapot hamarosan betiltják, a főszerkesztőt Gyetvai Károly szabadkai ügyész vádemelése alapján kémkedésért és népellenes működésért húsz év kényszermunkára ítélik. (Egyébként a Waltert feljelentő „olvasói levél” egy újvidéki magyar kommunista vasmunkástól származik, akit Tito rendszere majd egy következő tisztogatás során küld a Goli otokra.)

A rendszert bírálni merészelő újságon a *Híd* történész ideológusa, Lőrinc Péter [Löbl Árpád] már jóval korábban rúg egyet, önmegvalósító jós-

latként előrevetítve a várható következményeket: „A fasiszta magyar sajtó eltűnt a Vajdaságból és nem sokáig veri a nagy dobot verébfogás céljából a Zágrebi Magyar Ujság sem.” [Lőrinc Péter: *Tallózás. Híd, 1945/3., 97.*]

*

Mindeközben újrakezdődött a Vajdaság régóta tervezett, de a királyi Jugoszlávia idején félbemaradt gyarmatosítása is.

A magát Jugoszlávia ideiglenes nemzetgyűlésévé átminősítő Jugoszláv Antifasiszta Népfelzabadító Tanács (AVNOJ) 1945 augusztusában törvényt fogadott el az agrárreformról és a betelepítésekről (Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji). Az új előírások szellemében államosításra kerültek a 45 hektárnál nagyobb magánbirtokok, illetve a 25–35 hektárnál nagyobb birtokok, gazdaságok is, ha tulajdonosuk árendálta vagy bérmunkásokkal művelte meg. A törvény 10. szakasza a német nemzetiségű lakosságtól, illetve a bírósági úton más személyektől elkobzott földeket is a szövetségi kolonizációs földalap rendelkezésére bocsátotta. Erre a célra a Vajdaságban 500 000 katasztrális holdat különítettek el. [*A. Sajti Enikő–Juhász József–Molnár Tibor: A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955), Zenta–Szeged 2013., 52.*] Az intézkedések kisebbségellenes céljához nem fért kétség, annak ellenére sem, hogy ezúttal, szemben a háború előtti diszkriminatív agrárreformmal, csekély mértékben magyar agrárproletárok is jutottak földhöz. A kisebbségellenes szándékokat pontosan jelzi, hogy a földreform előkészítését és végrehajtását végző jugoszláv agrártanácsba nemcsak a kíméletlen németellenességéről elhíresült Moša Pijade került be, de a magyarok és németek kitelepítését már a két háború között szorgalmazó Vasa Čubrilović, valamint Sreten Vukosavljević gyarmatosításügyi miniszter is – utóbbi a Topolyai, Zentai és Óbecsei járásból az etnikai arányok megváltoztatása céljából 80 000 magyar kitelepítését szerette volna elérni. Čubrilović a Ferenc Ferdinánd elleni szarajevói merénylet tettestársa, aki később tudományos karriert futott be, és aggastyán akadémikusként még Milošević idején is híven szolgálta a nagyszerb terjeszkedési törekvéseket, már 1944. november 3-án tervezetet juttatott el a jugoszláv politikai vezetésnek, amelyben a Délvidék etnikai elfoglalását javasolta: „Ha sikerülne a Bácskából, Bánátból és Szerémségből öt-hatszáz ezer németet és magyart eltávolítani, s helyükre a mi népünket betelepíteni, a Vajdaság egyszer s mindenkorra a miénk lenne.” Részletezi a követendő módszereket is: „A katonaság részéről történő tisztogatáson kívül más eszközökkel is rá kell kényszeríteni a nemzeti kisebbségeket az elköltözésre. Mindenekelőtt a háborús magatartásuk miatt el kell venni tőlük minden kisebbségi jogot. Kíméletlenül hadbíróság elé kell állítani

minden olyan kisebbségit, aki bármilyen módon a megszállók szolgálatában volt. Számukra gyűjtőtáborokat kell létesíteni, vagyonukat elkobozni, családjukat szintén táborba küldeni, s az első adandó alkalommal átküldeni őket nemzeti államukba. A magyarok és németek tekintetében ehhez nagy segítséget nyújthat a testvéri szovjet katonaság.” Tervezetében részletesen kifejti az „elhagyott” földek betelepítésére vonatkozó programját, mondván, hogy a kisebbségektől elvett földeket mindenekelőtt a Szávától és Dunától délre eső passzív vidékekről származó harcosoknak kell adni. *[Vasa Čubrilović: A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában (1944). In Csorba Béla szerk.: S nem törődtek veled, a holnap mit öröl... Források a Délvidék történetéhez 3. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999., 177–195.]*

A fentiek fényében eltörpül az agrárreform és a jugoszláv kolonizációs politika szociális vonatkozása – noha megléte kétségtelen – és előtérbe kerül a régió nemzeti sokszínűségének megváltoztatására irányuló törekvés, tulajdonképpen azon irányelv szellemében – a délszláv jelleg biztosítása –, ahogyan azt már 1944 októberében, a katonai közigazgatás hatálybalépésekor kiadott rendeletében Rukavina tábornok meghirdette.

1945 nyarán Vlada Šegrt vezérőrnagy, Bosznia-Hercegovina földművelésügyi minisztere körutat tett a Vajdaságban a boszniai és hercegovinai telepések számára kijelölt falvakban. Visszatérve Szarajevóba elégedetten nyilatkozott a szemrevételezett településeken látottakról: „Valamennyi szép, nagy község. Majdnem minden község vasútvonal mellett fekszik, és szinte mindegyiknek van villanyvilágítása. A lakóházak tágasak, szilárd anyagból épültek, el vannak látva a szükséges bútorokkal, sőt egyes helyeken ágynemű is van. Jó ártézi ivóvíz minden községben van, és a telepések ebben a tekintetben semmi hiányt sem fognak szenvedni. Minden községben 60–80 tehén és 80–100 ló is van. [...] Végül közölte a miniszter, hogy a telepések részére kijelölt földterület véges végig kitűnő szántóföld, amelynek terméseredményei mindig kitűnőek.” *[Vajdaság 35.000 telepescsaládnak ad új otthont. 4000 vajdasági család az új települők között. Szabad Vajdaság, 1945. szeptember 2., 2.]* A miniszter arról nem beszél, hogy járt-e azokon a településeken is, amelyeket szintén a bosznia-hercegovinai kolonistáknak szántak, de amelyekben ekkor még megsemmisítő táborokat működtettek. Például Bački Jarakon [Tiszaistvánfalva]. A tábor egyetlen orvosa, Hans Müller, aki maga is fogoly, a táborparancsnok részére egészségügyi jelentést készít a településen uralkodó állapotokról. „[...] Az emberek 60 százalékan mutathatók ki a dystrophia jelei, ezek közül kb. felének dagadt a lába... D.D.T. porral 7336 embert és 838 házat poroztunk be, [...] 369 embert rühösség ellen kezeltünk, [...] a lágerlakók 50 százaléka nem tud ruhát váltani, ezért nagyon nehéz gyógyítani a rühösséget és a gennyes daga-

natokat. [...] Fűteni csak pelyvával lehet, de abból sincs elég, sok embernek fagyás okozta sebek vannak a lábán. Szalmából több kell, mert az emberek a padlón és földön alszanak, a szalmát többször kéne cserélni... Az élelem egyoldalú és elégtelen, különösen a gyermekek részére kellene megfelelő ételmet biztosítani.” [Csorba Béla: *Szétszórt csontjaink. Cikkek, tanulmányok 1944–45-ről. A szerző kiadása, Temerin, 2011., 16. Az idézett szerb nyelvű gépirat eredetije az Újvidéki Városi Levéltár F. 315-ös fondjában található.*]

A *Szabad Vajdaság* hamarosan a telepítéspolitika első eredményeiről is beszámolhat. Fényképmelléklettel ellátott kincstári szellemiségű riport készül Banatski Despotovac [Ernőháza] új honfoglalóiról, akik, lám, elhatározták, hogy a kiosztott földeket közösen munkálják meg. De mi történt a „szép bánáti község” eddigi lakóival? „Lakói eddig túlnyomórészt svábok voltak. Petrovgrádtól [Nagybecskerek] mindössze 20 kilométer távolságra fekszik, és a várossal vasút köti össze. A község körül zöld színben pompázik minden: gyümölcsösök, szilvások. A határban 9.000 kat. hold elsőrendű, gazdagon termő szántó terül el. A lakosság nagy része elmenekült. Azokat a svábokat pedig, akik itt maradtak, a hatóságok távolították el.” [Szabad Vajdaság, 1945. szeptember 18., 3.] Arról viszont hallgat az újság, hogy azoknak, akik nem akartak vagy nem tudtak elmenekülni, átmenetileg helyi tábort létesítettek: 81 civil áldozata volt. [Genocid... 206.]

A táborokba hurcolt németek helyére egyébként – ez ma már kevésbé tudott – nem csupán délszlávokat telepítettek. Átmenetileg a görögországi polgárháború menekültjeit is kiürített sváb falvakban helyezték el. 1945 szeptemberében angol, francia és svájci újságíró-küldöttség látogatott el a bácskai Bulkeszibe [Bulkes], hogy az ott elszállásolt 4300 görög menekült életkörülményeivel ismerkedjen. Nincs tudomásunk róla, hogy közülük bárki is megkérdezte volna, hova tűntek a falu korábbi lakosai. [Külföldi újságírók látogatása a Bulykeszen elhelyezett görögországi menekülteknél. Magyar Szó, 1945. szeptember 27., 4.]

Az újvidéki *Híd*, amely a rendszer feltétel nélküli kiszolgálója és ideológiai szócsöve volt, s ebben a minőségében főszerepet játszott a vajdasági magyar kultúra jugoszlavizálásában, sőt, kezdetben bizonyos mértékű szovjetizálásában is, a telepítési tapasztalatokat összegezve hozzálátott esetleges kételkedő olvasói helyes útra terelésében. Vajdasági telepések című dolgozatában Kek Zsigmond a tartomány „óriási horderejű és elodázhatatlan” problémájának nevezi a telepések asszimilálását, hozzászoktatását az itteni táj „földjéhez, kultúrájához, életkörülményeihez és életstílusához.” Történelmi eszmefuttatással kezdi, s a Vajdaság vonatkozásában kétféle telepítéspolitikát különböztet meg, mondván, hogy a vidék tarkaságát elmúlt korok „monarchikus politiká”-ja hozta létre: „a telepí-

tés célja egy volt, oszd meg és uralkodj!” E meglehetősen szimpla magyarázattal állítja szembe a fennkölt mát: „Vajdaság új jövevényeinek telepítését a dolgozó nép politikája hozta létre és hajtja végre. Egész hazánk, Vajdaság és a telepítés is egy jól átgondolt, előretekintő, grandiózus terv: szabadságra és testvériségre fölépíteni az országot, egységre-testvériségre fölépíteni ezt a soknemzetiségű vidéket.” Kek nem titkolja, sokan nem így tekintenek e folyamatokra, s cikke további részében e jelenségeket és hordozóikat ostorozza. Negatív példái: „bácskai bennszülött orvos”, kárörvendő gazda, a telepesek számlájára működő „bennszülött tolvajok és jógazdák”, „egy bácskai lelkész” meg úgy általában „az egyházak jórésze”, mely „hajlandó gyűjteni a szerencsenek missiójára, de nem jut eszébe a falubeli telepesen segíteni.” És persze végül megjelenik a nemzeti szempont is: „Egyik nagyközségünk gazdáai nagy buzgalommal ajnározzák a táborokból lekért svábokat, de egyetlen mozdulatuk s szavuk sincs a telepesek számára. [...] Pedig megbosszulta magát a közöny és ellenségeskedés. Hogy panaszkodhat egy magyar gazda azért, hogy a jószága kárt tett a vetésében, amikor egy jó szava sem volt hozzájuk, egyetlen tanácsot is sajnált tőlük.” A német kártyát is újra előveszi, mondván: „A hazáját eladó sváb ötödik hadszólop helyét azok töltsék be, akik hazájuk szabadságáért és egységéért küzdöttek. Ezen az akaraton nem fog változtatni a reakció semmilyen kísérlete. Mi majd megtaníttjuk őket arra, hogy népünknek ezt az akaratát respektálják.” „Mert a régi, népellenes rendszerrel szemben a legtermészetesebb szövetségesek a bőrüket nyúzó uraktól megszabadult béresek, a földhöz jutott zsellérek, parasztdósságoktól szabadult kigazdák és a sváboktól megtisztult földeken meghonosodó telepesek.” [*Kek Zsigmond: Vajdasági telepesek. Híd, 1946/8., 475–482.*]

A vajdasági magyar sajtó propagandistái, összhangban az országos politikai akarral, a táborba zárt svábok kérdését letudva, új témákra vetették magukat. A terménybeszolgáltatás, majd az ötéves terv került figyelmük középpontjába, s ennek megfelelően módosult az ellenségkép is. Előtérbe került a gabonarejtegető nagygazda, a kulák – típusát Hock Rezső és Gál László tematizálta, utóbbi erre használta fel a Pistike humorrovátát is, eredetileg a Népfront kezdetben még Újvidéken megjelenő hetilapjában, a *7 Napban*, de három jelenetből álló satirikus darabot is írt *Kaszaj bácsinak nem termett* címmel. De az ő tolla nyomát vélem felismerni a parodisztikus népdalutánezatban is:

Esik a fergeg,
Ázik a köpönyeg.
Vacog ám a Kulák Dani,
Megveszi a hideg.

*Vagy a hideg megvesz,
Vagy a fene megesz,
Kettő közül, csárdás Kulák Dani,
Valamelyik megesz.*

[Esik eső, női a sár. 7 Nap, 1947. május 30., 8.]

A reakció fészke immár a gazdatársadalom, nemzetiségre való tekintet nélkül:

„Rauski Szlávko, moholi maximás homokot kevert a gabonája közé. A járási Népbíróság hat évre eltiltotta a homoktól.

Mátics Isza, maximás, már az iskolában sem szerette a számtanórákat. Most három éven át azt tanulja, hogy mennyi a különbség 145 mázsa és 30 között.

Szügyi Ferenc 67 mázsa gabonát nem akart beszállítani. A Népbíróság öt évre felmentette a beszolgáltatás alól. [Cs. B. megjegyzése: A szösszenet szerzője, amellet, hogy gúnyolódik, voltaképpen hazudik is, ugyanis a börtönbüntetés senkit sem mentesített a beszolgáltatás alól – az a házastársat, a családot terhelte.]

Fehér J. Péter 137 mázsa helyett tíz mázsát volt szives leszállítani. A fennmaradó 12 mázsát ráér három év múlva átadni.

Popovics Milán és Jovanovics Brankó a közeledő éhínségről terjesztettek rémhíreket. Indokaikat figyelembe véve, a Népbíróság négy és fél, illetve négy éven át gondoskodik ellátásukról.” *[6 évig nem szabad a homokban játszania. Hírek a gabonafrontról. 7 Nap, 1947. augusztus 22., 8.]*

*

A jugoszláviai lágerek népéről hosszú ideig nem esik szó a nyilvánosságban. A kérdés tabunak számít, mígnem 1948 februárjában a szerb sajtó, majd azt követően az újvidéki *Magyar Szó* is váratlanul a jugoszláv külügyminisztérium meghatalmazott miniszteri rangú szóvivőjének hazai és külföldi újságírók részére tartott belgrádi sajtóértekezletéről számol be.

Badnyevis Esref [Ešref Badnjević] tulajdonképpen a táborokban uralkodó helyzet felszámolására vonatkozó lépéseket ismerteti, azzal a céllal, hogy cáfolja „a külföldön elterjedt hamis híreszteléseket”. Eközben, mondani sem kell, cinikusan elferdíti a valóságot.

„...A részükre kijelölt településeken belül teljesen szabadon mozoghattak, szabadon levelezhettek, csomag- és pénzküldeményeket kaphattak, lehetővé tették nekik, hogy személyes ügyeikben összeköttetésbe lépjenek a Jugoszláviában székelő külföldi diplomáciai képviselőkkel, és szükség esetén Beográdba is utazhattak, hogy személyes ügyeiket a külföldi kép-

viseleteknél elintézzék. A külföldi állampolgárokra vonatkozó szabályrendeleteknek megfelelően a Volksdeutscherek településeiken kívül is mozoghattak. A településeken a jugoszláv néphatóságok kórházakat és ambulanciákat, valamint gyermekotthonokat létesítettek, és mindenütt biztosították a szükséges orvosi személyzetet. [...] Múlt év decemberétől ezeket a településeket feloszlatták, és minden lakosuk saját kívánsága és foglalkozása szerint az ország más helységeibe költözött, ahol alkalmazást nyertek, és ott mint a helység lakosai élnek, de továbbra is külföldi állampolgárok, illetőleg állampolgárság nélküli személyek.” [*Feloszlatták a jugoszláviai német településeket. Magyar Szó, 1948. február 26., 2.*]

A szóvivő egyébként az alapkérdésben sem mond igazat: a sajtótájékoztató idején még üzemel a Titel közeli Kničanin (Rezsóháza, németül Rudolfsgnad) haláltábor, mely fennállása során, 1945 októberétől 1948 márciusáig 11 000 halálos áldozatot „termelt”. [*Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948, Beograd, 2004., 130.*] Másrészt nem lágerekről, hanem településekről beszél, ami több mint eufemizmus: az igazság megcsúfolása, blaszfémia a javából. A táborokban uralkodó tényleges egészségügyi körülményekről sokkal hitelesebben beszélnek a visszaemlékezők.

A zombori tábor állapotai nem a kivételes, hanem a tipikus helyzetet prezentálják: „Egy magyar orvost is internáltak velük együtt, anélkül, hogy tudta volna, miért. Amikor ezt szóvá tette, megverték. Ezután a kezébe nyomtak három doboz aszpirint és egy üveg jódtinktúrát, hogy ezzel tartsa munkaképes állapotban a félig éhen halt, meggyötört táborlakókat.

Egyik reggel nagy gúnyolódások közepette egy gyógyszerészt hajtottak a gyógyszerészter felé, ami a latrinát jelentette. Egy hosszú rúd végére kötött német acélsisakkal kellett kimerítenie a bűzös üledéket a latrinából. Az arra járó örök befogták az orrlyukaikat, ha a közelbe értek.

Egy fogorvos és egy belgyógyász –, mindketten Apatinból származtak – feladata az volt, hogy reggeltől estig tűzifát fűrészeljenek a konyha számára. [...] Ha nem volt őr a közelben, leültek, hogy egy kicsit kipihenjék magukat. De ha ezt észrevette egy partizán, már messziről kiabált:

– Ajde Švabi, radite, il će biti batina! Svábok, gyerünk dolgozni, különben jön a verés! Egy percig sem hagyták nyugodni őket.” [*Paul Kornauer: Nagypéntek, feltámadás nélkül. Egy túlélő visszaemlékezései a bácskai vérengzésekre 1944–1948. Szent István Társulat, Budapest, 2011., 179–180.*]

A külügyminiszteri szóvivő által emlegetett „ambulanciák”-ról és „gyermekotthonok”-ról is hitelesebb képet kaphatunk az egykori táborlakók visszaemlékezéseiből. Marta Miler így emlékezik a járeki „orvosi ren-

delőre” és a „gyermekotthonra”: „A [járeki] betegek egy rakás szalmán feküdtek, várva, hogy meghaljanak. Mindnyájuknak hasmenése volt, az arcukon meg tetvek mászkáltak. Amikor meghaltak, kivittük őket a lóistállóba. Jana táborparancsnok [a kegyetlenkedéseiről hírhedt bánostori származású J. Dragojlović partizánőről van szó – Cs. B. megjegyzése] többször a mellükön ugrált és ordított: – Megdöglöttetek-e, svábok?” [*Genocid nad nemačkom manjinom, 140–141.*]

„A gyerekek magukra voltak hagyva, találják fel magukat, ahogy tudják, elhanyagoltan, piszkosan, tetvekkel teli. Körben a sarokban ültek vagy feküdtek, általában sokkos állapotban. És mégis folytatták a próbálkozásait, hogy megszökjenek az otthonból, és elmenjenek koldulni a közeli városba, Temerinbe, ami sokszor végzetes volt. Sehogyan sem tudtuk a tömeges elhalálozást megakadályozni: a gyerekek túlságosan gyöngék és kiéhezettek voltak. Egyik nap még lehet, hogy az udvarban játszott, és másnap már halott volt a szalmavackán. Talán szerencse is, hogy sok anya nem tudja, hogy halt meg a gyermeke. Volt alkalmam hallani, amikor a gyerekek utolsó szava ez volt: – Anya, kérek, adj egy darab kenyeret.” [*Genocid... 141.*]

A külügyminisztérium szóvivőjének állításai közül eggyel viszont a leghatározottabban egyetérthetünk, és ezt valószínűleg így látták a kortársak is: „Mindezekből világosan kitűnik, hogy a Volksdeutscherek élete ezeken a településeken jelentősen különbözött az angol–amerikai hatóságok által Németországban létesített elhurcolt személyek táborainak szervezeteitől és életmódjától.” [*Felozslatták a jugoszláviai német településeket, i. b.*]

A koncentrációs táborok megszűnése önmagában ugyan enyhülést hozott az egykori lágerlakók számára, döntő mértékben azonban nem javított sorsukon: elkobzott vagyonukat nem kaphatták vissza, fasisztának bélyegzett, mások kényének-kedvének kiszolgáltatót, földönfutó páriák maradtak, de szorgalmukkal, kitartásukkal sokuknak sikerült talpra állni. Egy idő után kisebb engedmények hatására néhány iskola is nyílt a számukra, többek között egy Verbászon is, amelyről szűkszavúan a sajtó is beszámolt. A táborok szörnyűségeit túlélte németek többsége az ötvenes–hatvanas években a kivándorlást választotta, ebben az időben csupán az egykori Nyugat-Németországba közel 90 000-en távoztak.

1954. augusztus 18-án Saffer Pál az Újvidéki Rádió Könyvbarátok negyedórása című műsorában, ahogyan mondta, „egy külföldön megjelent igen csúf könyvről” számolt be a belgrádi *Borba* kommentárja alapján. Pierre Henri Simon francia író könyvéről van szó (*Az emberek nem akarnak meghalni*), amely a Jugoszláviából kitelepített németekről szól. „Azoknak a

németeknek a kérdésével”, akiket Saffer szerint „erőszakkal vetettek be ide és tartottak itt fenn hosszú időn át”. Nehezményezi azt is, hogy a könyv „hallgatólagosan elismeri a bánáti németek létjogát azon a földön, amelyre telepítették őket, és amelyről történelmileg igazságosan távolították el őket. [...] A regény alap gondolata az, hogy ennek a bánáti nációnak az elkergetésével elkövetett korunk legkíméletlenebb történelmi erőszaka. Ezért ez a könyv kímélet nélkül rágalmazza és mocskolja az új Jugoszláviát és cinikusan lekicsinyli Jugoszlávia harcát és forradalmát. Az író számára a partizánok közönséges banditák.” [L. Vékás i. m., 322–323.] Saffer aligha sejtette, hogy utolsó mondatának megállapítása vélhetően igen sok hallgatójának véleményével megegyezett, máskülönben aligha ír kommentárt a könyvről, nyilván alapvető szándéka ellenére is terjesztve a francia szerzőnek a jugoszláv rendszer számára igencsak kellemetlen gondolatait.

Megállapíthatjuk, hogy tárgyilagosan, afirmatív módon, esetleg némi empátiával a vajdasági magyar lapok sohasem foglalkoztak a titói koncentrációs táborok német és magyar lakóival. Ilyen tekintetben a táborba hurcolt magyaroknak tulajdonképpen sokkal rosszabb „sajtójuk” volt, mint a németeknek, akiknek mostoha sorsát az Egyesült Államok már 1946-ban szóvá tette, s mindez visszhangra talált a nyugati közvélemény egy részében is – Csurog, Zsablya és Mozsor internáltjainak sorsa szabadulásuk után is évtizedekig tabunak számított a Délvidéken éppúgy, mint a szocialista Magyarországon.

Irodalmi témaként a jugoszláv kommunista koncentrációs táborok kérdése először 1957-ben jelentkezett, összefüggésben a németek tragédiájával, hogy azután ismét évtizedekig a kényszerű némaság és a szelektív feledés fojtogató burka boruljon reá. A csendet Borbély János, a későbbi kiváló műfordító törte meg keserű iróniájú, rövid novellájával, amely nem nélküli az allegorikus reflexiót sem az ötvenes évek jugoszláviai, vajdasági társadalmára, s ilyen értelemben címében akár némi társadalomkritikai tendenciát is felismerhetünk. [Testvériség a temetőkapuban. Híd, 1957/11., november, 911–915.]

A szerző első leütése szerint „ez a mese merő kitalálás”. Majd hozzáteszi: „De talán mégse mese és mégse egészen kitalálás. Élet, egy porcikányi.”

Az író városában éppen mindenszentek megünneplése zajlik. Ez nagy üzlet a kofák, koldusok, cukrászok és virágkereskedők számára. A kettős, katolikus és pravoszláv temető vasrácsos bejáratánál az eddigi kéregetőkhöz – a galíciai fronton az első világháborúban megrokkant magyar Bálint Mihályhoz és a két délszláv asszonyhoz, Baba Szókához és Sztrina Szófiához – váratlanul egy újabb társul, a német Krausz bácsi, aki, miután elad-

ta utolsó szál krizantémját is, úgy okoskodik, hogy garasait talán szaporítani lehetne koldulással. Baba Szóka el akarja zavarni, Krausz bácsi törve, svábosan magyarázkodni kezd:

„– Most jöföm... láger – tárta szét kezét tehetetlenül az öreg. – Nem lenni kenyír, nem lenni ház, föld, tehén, slussz.

Bizony slussz! Vége mindennek, ami volt. Nagy ház a nagy sváb faluban, szőlőlugas, napos, verőfényes gang, nődögélő gyerek, asszony, család. A falakon színes tájképek, valami vándorpiktor festette. Gyönyörű bajorországi táj volt az egyikén, az erdő szélén ijedten megtorpanó őzikével. A másikon a Rajna folydogált szelíden és a dombtetőn ódon várkastély nézgette magát a folyó tükrében. Slussz bizony mindennek, a jól berendezett gazdaságnak, a barnaszemű tarka teheneknek, a fényesre csutakolt, táncos parádéslovaknak, a féderes kocsinak. S a bíróságnak is – mert az volt a faluban, bíró –, annak is. Alig felcseperedett fiát is elvitte a háború (a) végén. (Szegény Kódl, hányszor elsiratta, s hányszor el ő maga is!)

[...] Bár ment volna el a kamerádokkal! Tán még a Kódl is élne szegény. Nem maradt volna egyedül, mint az ujjam, ebben a szürke világban. A láger elvitte Kódlkát, de bár engem is elvitt volna, mondta az öreg keserűen. A házba idegenek költöztek, a földet mások művelik, ővele meg a kutya se törődik. Nem szégyenlené a koldulást sem, a gyomor nagy úr, hát ezért.”

Sztrina Szófia ellenszegül – ő is elveszítette a fiát egy másik haza védelmében –, ezért nem tud megbocsátani a sváboknak, s amiért nekik „Hitler kellett”. Ő diktálja a temetőkapuban maradás feltételét is: „– Csak akkor maradhatsz, ha valaki közülünk testvérnek mond, jól jegyezd meg! Másképp takarodj.”

Mihály, „az ütött katona” is mondana valamit, de csak értelmetlen dadogás jön ki a torkán. Viszont attól tart, ha ketten lesznek „emberek” a két asszony mellett, akiknek szívesebben adakozik a nép, kérdés, hogy mi marad majd neki a kalapban. „Ép kezével felemelte botját, és néhány bökéssel a kijárat irányába fordította a védekező Krausz bácsit.” Majd az így támadt kavarodásban közös erővel kidobták a temetőkapun.

A konzolidált társadalom igazi természetéről és emberi viszonyairól a maga lecsupaszított módján mindennél többet mond a koldusok létért folytatott kérlelhetetlen kenyérharca, ahol nincs száanalom, sem testvériség, és az igazság is csupán hivatkozási alap egy következő igazságtalanság elkövetéséhez.

Nem tudom, mára szinte teljesen feledésbe merült kis remekét Borbély János eredetileg parabolának szánta-e vagy sem, de számunkra mindenképpen azzá tette a történelmi idő.

Egy keletkező könyv nyitánya

Első előhang, rendhagyó önéletrajzzal

Két előszót is szának készülő könyvem legelejére. Úgy érzem, az olvasót megtiszttelem azzal, hogy előrebocsátom, kivel lesz módja találkozni a majdani kiadványban. Keresetlen szavakkal elmesélem tehát, mi fán is terem ez a csodabogár, aki arra vetemedik, hogy az érdeklődők kezébe adja a műfaji besorolása tekintetében kétséges osztályozású munkát.

Rég túlhaladtam már első ifjúságom perspektivikus periódusát, hiszen több mint hatvan évvel ezelőtt láttam meg a napvilágot, s jöllehet korai iskoláztatásom idején azonnal és félreérthetetlenül kiderült: fogalmazás-készségem átlagon fölüli, az gyermekkoromban még nem vált egyértelművé, hogy tudományos, vagyis az emberi szellem értékes termékeit alkalmazó, azokkal néha némiképpen visszaélő pályára röpíthetnek határokat nem ismerő ambícióim. Nyelvész össel áldott meg a sors, így genetikai predestinációm volt a nyelvérzék, a nyelvművelés, a nyelvápolás iránti készség, képesség és vágyakozás, de serdülőkoromban a szakmai választás még nem alakulhatott ki végérvényesen, ám tény, már nyolcadikos elemistaként pl. az etimológia, valamint a nyelvrokonság, a rokon nyelvek összehasonlítása, a magyar nyelv eredettana, a finnugor család nyelveinek hasonlósága és különbözősége kápráztatott el, a mai napig hatalmas érdeklődést tanúsított a magyar, a manysi, a hanti, a finn és egyéb rokon nyelvek szóállományának – minimum amatőr szintű – összevető vizsgálata iránt is.

Haladjunk azonban nagyobb léptekkel szakmai fejlődésem ecsetelésének tárgyában, hiszen hosszú még az út a jogász-nyelvész interdiszciplináris specializáció föltérképezéséig, annak visszafordíthatatlan és elkötelezett választásáig!

Fiatalkoromban – a kedves olvasó érzékelné fogja, hogy a körmondatok, a cikornyás stílus újságírói megközelítésű használata egyáltalán nem esik nehezemre, sőt – a hírlapírás intrikus incselkedésének áldozatául es-

tem, szerettem volna az akkor még ritkaságszámba menő újságírói főiskolára iratkozni, de a múlt század hetvenes esztendeiben ilyen irányzat csak Pesten létezett, ennél fogva körültekintő szüleim eltántorítottak eme gyönyörűnek tűnő terv életre hívásától, mondván: majdnem tősgyökeres, régi újvidékiként a tartományi székváros nagyon is megfelelő lesz egyetemi képzéseim színhelyének, így tehát szófogadó, tanácskövető egyedként az akadémiai polgár első leckeönyvét az újvidéki jogi karon vettem magamhoz.

A zsengebb korúak, avagy a kevésbé tájékozottak kedvéért röpké történelmi visszapillantás gyanánt hadd jegyezsem meg, hogy azokban a feledés homályába vesző nosztalgikus időkben dúlt a titoizmus, a nemzetek és nemzetiségek testvérisége és egysége, egyenjogúsága és egyenrangúsága, értelemszerű tehát, hogy a kisebbségi jurátusok körében elterjedt, elfogadott és népszerű is volt a szaklektorátus óráinak látogatása, s elsősorban a Várady Tibor professzor által elővezetett magyar nyelvű római jogi tanórák, melyek még az anyanyelvi tudattal és hajlammal nem rendelkező hallgatókban is fölkellették a magyarul tanulás vágyát, nekem pedig több sem kellett, lelkesen csobbantam bele a jogi terminológia tanulmányozásának kiapadhatatlan forrásvizébe, és már a kezdet kezdetén belevetettem magam a szerbhorvát és a magyar jogi nyelv összehasonlításának rejtelmeibe.

Várady tanár úrnak óriási kedve és érzéke lévén a magyar oktatás fölkarolására, éles szemével pont csekélységemet célozta meg, és mire elvégeztem jogkari tanulmányaimat, már kész terve volt. Csak kivitelezni kellett, hogy irányváltásra kényszerítsen, s a Kerületi Gazdasági Bíróságon sikerrel abszolvált gyakornoki időm letudása után állandó magyar lektori státusba helyeztessek az Újvidéki Jogtudományi Karon. A bírói karrier helyett attól fogva a rögzös egyetemi számlátrán kíséreltem meg egyre följebb kapaszkodni. Voltam én lektor, főlektor, lektortanácsos, de hát – miért tagadjam, miért szépítsem – ez csupán egy vakablak volt, egy zsákutca, mely a helyzet nyomorúságos politikai és történelmi alakulását tekintve véve kizárólag csúfos bukáshoz vezethetett.

Ezt a „karrierkatasztrófát” részletezendő, bátorkodom előadni, hogy az egyetem, mint az állandó könyökölés és tisztességtelen verseny terepe a nyolcvanas években, illetve azok végétől már sehogyan sem kedvezett a lektorátus működésének. Az undorítóan rosszul sikerült, a szakmákat fölaprózó oktatási reform, a természetes fogyás és egyéb okok a magyar nemzetiségű egyetemi hallgatók vészes megfogyatkozását eredményezték, és a végzős délszláv háborúk bevezetőjeként engemet a Polgári Jogi Tanácséken, ahová a Lektorátus szervezeti szempontból betagozódott – hogy

is mondjam, ne legyen durva – keresztbe le akartak nyelni, de mivel féltek, hogy elrontanák velem a gyomrukat, úgy döntöttek, inkább kiköpnék, pontosabban eltávolítanak, elzavarnak, ronda divatszóval: kirúgnak.

Hiába sikerült időközben nyelvtudományi magiszteri címet szereznem, a jogi doktori titulust is csak bajnak vívtam ki magamnak. Ahelyett, hogy egy szép kis tanszéket toltak volna a fenekem alá, engem kidobtak, s elégedetten dörzsölgették tenyerüket, íme, a kipöndörített magyar egyetemi pedagógusok tekintélyes csapatát egy újabb taggal bővítették ki.

Nem tehettem mást, harmincöt éves fejjel nekiláttam az igazságügyi vizsga letételének (O tempora, o mores!), öttagú, magyar nyelvű bizottság előtt vettem ezt az egyébként nem legyűrhetetlen akadályt, és határtalan vakmerőséggel Csehov utcai házam falára kiakasztottam a réztáblát a kapu mellé: „dr. Letsch Endre ügyvéd”, és vártam a jó szerencsét meg az első ügyfelet. Jószerivel ügyetlenül és „együgyűen”, de azóta elmúlt negyed század, s megelégedéssel nyugtázhatom, a döntés kényszerű volt ugyan, de a történelem engem igazolt.

No mármost, ha a história méltánytalanságait vagy igazságosságát helyezzük mérlegre, az a meglepő eredmény születik, miszerint röpké tizenhat év elmúltával a sors önkorrekciónal helyrehozta régi égbekiáltó malőrjét, s időrendi sorrendben most már bekövetkezett a hihetetlen, de igaz fordulat. Teljes hévvel gyakoroltam még ügyvédi hivatásomat, amikor is mintegy tíz évvel ezelőtt egykori idősb és érdemes kollégám, Stevan Šogorov professzor arra az elképesztő elhatározásra jutott, hogy kisebb késséssel, de annál nagyobb becsvággal magánegyetemet alapít. A felsőoktatási intézmény létrehozásához egy bizonyos számú elkötelezett tanárra volt szüksége, olyan emberekre, akik föltétel nélkül hajlandók nyilatkozatban szentül megígérni, hogy a kar megszületésétől kezdve állandó munkaviszonyban a majdan megalakuló FEPPS, azaz az Európai Jogi és Politikai Tanulmányok Kara kötelékébe lépnek. A kért és vállalt tett részemről akkoriban meglehetősen meggondolatlan ígérvénynek tűnt, hiszen szintén jogász fiam képzésbeli sikereire várván reá szándékoztam átruházni az ügyvédi iroda vezetését. Mi ugyanis egy összeférhetetlen országban élünk, amit a konkrét problémára lefordítva ekképpen határozhatnánk meg: aki egyetemi tanár, e jogállással egyidejűleg nem végezhet ügyvédi munkát! (Lám, északi szomszédunk, szerelmetes anyaországunk egyáltalán nem összeférhetetlen, ami abból a csodálni való tényből is fakad, miszerint ott ilyen megkötés nem keseríti az egészséges karrierizmustól fűtött jogtanárok életét!)

A FEPPS megalapított, a gyermek diplomázott, sikeres igazságszolgáltatási vizsgát tett, immár semmilyen tornyosuló akadály nem gátolta meg, hogy e sorok nagyralátó írója – mulékonynak mondható tizenhat

éves kihagyás után – visszaevickélhessen a felsőoktatási tanári latorja legalsó fokára, így kisvártatva – jobb későn, mint soha – dagadó kebellet docensi kinevezéssel büszkélkedhetett. Ráadásul abban a szerencsében is részesülhettem, hogy az általam kedvelt, szeretett és tudott tantárgyakat választhattam, ezek pedig a jogi nyelv, a jogi terminológia és mindenekelőtt a jogalkotástan, melyeket lankadatlan hévvel a mai napig – immár egyetemi rendkívüli tanári fokozattal a tarsolyomban – oktathatok. Sokan hosszú évekkkel ezelőtt képesek voltak mellemnek szegezni az udvariatlan kérdést, mi több, a képtelen megállapítást: ön már nyugdíjas, ugye?! – habár hollóhajam őszbe vegyül már, meg deres már a határ... mondják a giccsek műdalok – az én kényszerű vagy önkéntes nyugdíjazásomig még sok víz lefolyik majd a Dunán. Ebből a ténykörülményből tehát az a következtetés is leszűrhető, hogy érdemes lesz belefognom e szerény kötet megírásába.

Az igazi prolóógus

Ha valaki ötven fölött akar a tudomány területén avanzsálni, egyetemi docensként az idő kérlelhetetlen múlása következtében a megválasztása utáni ötesztendő határidőn belül kénytelen lesz alávetni magát az újválasztás nem mindig zökkenőmentes procedúrájának. Történt hát, hogy egyetememen – lévén az oktatás nyelve szerb – lázas, nem anyanyelvi publikálásba kezdtem, s több hosszabb lélegzetű cikk megjelentetését követően nagy fába vágtam a fejszémet, könyvet írtam, melyet a szokatlan, a tudományos nyelvezet száraz szabályaival némiképpen összeütkezésben álló, „pattogó”, publicisztikus stílusom iránt fogékony dékánom és folyóirat-szerkesztőm, dr. Ilija Babić professzor és mások is dicsérő szavakkal méltattak, vagyis pozitív recenzióval tiszteltek meg, így hát 2011-ben világra hoztam az előléptetésemhez elengedhetetlenül szükséges művet¹, melynek címe magyarul: *Nomotechnika – különös tekintettel a jogszabályok nyelvi formába öntésére*. A szerb nyelvű fogalmazás édes gyötrelmei, a választékos előadásmódra való törekvés arra készítetett, hogy minduntalan az egyik jól sikerült szerbiai kiadvány² mankójához, a rokon és hasonértelmű szavak kiapadhatatlan tárházához nyúljak, és a nemekkel, esetekkel vívott eredményes birkózást kiegészítendő, szép szinonimákkal gömbölyítem amúgy sem szóismétlésekből építkező stílusomat.

Eredeti elképzelésem szerint könnyen, szívesen forgatható tankönyvet kívántam írni, melyben – gondoltam naivan – mellőztem volna a lábgye-

¹ Leč, Endre: *Nomotechnika s posebnim osvrtom na jezičko uobličavanje pravnih akata*. – Univerzitet „Singidunum“, Beograd, Fakultet za evropske pravno-političke studije, Novi Sad, 2011.

² Čosić, Pavle i saradnici: *Rečnik sinonima*. Kornet, Beograd, 2008.

zetelést, mondván, az effajta pizsmogás fölösleges, meg különben is, magvas gondolataim egészen egyéniek, nekem ezekre a lapalji jegyzetekre nincs is szükségem, hiszen ötleteim annyira eredetiek, hogy legfőljebb önmagamra kellene hivatkoznom. Igen ám, de menet közben kiderült: a tudományos közlések oly kegyetlenül szigorú szabályokkal vannak megbéklyózva, hogy bizony szükségzerű a lábjegyzeteknek, lehetőség szerint azok tömkelegének föltüntetése. Ráadásul a kiadványt tilos tankönyvnek nevezni, hanem ellenkezőleg, a művet óhatatlanul monográfiának kényszerülök keresztelni, mert a tankönyv nem tudomány, csupán a jogágak, a tantárgyak sokszor száraz anyagának elsajátítását megkönnyítő egyetemista segédeszköz. A kollégákkal való szakmai közlekedésben tudomást szereztem arról is, hogy egyik kartársam a Duna-parti séták alkalmával azzal volt képes dicsekedni, hogy tudományos munkája messzemenően a legtöbb „fusznotát” tartalmazza. A kevély közlést elnézően megmosolyogtam ugyan, de döntésem immár sziklaszilárd és tántoríthatatlan lett: könyvemnek elhúzom a fusznotáját, és ha kell, ha nem, lábjegyzetekkel tűzdelem tele. Úgyhogy íme, már az első oldalakon (remélhetőleg az olvasó túlterhelésének veszélyét elkerülve, türelmével vissza nem élve) közlöm tudományoskodó lábjegyzeteimet, leszögezve: ha ez föltétele egy munka szakmai besorolásának, ám legyen.

Szerb nyelven megjelentetett tankönyv-monográfiám előszavában egyebek között a következő örök érvényű gondolatokat közöltem olvasóim határtalan intellektuális meggazdagodására:

A jogalkotástan tudományágának szakirodalma egyfelől, valamint a jogi nyelv és a terminológia másfelől, mind a külföldi, mind pedig a hazai területen meglehetősen szegényesnek minősíthető. Nem lennének tárgyilagosságok, ha azt közölnénk, hogy a vizsgálatunk tárgyául választott tudományos tárgykörök rendszerbe foglalt földolgozásai egyáltalán nem állnak rendelkezésre, tekintetbe véve azonban témánk elsőrendű lényegbevágóságát, a szakirodalom gyér.

A tisztelt olvasó által kézbe veendő monográfiám célja, hogy a jog- és a nyelvtudomány határán ingadozva kényes egyensúlyt teremtsen és tartson meg. Könyvemmel megpróbálom fölkelteni a korszerű nyelvtudomány érzékeny kérdései iránt fogékony jogászok érdeklődését: a képzelet szárnyalását megindító titokzatos és izgalmas tudományterület problémáit fessegetem, kísérelem meg helyenként megoldani is. A gyakorta kezelhetetlen, érthetetlen, idegenszerű, felfoghatatlan, ellentétes módon értelmezhető jogi szövegek özöne miatt azonban – a törvényhozásban, a szabályozásban, a jogi közlések tarkasága és sokrétűsége okán – a jogtudomány nyelvének föl kellene hívnia a szakjogászok, a tudósok, minden hivatásos és amatőr jogművelő figyelmét arra, hogy kifejezett tudatossággal és a logi-

kus gondolkodás érzékével, a problémamegoldás iránti affinitással megáldva a mindennapi élet és a szabatos jogi nyelvhasználat szükségességét helyezték előtérbe. Mert a jog és az élet eltéphetetlen romantikus kapcsolatban állnak egymással, ez az összefonódottság pedig egyrészt látványos eredményeket is hozhat, másrészt azonban a jogszabályalkotás eredménytelenségét is maga után vonhatja. Nyilvánvaló, hogy e fejtegetéseim során a jogi szabályozásra gondolok, elsősorban a jogalkotásra, de ezzel egyidejűleg a jogalkalmazásra mint a törvényhozástan „érmének másik oldalára” is nagyon oda kell figyelnem, elsődlegesen viszont a jogszabályok terminológiai-nyelvi kifejezésére, formába öntésére fogom helyezni a fő hangsúlyt. A normaalkotás terén elért eredmények fölfedezése, a legcélszerűbb jogalkotói megoldások felkutatására irányuló módok és metódusok összessége, párhuzamba állítva a nyelvi hibák pallérozását célzó szakadatlan tevékenységgel – adják e minden hivalkodástól tartózkodó tudományos kísérlet különleges báját.

Még egy központi gondolat e prológusban. Addig egyáltalán nem lehetünk magunkkal megelégedve, amíg a törvények és az egyéb jogszabályok szerkesztése olyan kidolgozatlan, vitathatóan homályos és többértelmű jogi termékeket eredményez, mely szélesre tárja az önkényes, a tetszés szerinti értelmezés, a belemagyarázás lehetőségeit, melyeket kedvenc politikusaink, vagy egyes öncélok elkötelezettjei, a hatalmi tényezők pillanatnyi önző szükségleteik és érdekeik függvényében gyúrnak, kedvtelve alakítgatnak, egyszerűbben mondva: egy adott fogalomnak hol egyfajta, hol viszont az előzővel szögesen ellentétes értelmezést adnak.

A törvények tartalma és minősége, a kodifikációs eljárás, a jogalkotás pontossága és helyessége elengedhetetlen föltétele a jog korszerűsítésének és harmonizációjának. Ahhoz, hogy a jogszabályok hatékonyak és eredményesek legyenek, a jogtudomány, a nomotechnika fejlődésének megfelelő szintjét, a jogintézmények rendszerének kidolgozottságát, a szaknyelv és a jogi terminológia kikristályosodott fölépítettségét szükséges elérni. Amikor majd a jogszabályokat a pontosság, a következetesség és a kiműveltség ismérvei fogják jellemezni, a jogalkotás pedig egységes, egyöntetű, következetes és egyértelmű lesz, akkor nyugodtan hátradőlhetünk, s Petőfivel elmondhatjuk:

„Ha majd a bőség kosarából / Mindenki egyaránt vehet, / Ha majd a jognak asztalánál / Mind egyaránt foglal helyet, / Ha majd a szellem napvilága / Ragyog minden ház ablakán: / Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk, / Mert itt van már a Kánaán!”³

³ Petőfi Sándor: A XIX. század költői. In *Petőfi Sándor összes költeményei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 580.

Az önkéntelen, avagy a célzatos kidolgozatlanóság, a balladai félhomály, a fölületesen és elhamarkodottan, tessék-lássék hozzávetőlegességgel kidolgozott és meghatározott kritériumok, a terminológia többértelműsége, az esetleges, önhatalmú jogértelmezések világra szülésére sarkallják, hatalmazzák föl a jogalkalmazót, így keletkeznek a fogalmi különbözőségek és ellentmondások, az interpretatív antinómiák, ami teljesen megengedhetetlen. A törvények megalkotói, szerkesztői, lektorai és felülvizsgálói számára tehát elő kell hogy legyen írva az egyértelműség feladata, melyet egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteniük. A nem világos megfogalmazások elleni küzdelem, a különböző értelmezések előtti ajtó bezárása, a jogszabályok meghasonulásához vezető egyenetlenségek, az egy szabályon belüli inkonzisztenciák, a szabályközi ellentmondások és a jogalkotás tárgykörében állandóan felszínre bukkanó összes egyéb negatív jelenségek gyomlálása örökös imperativusa a jogalkotó, a jogász-nyelvész, a jogi nyelvművelő tevékenységének.

Lazítva az előző bekezdésben előadottakon, hadd engedjek meg magamnak egy adomát, mellyel a nem szakmabeliek borzongását és ellenérzéseit enyhíteni szándékozom. E sorok szerzőjének interdiszciplináris beállítottságát és pályáját az a nem éppen jóindulatú hozzáállás kíséri végig, miszerint tevékenységét a jogászok legyintve „leminősítik”, szerintük nem vérbeli jogász, aki állandóan nyelvi kérdésekkel foglalkozik, ezért vele szemben nem lehetnek igazi elvárások, és megfordítva: a nyelvészek fintorogva bagatellizálják hozzáértését, leszögezvén, a jogász, no meg a cipész, maradjon a kaptafánál, ne kontárkodjon bele a nyelvi kérdésekbe, ne tegyen úgy, mintha értene hozzájuk. Élt a tovatűnt hatvanas–hetvenes években egy jó képességű szovjet sakkozó, Tajmanovnak hívták, aki, ha jól emlékszem, világbajnoki páros mérkőzést vívott a halhatatlan lángelme Bobby Fischerrel, és hat-nullás vereséget szenvedett. Nos, ez a Tajmanov egyidejűleg hegedűművész is volt. A zenészek tehát előadó-művészi tudására legyintettek, ez az ember úgylis elsősorban sakkozó, a nemzetközi sakknagyágyúk pedig, pláne az ilyen csúfosan megsemmisítő kudarc után azt ajánlották a bukott mesternek, igyekezzék inkább a muzsika világában világra szóló sikereket fölmutatni, jobb lesz, ha a sakkot a továbbiakban hanyagolja. Későbbi sorsa számomra ismeretlen, témánk szempontjából pedig irreleváns.